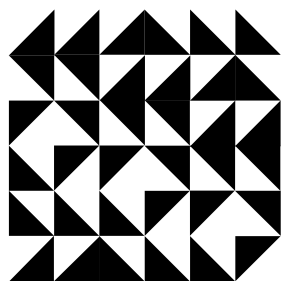

Jelentés és Nyelvhasználat

A Pragmatika Centrum és az SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék folyóirata

Tartalom

AZ UNIVERZÁLIS KVANTOR EXTRA TÁG HATÓKÖR-ÉRTELMEZÉSE. MONDATTAN VAGY JELENTÉSTAN? <i>Turi Gergő – Surányi Balázs</i>	1–22
A NEMLEXIKÁLIS ÖŐ HANG INTERAKCIÓS SZEREPÉNEK ELEMZÉSE MAGYAR NYELVŰ TÁRSALGÁSOKBAN <i>Németh Zsuzsanna</i>	23–50
A BESZÉLGETŐMŰSOROKBAN MEGJELENŐ KÉZI GESZTUSOK LEÍRÁSÁNAK EGY LEHETSÉGES MÓDJA <i>Szabó Éva – Béres Tamara – Guba Csenge</i>	51–74
FUNKCIONÁLIS VARIÁCIÓ ÉS ÁTMENETISÉG A HATÁROZÓI IGENEVEK KÖRÉBŐL – SZÁMOLVA A KÖVETKEZMÉNYEKEL <i>Varga Mónika</i>	75–98

Jelentés és Nyelvhasználat

A Pragmatika Centrum és az SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék folyóirata
7. évfolyam 1. szám (2020)

Szerkesztők

Ivaskó Livia
Németh T. Enikő
Szécsényi Tibor

Szerkesztőbizottság

Andor József
Bibok Károly
Csatár Péter
Dér Csilla
Gyuris Beáta
Kiefer Ferenc
Maleczki Márta
Nemesi Attila László
Németh Zsuzsanna
Tolcsvai Nagy Gábor
Tóth Enikő
Tátrai Szilárd

Technikai szerkesztők

Németh Zsuzsanna
Szécsényi Tibor

A folyóirat megjelenését 2016-ban és 2019-ben a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A *Jelentés és Nyelvhasználat* c. folyóirat az elfogadott tanulmányokat az internetről letölthető formában, késedelem nélkül teszi közzé. A publikált írásokat egy évfolyamon belül folyamatos lapszámozással látjuk el, így azok az évszám, az évfolyam és a lapszám alapján hivatkozhatók.

Cikkek benyújtása

A *Jelentés és Nyelvhasználat* folyamatosan várja leendő szerzőitől a megjelentetni kívánt tanulmányokat. A benyújtott tanulmányokat a jeny.journal@gmail.com címre várjuk.

Lektorálás

A benyújtott névtelen tanulmányok mindegyikét két-két anonim szakember bírálja el, a szerkesztők az ő véleményük alapján döntenek a megjelenésről.

A cikkek hol vannak nyilvántartva

A folyóirat megjelent évfolyamait a következő repozitóriumban archiváljuk:
SZTE Contenta; Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázis (EPA)

A *Jelentés és Nyelvhasználat* c. folyóiratot és a benne megjelenő tanulmányokat a következő gyűjtemények indexelik: Directory of Open Access Journals (DOAJ); Google Scholar; European Reference Index for the Humanities (ERIH)

Open Access

A *Jelentés és Nyelvhasználat* c. folyóiratban megjelenő tanulmányok a Creative Commons Nevezd meg! - Ne add el! - Ne változtasd! 4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználhatóak.
<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.hu>

ISSN 2064-9940

Kiadó

Szegedi Tudományegyetem
6720-Szeged, Dugonics tér 13.
Felelős kiadó: Dr. Rovó László rektor

Szerkesztőség

SZTE BTK Általános Nyelvészeti Tanszék
6722-Szeged, Egyetem u. 2.
tel: +36 62 544 128
fax: +36 62 544 687
Felelős szerkesztő: Szécsényi Tibor

www.jeny.szte.hu

Tartalom

AZ UNIVERZÁLIS KVANTOR EXTRA TÁG HATÓKÖR-ÉRTELMEZÉSE. MONDATTAN VAGY JELENTÉSTAN?	1–22
<i>Turi Gergő – Surányi Balázs</i>	
A NEMLEXIKÁLIS ŐŐ HANG INTERAKCIÓS SZEREPÉNEK ELEMZÉSE MAGYAR NYELVŰ TÁRSALGÁSOKBAN	23–50
<i>Németh Zsuzsanna</i>	
A BESZÉLGETŐMŰSOROKBAN MEGJELENŐ KÉZI GESZTUSOK LEÍRÁSÁNAK EGY LEHETSÉGES MÓDJA	51–74
<i>Szabó Éva – Béres Tamara – Guba Csenge</i>	
FUNKCIONÁLIS VARIÁCIÓ ÉS ÁTMENETISÉG A HATÁROZÓI IGENEVEK KÖRÉBŐL – SZÁMOLVA A KÖVETKEZMÉNYEKKE	75–98
<i>Varga Mónika</i>	

Az univerzális kvantor extra tág hatókör-értelmezése

Mondattan vagy jelentéstan?

Turi Gergő

Nyelvtudományi Intézet és Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Surányi Balázs

Nyelvtudományi Intézet és Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Összefoglaló

A hatókör-értelmezésre vonatkozó klasszikus generatív nézet szerint egy kvantor logikai hatóköre nem terjedhet túl azon a finit tagmondaton, amelyben az adott kvantor áll (azaz: nem vehet fel extra tág hatókört). Egyes, empirikusan ezidáig nem kellően megerősített feltételezések szerint azonban léteznek egy kivételes, vonzat szerepű kötőmódú tagmondatot tartalmazó szerkezetű típusok, amelyek megengedik a benne szereplő univerzális kvantor számára az extra tág hatóköri olvasatot. Wurmbrand (2013; 2018) szintaktikai magyarázata szerint emiatt a kvantorhatókörre vonatkozó klasszikus, finit tagmondati lokalitási korlátot gyengíteni szükséges, míg Farkas-Giannakidou (1996) jelentéstani magyarázata azt állítja, hogy a kivételes hatóköri olvasat jelentéstani újraelemzésnek köszönhető.

Tanulmányunkban a jelenséget magyar anyanyelvű felnőtt beszélők ítéletei alapján vizsgáljuk. Kimutatjuk, hogy az extra tág hatóköri értelmezés (1) valóban elérhető a kritikus mondat típusban, de (2) hasonlóképpen elérhető egy a kritikustól minimálisan eltérő olyan mondat típusban is, melyre magyarázatként csak a jelentéstani újraelemzés terjeszthető ki, míg a szintaktikai lokalitási korlát gyengítése nem. Ez alapján a vizsgált extra tág hatóköri olvasatnak a jelentéstani újraelemzésen alapuló magyarázata mellett, és a kvantorhatókör klasszikus, finit tagmondat alapú szintaktikai lokalitási megszorításának a feladása ellen érvelünk.

Kulcsszavak: logikai hatókör, kvantor, kvantoremelés, szintaktikai lokalitás, jelentéstani újraelemzés, kísérletes mondattan, magyar nyelv

1. Bevezetés*

A természetes nyelvekben a kvantorokat tartalmazó mondatok gyakran többértelműek. Ennek egyik jellemző oka abban áll, hogy a kvantorok logikai hatóköre a szintaktikai szerkezet különböző részeire terjedhet ki. Az alábbi (1a) mondatban például az univerzális kvantor hatóköre kiterjedhet csupán a B-vel jelölt alárendelt infinitívuszi összetevőre (az ennek megfelelő jelentést parafrázálja (1b)), de kiterjedhet az A-val jelölt főmondat egészére is (az ennek megfelelő jelentést parafrázisa

* A tanulmány elkészítésében az első szerzőt az Új Nemzeti Kiválóság Program 18-3-III-PPKE-123 pályázat keretében az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatta. A második szerző köszönetét fejezi ki az NKFIH KH-130558 sz. projekt támogatásáért.

(1c)). Előbbi esetben a kvantor logikai hatóköre a kvantoros főnévi kifejezés testvér-összetevőjével esik egybe a mondat felszíni szerkezetében (ún. egyes/szűk hatókör), míg utóbbi esetben egy azt tartalmazó nagyobb összetevővel (ún. fordított/tág hatókör).

- (1) a. [_A Csak egyszer fog [mindegyik diák [_B felelni az órán]]].
 b. 'Csak egyszer lesz olyan, hogy minden diákra igaz, hogy felel az órán.'
 (Csak egy olyan óra lesz, amelyen végigfeleltetem az osztályt.)
 c. 'Minden diákra igaz, hogy csak egyszer lesz olyan, hogy felel az órán.'
 (Mindegyik diáknak csak az egyik órán kell felelnie majd.)

A kvantorok logikai hatókör-értelmezési lehetőségeit számos grammatikai és grammatikán kívüli tényező korlátozhatja. Az egyik – a fősodratú generatív megközelítés szerint empirikusan érvényes – korlát a következőképp fogalmazható meg (Farkas 1981; Fodor–Sag 1982; May 1985; Beghelli 1993; Fox–Sauerland 1996; Szabolcsi 1997; Johnson 2000; Fox 2000; Cecchetto 2004):

- (2) *Klasszikus finit tagmondati korlát*
 Egy kvantor logikai hatóköre nem terjedhet túl azon a finit tagmondaton, amelyben a kvantor áll.

A klasszikus generatív felfogás szerint a fenti korlát grammatikai természetű, és végső soron a szintaxison belüli lokalitási feltételekből fakad. Eszerint:

- (3) *A klasszikus finit tagmondati korlát szintaktikai megközelítése*
 A szintaxis elveinek következménye, hogy egy kvantor logikai hatóköre nem terjedhet túl azon a finit tagmondaton, amelyben a kvantor áll.

Egyes szerzők állítása szerint azonban léteznek szisztematikus kivételek (2) alól: e mondatokban tehát egy kvantor logikai hatóköre túlterjed az őt tartalmazó finit tagmondaton (nevezzük ezt *extra tág* hatóköri értelmezésnek). Farkas–Giannakidou (1996) angol nyelvű, vonzat szerepű kötőmódú tagmondatot tartalmazó összetett mondatokkal illusztrálja a kivételeknek dolgozatunk szempontjából releváns csoportját:

- (4) A student made sure that each professor had
 egy diák tette biztossá hogy mindegyik professzor volt
 a ride to his hotel.
 egy fuvar -hoz ő hotel
 'Egy diák elintézte, hogy mindegyik professzor fuvart kapjon a hoteljéhez.'

(4)-ben az egyenes hatóköri olvasat szerint volt egy diák, akire a következő igaz: a diák elintézte, hogy mindegyik professzort elvigyék a hoteljéhez. Az univerzális kvantor *extra tág*, fordított hatóköri olvasata szerint pedig mindegyik professzorra a következő igaz: volt egy (az egyes professzorok esetében potenciálisan eltérő) diák, aki elintézte, hogy az adott professzort elvigyék a hoteljéhez. Ez utóbbi olvasat – amennyiben elérhető – kivételt képez (2) alól.

Wurmbrand (2013; 2018) szerint a (4) típusú mondatokban (A továbbiakban: F&G-féle mondatok) az *extra tág* hatókör szintaktikailag engedélyezett. Más szóval magából a nyelvtanból nem (2), hanem annak csak egy gyengébb változata vezethető le: ti. egy olyan korlát, amely a (4)-ben is szereplő kötőmódú tagmondat típusokra nem terjed ki.

(5) *Gyengített finit tagmondati korlát*

A szintaxis elveinek következménye, hogy egy kvantor logikai hatóköre nem terjedhet túl azon a finit tagmondaton, amelyben a kvantor áll, kivéve, ha a finit tagmondat F&G-féle kötőmódú tagmondat.

Farkas–Giannakidou (1996) leírása szerint azonban az extra tág hatókör nem szintaktikailag engedélyezett, hanem jelentéstani folyamatoknak köszönhető. Közélebről: az F&G-féle mondatokban azért érhető el az univerzális kvantor számára az extra tág hatóköri olvasat, mert a főmondati határozatlan főnévi kifejezés átértelmezhető egy a főmondati és a beágyazott mondati predikátumok által alkotott komplex predikátum argumentumaként (a javaslat részletesebb bemutatását lásd lent a 2. részben). Farkas–Giannakidou (1996) leírását alapul véve a következő hipotézis fogalmazható meg a (4)-ben elérhetőnek feltételezett extra tág hatóköri olvasatról:

(6) *Klasszikus finit tagmondati korlát + jelentéstani újraelemzés*

A szintaxis elveinek következménye, hogy egy kvantor logikai hatóköre nem terjedhet túl azon a finit tagmondaton, amelyben a kvantor áll. Az F&G-féle mondatokban az extra tág hatókör jelentéstani újraelemzés útján áll elő.

Azaz: amennyiben a (6)-ban feltételezett jelentéstani újraelemzés valóban létezik, az lehetővé teszi a (3)-ban jelzett szigorúbb szintaxis-változat fenntartását, szűkségtelenné téve az (5)-ben szereplő gyengítést.

Dolgozatunk egy kísérletes módszerekkel végzett vizsgálatot mutat be, amelynek célja az alábbi két kérdés megválaszolása volt:

- (7) a. Igazolják-e a magyar anyanyelvű beszélőktől gyűjtött ítéletek, hogy az F&G-féle mondatokban elérhető az univerzális kvantor extra tág hatókörű olvasata?
- b. Amennyiben az extra tág hatóköri olvasat elérhetőnek bizonyul, található-e bizonyíték amellett, hogy szükség van a (6) szerinti jelentéstani újraelemzés feltételezésére?

Vizsgálatunk eredményei szerint mindkét kérdésre pozitív válasz adható, amely alapján amellel érvelünk, hogy az F&G-féle kivételek nem teszik szükségessé a szintaxis (5) szerinti gyengítést: az F&G-féle kivételek mellett is fenntartható a szigorúbb – és leíró szempontból általánosabb, egyszerűbb – (2).

A dolgozat felépítése a következő. A jelen bevezetőt követő 2. részben felvázoljuk az extra tág hatóköri olvasatok kérdésének hátterét, és részletesebben bemutatjuk Farkas–Giannakidou (1996) javaslatát. A 3. rész elején megfogalmazzuk a kísérletünkkel megválaszolni kívánt konkrét kutatási kérdéseket, majd leírjuk a használt kísérleti módszert és anyagot. A 4. rész bemutatja és tárgyalja a kísérlet eredményeit. Az utolsó, 5. rész összefoglalja a következtetéseket, és további kutatási feladatokat jelöl meg.

2. Háttér

A természetes nyelvi adnominális kvantorok (Q; pl. *mindegyik, sok, legalább n*) hagyományos megközelítésből nézve valamilyen számosságot, mennyiséget fejeznek ki. Barwise–Cooper (1981) elmélete szerint két halmaz közötti relációt jelölnek. Az egyik halmazt a kvantoros kifejezésen belül a kvantor mellett álló ún. megszorítás (restriktor) írja le; az alábbi (8)-as példában ez a gyerekek halmaza. Alapesetben (ha más művelet nem lép közbe) a kvantor hatóköre a kvantoros kifejezés (QP) testvéreként álló összetevő; az alábbi példában: *megnézte a filmet*. Ezt az alapesetet a továbbiakban felszíni hatókörnek nevezzük.

- (8) [QP [Q Mindegyik] [Megszorítás gyerekek]] [Hatókör megnézte a filmet].

A kísérletünkben használt tesztmondatokban fontos szerepet játszik a kvantor-kifejezéseknek a tagmondaton belüli pozíciója, ezért érdemes itt kitérnünk arra, hogy a magyarban a QP-k helyzete hogyan függ össze hatókör-értelmezési lehetőségekkel (vö. többek között pl. É. Kiss 1992; 2002; Szabolcsi 1997). Az első általánosítás a következő: a magyarban az ige előtti tartományban szereplő QP-k felszíni hatókört kapnak (félretéve azt az esetet, amikor kontrasztív topik szerepűek). Vegyük példaként a (9a) és (10a) mondatokat. Mivel (9a) összetevős szerkezetében a *mindkét diák* preverbális QP testvércsomópontja a *három vizsgán is megbukott*, a mondat jelentése (9b)-vel írható le. Ezzel szemben, miután (10a) összetevős szerkezetében a *három vizsgán is* kifejezésnek a testvérösszetevője a *mindkét diák megbukott*, (10a) értelmezése (10b)-nek felel meg. Azt mondhatjuk, hogy amennyiben egy (nem kontrasztív értelmezésű) magyar mondatban két QP áll az ige előtt, a mondat összetevős szerkezeti jellemzői folytán a később álló QP az előbb álló QP hatókörébe fog tartozni. Ebben a mezőben tehát egy QP hatókörét a mezőn belül elfoglalt pozíciója határozza meg.¹

- (9) a. [[Mindkét diák] [[három vizsgán is] [megbukott]]].
 b. 'Mindkét diákra igaz a következő: az adott diák három vizsgán is megbukott.'
- (10) a. [[Három vizsgán is] [[mindkét diák] [megbukott]]].
 b. 'Három vizsgára is igaz a következő: az adott vizsgán mindkét diák megbukott.'

Mást találunk az ige mögötti mezőben. Tekintsük a (11a)-val illusztrált szórendet, amelyben az univerzális kvantoros kifejezés az ige mögött, míg a számnevet tartalmazó *is*-es kifejezés az ige előtt áll. Ebben az esetben az összetevős

¹ A (9)–(11) példákban *is*-sel módosított számneves kifejezéseket használunk, két okból. (i) Az *is* teszi lehetővé, hogy az egész tőszámneves kifejezés kvantorpozícióban álljon (vö. Szabolcsi 1997; É. Kiss 2002), nem pedig topik- vagy fókuszpozícióban. Ennek azért van jelentősége, mert a topik, illetve fókusz információszerkezeti szerepek erősen befolyásolhatják egy-egy elem hatókör-értelmezését (vö. többek között például a topik kapcsán: loup (1975); a fókusz kapcsán: Krifka (2001)). (ii) Az *is* disztributív értelmezést ad a számneves kifejezésnek, így a két példában szereplő QP nem tér el disztributivitás tekintetében. Megjegyezzük még, hogy a (10a) példát egyes beszélők degradáltnak érzik; azonban (10a)-nak ők is kizárólag (10b) értelmezését érik el.

szerkezetben a *megbukott* és a *mindkét diák* ugyanúgy egymás testvérei, és az őket tartalmazó összetevőnek a *három vizsgára is* ugyanúgy testvére, mint (10a)-ban. Ennek ellenére (11a) számára nemcsak a (10b)-ben leírt (és (11b)-ben megismételt) értelmezés érhető el, hanem a (9b)-ben megfogalmazott (és (11c)-ben megismételt) értelmezés is. Utóbbi értelmezésben (11a) preverbális számneves kifejezése a posztverbális univerzális kvantor hatókörébe esik (azaz: az univerzális kvantor fordított/tág hatókörű). Mivel ez a hatóköri olvasat nem minden kvantortípus számára elérhető, a második általánosításunkat – némi szűkítéssel élve – a következőképp fogalmazzuk meg: a posztverbális univerzális kvantorok vehetnek felszíni hatókört is, és vehetnek a felszíninél tágabb, fordított hatókört is. Ennek és a fenti első általánosításnak a figyelembe vételével kísérletünkben kifejezetten csak posztverbális mezőben helyet foglaló univerzális kvantorok hatókör-értelmezését vizsgáltuk – lévén, hogy a felszíninél tágabb hatóköri olvasat kizárólag az ő számukra lehet elérhető.

- (11) a. [[Három vizsgán is] [[megbukott] [mindkét diák]]].
 b. 'Három vizsgára is igaz a következő: az adott vizsgán mindkét diák megbukott.'
 c. 'Mindkét diákra igaz a következő: az adott diák három vizsgán is megbukott.'

A kvantorok felszíninél tágabb, fordított hatóköri értelmezése az angolhoz hasonló kötött szórendű nyelvekben is elérhető; annál is inkább, mivel a kötöttebb szórend kevésbé engedi, hogy a logikai hatóköri viszonyokat a nyelv a felszíni szerkezet, és így a szórend megválasztása segítségével egyértelműsítse. Így, hasonlóan a (11a)-ban szereplő magyar példához, az alábbi, egzisztenciálisan kvantáltként értelmezett határozatlan alanyt és univerzálisan kvantált tárgyat tartalmazó angol mondat is kétértelmű.

- (12) a. [_∃ Someone] loves [_∀ every poet].
           valaki   szeret   minden költőt
 b. 'Valakire igaz, hogy mindegyik költőt szereti.'
 c. 'Mindegyik költőre igaz, hogy valaki (potenciálisan más-más) szereti.'

A fordított hatóköri olvasatot a fősdratú generatív elméletek egy mozgatási transzformáció feltételezése révén vezetik le, így redukálva ezt a hatókör-értelmezést a felszíni hatókör-értelmezésre mint alapesetre (May 1977; 1985). A feltételezett mozgatás, az ún. kvantoremelés, a kvantorkifejezést a felszíni pozíciójából a hatókörének megfelelő pozícióba viszi, anélkül, hogy ez az adott kvantorkifejezés kiejtésének helyét megváltoztatná (a kvantoremelés ún. rejtett mozgatás). (13a) ábrázolja (12a) mindkét hatóköri olvasatának felszíni szerkezetét. A kvantoremelési mozgatás a tárgyi QP-t a szerkezetnek egy magasabb pontjára viszi. Új pozíciójában az univerzális kvantoros kifejezés testvérösszetevője tartalmazza a határozatlan alanyt, így a szerkezethez kapcsolt (12c) jelentésben az alany a tárgyi QP logikai hatókörébe kerül.

- (13) a. [[_∃ someone] [[loves] [_∀ every poet]]
 b. [[_∀ every poet] [[_∃ someone] [[loves] [every poet]]]]

A kvantoremelés mint mozgatus számos párhuzamosságot mutat az olyan jól ismert mozgatusokkal, mint a nyílt – azaz nem csupán az értelmezésre, hanem a felszíni pozícióra is hatást gyakorló – kérdőszómozgatus. Az egyik alapvető hasonlóság az, hogy mind a kvantoremelés, mind a kérdőszómozgatus csak olyan pozícióba viheti a mozgatusott elemet, amelyből az *k*-vezérli az eredeti helyét: azaz, a mozgatus nyomán előálló szerkezetben az adott elem testvérösszetevője tartalmazza az adott elem „eredeti” pozícióját.

További hasonlóság a kvantoremelés és a kérdőszómozgatus között, hogy egyik mozgatus sem képes ún. erős szigetekből kiemelni egy elemet (Ross 1967; Farkas 1981). Az időhatározói szerepű kifejezés (14)-ben erős szigetet képez. Ennek megfelelően a *which game* kérdő kifejezés nem mozgatható ki belőle a főmondat élére (14a)-ban. Hasonlóképpen (14b)-ben az *every game* kvantorkifejezés sem vihető kvantoremeléssel a főmondatba, ahol is az univerzális kvantor hatókörébe vehetné a határozatlan alanyt, ezzel elérve a (14c)-ben leírt értelmezést. Miután szigetösszetevőből szintaktikailag nem engedélyezett a kimozgatus, a (14c)-féle jelentés nem elérhető (14b) számára.

- (14) a. *Which game did you leave the party [before starting to play]?
melyik játék si te hagytál a buli mielőtt kezdődik PRT játszik
b. Someone left the party [before starting
valaki hagyta a buli mielőtt kezdődik
to play every game].
PRT játszik mindegyik játék
c. 'Minden játékra igaz, hogy valaki (potenciálisan más-más valaki)
otthagya a bulit azelőtt, hogy az adott játékot elkezdtük játszani.'

A kvantorhatókör-értelmezés irodalmában jelentős kérdés, hogy a kvantoremelés hasonlít-e a kérdőszómozgatusra abban is, hogy milyen messze vihető általa egy adott elem. A kérdőszómozgatus esetében a mozgatusott elem a mozgatus „után” gyakran ugyanabban a legkisebb finit tagmondatban marad, mint amely legkisebb finit tagmondatban az elem „kiinduló” helye is megtalálható. Ezeket nevezzük „rövid” (vagy lokális) kérdőszómozgatusoknak; ilyen például a (15a)-beli kérdőszó-előrevitel. A „hosszú” kérdőszómozgatusok azok, amelyek a kérdőkifejezést egy olyan tagmondatba viszik, amely tartalmazza azt a legkisebb finit tagmondatot, amelyből a mozgatusott elem „kiindult”. A „hosszú” kérdőszómozgatus példázza alább (15b), amelyben a kérdőszó finit, időjellel ellátott igét tartalmazó mellékmondatból indul, és (15c), amelyben finit, kötőmódú mellékmondatból mozog fel a kérdőszó.

- (15) a. [Melyik diákkal fogunk találkozni __]?
b. [Melyik diákkal mondtad, [hogy találkoztál __]]?
c. [Melyik diákkal szeretnéd, [hogy találkozzunk __]]?

Kérdéses, hogy a kvantoremelés is lehet-e „hosszú”. Amennyiben (16a)-ban a beágyazott finit tagmondatból a kvantoremelés a főmondat élére tudná vinni az univerzális QP-t, akkor a mondat nemcsak a (16b) szerinti felszíni hatóköri értelmezést kaphatná, hanem elérhető volna az univerzális QP számára a (16c) szerinti extra tág fordított hatóköri olvasat is. Utóbbi azonban nem tűnik elérhetőnek: (16a)-ban

az univerzális kvantor hatóköre az őt közvetlenül tartalmazó finit tagmondaton nem terjedhet túl (Farkas 1981; Fodor–Sag 1982; May 1985; Beghelli 1993; Fox–Sauerland 1996; Szabolcsi 1997; Johnson 2000; Fox 2000; Cecchetto 2004).

- (16) a. Someone said that each student had met you.
valaki mondta hogy mindegyik diák volt találkozott veled
b. 'Van valaki, aki azt mondta, hogy mindegyik diákra igaz, hogy találkozott veled.'
c. 'Mindegyik diákra igaz, hogy van valaki (potenciálisan más-más valaki), aki azt mondta, hogy az adott diák találkozott veled.'

Ez a megfigyelés nem feltétlenül meglepő annak fényében, hogy a mozgatási műveletek eltérnek abban, hogy átléphetnek-e finit tagmondatok határán. Az ún. A-mozgatások (argumentummozgatások) – mint például a passzivizáció vagy az alanyemelés – általában nem képesek erre, míg ugyanez a kérdőszómozgatás, a hozzá hasonló vonatkozónévmás-mozgatás és fókuszmozgatás számára – az ún. A-vonás mozgatások számára – lehetséges. Ennek a különbségnek a magyarázata nem tárgya dolgozatunknak; csak annyit jegyzünk meg itt, hogy a mozgatások lokálitási tulajdonságait a bevett generatív megközelítések szerint a szintaxis elveinek interakciója határozza meg (Cecchetto 2004; den Dikken–Lahne 2013). Ez a nézet megfelel a fent már szereplő (3)-as megállapításnak:

- (3) *A klasszikus finit tagmondati korlát szintaktikai megközelítése*
A szintaxis elveinek következménye, hogy egy kvantor logikai hatóköre nem terjedhet túl azon a finit tagmondaton, amelyben a kvantor áll.

Bár (3) önmagában nem tűnik problematikusnak, abból a szempontból mégis váratlan, hogy a kvantoremelés jónéhány tulajdonság tekintetében inkább az A-vonás mozgatások csoportjába tartozik (amelyek lehetnek „hosszúak” is), mint az A-mozgatások csoportjába (amelyek csak „rövidék” lehetnek). Ilyen tulajdonság például a Gyenge Keresztezési hatás, amely csak A-vonás mozgatások nyomán áll elő, A-mozgatások esetében nem. A kvantoremelés a Gyenge Keresztezési hatás szempontjából nem az A-mozgatásokhoz, hanem az A-vonás mozgatásokhoz hasonlóan viselkedik.

Ebből a szempontból bírnak potenciálisan nagy jelentőséggel az itt megismételt (4)-es példához hasonló F&G-féle mondatok.

- (4) A student made sure that each professor had
egy diák tette biztossá hogy mindegyik professzor volt
a ride to his hotel.
egy fuvar -hoz ő hotel
'Egy diák elintézte, hogy mindegyik professzor fuvart kapjon a hoteljéhez.'

Amennyiben az F&G-féle mondatokban az univerzális kvantor extra tág hatóköre elérhetőnek bizonyulna, az potenciálisan tovább erősíthetné a kvantoremelés párhuzamosságát a jól ismert A-vonás mozgatásokkal; ugyanakkor kihívást is jelentene, mivel ez esetben magyarázatot igényelne, hogy miért épp az F&G-féle mondatokban találunk extra tág hatókört, míg a (16)-félékben nem. Mindenesetre ekkor a szintaktikai megközelítést alkalmazva az itt megismételt (5)-tel állnánk szemben:

(5) *Gyengített finit tagmondati korlát*

A szintaxis elveinek következménye, hogy egy kvantor logikai hatóköre nem terjedhet túl azon a finit tagmondaton, amelyben a kvantor áll, kivéve, ha a finit tagmondat az F&G-féle hasonló mondatok kötőmódú tagmondat.

Egy (5)-nek megfelelő – tehát (3)-nál valamivel megengedőbb – szintaxiselméletet javasol Wurmbrand (2013; 2018).

Farkas–Giannakidou (1996) ezzel szemben jelentéstani javaslatlál él a (4)-ben illusztrált mondatokat illetően.² Állításuk szerint az esetükben az extra tág hatókör nem szintaktikailag, hanem jelentéstani újraelemzés révén engedélyezett. Az újraelemzés eredményeként a főmondati alanyi NP (=NP1) és a beágyazott mondatbeli alanyi NP (=NP2) egyazon összetett predikátumnak válnak közvelen bővítmenyeviv (ko-argumentumaivá):

(17) NP1 (elintézte, hogy fuvart kapjon) NP2

Az átértelmezés feltétele, hogy a főmondati és beágyazott ige által alkotott komplex predikátum egy olyan komplex eseményt legyen képes jelölni, amelyben a főmondati alany mint 'kezdeményező' (*initiator*), míg a beágyazott alany mint 'érintett argumentum' (*affected argument*) szerepel (a beágyazott mondatok tárgya nem tud érintett argumentumként értelmeződni).³ Farkas és Giannakidou javaslata szerint ezt a feltételt csak a kötőmódú szelektáló főmondati predikátumok egyes típusai tudják teljesíteni (pl. *take care* 'gondoskodik', *arrange* 'elintézt') (Farkas–Giannakidou 1996: 38–41; valamint vö. Wurmbrand 2018: 21–27).⁴

Az extra tág hatóköri olvasat tehát egyfajta jelentéstani újraelemzésnek, szemantikai rekompozíciónak köszönhető. A konkrétság kedvéért feltételezhetjük, hogy a rekompozíció után egyazon predikátum argumentumaiként a két NP jelentése két hierarchikus „sorrendben” kombinálódhat a predikátummal, mely megfeleltethető az univerzális kvantor felszíni és extra tág logikai hatóköri olvasatának (l. Hendriks 1993).

Fontos megjegyezni, hogy amennyiben (4)-ben nem *szintaktikai* újraelemzés (ún. *restructuring*) történik, akkor (3) értelmében a fordított hatókör továbbra sem állhat elő szintaktikai kvantoremelés útján. Kvantoremelés (4)-ben csak akkor eredményezheti az univerzális kvantor extra tág hatókörét, ha (3)-nak az (5) szerinti lazítását feltételeznénk. Ez esetben viszont szükségtelenné válna a jelentéstani újraelemzés feltételezése. És megfordítva: amennyiben jelentéstani újraelemzést feltételezünk, úgy (3)-nak az (5) szerinti lazítása válik elkerülhetővé.

² Wurmbrand és Farkas–Giannakidou tehát nem egyformán közelítik meg az extra tág hatóköri olvasatban érintett kötőmódú tagmondatok körét. A jelen cikkben csak olyan vonzat szerepű kötőmódú tagmondatot tartalmazó példákkal foglalkozunk (és ezeket hívjuk F&G-féle mondatoknak), amelyek mind Wurmbrand, mind Farkas–Giannakidou elemzése szerint megengedik a bennük megjelenő kvantor extra tág hatókörű értelmezését.

³ Tanaka (2015a; 2015b) az angolban vizsgálta az extra tág hatókör elérhetőségét finit beágyazott mondatokban. Eredményei nem mutattak ki a beágyazott alany és tárgy között aszimmetriát. Mint látni fogjuk, a mi kísérletünk azonban közvetett módon megerősíti Farkas–Giannakidou (1996) általánosítását, miszerint a beágyazott alany képes extra tág hatókört venni, míg a mellékmondati tárgy nem.

⁴ Tanaka (2015a; 2015b) vizsgálata megerősíti, hogy az extra tág fordított hatóköri értelmezés az angolban elfogadhatóbb kötőmódú mellékmondatok esetében, mint kijelentő módú beágyazott tagmondatok esetén.

Tanulmányunk célkitűzése, hogy empirikusan vizsgálja az F&G-féle mondatok hatókör-értelmezési lehetőségeit a magyar nyelvben, különös tekintettel az extra tág hatóköri olvasat elérhetőségére. Kísérletünk további célja azt is feltárni, hogy elérhető-e az extra tág hatókör olyan F&G-féle mondatokban, amelyekben a jelentéstani újraelemzés jelentésbeli feltételei fennállnak, ugyanakkor egyértelműen kizárható mind a szintaktikai újraelemzés lehetősége, mind pedig egy olyan szintaktikai levezetés, amely az (5) értelmében megengedett „hosszú” kvantoremeléssel él. Amennyiben az extra tág hatóköri olvasat nem csak az előbbi, hanem az utóbbi mondattípusban is elérhetőnek bizonyul, azt a jelentéstani újraelemzés képes volna magyarázni, míg (5) felől nézve ugyanez az eredmény váratlan lenne.

De ennél tovább is mehetünk. Ugyanis amennyiben azt látjuk, hogy bizonyos komplexebb, szigeteket tartalmazó esetekben a tárgyalt magyarázatok közül a jelentéstani újraelemzésre épülő megközelítésre szükséges támaszkodnunk, ez az egyszerűbb, F&G-féle mondatok esetén redundánssá teszi az (5)-féle, tisztán szintaktikai magyarázatot, amely a klasszikus finit tagmondati korlát gyengítésére alapul. Azaz: ha a komplexebb példák a jelentéstani újraértelmezést támogatják, akkor a klasszikus finit tagmondati korlát a szintaxison belül fenntartható.

3. Kísérlet

3.1. Kísérleti kérdések

A fent ismertetett elméleti megfontolások alapján a következő két kísérleti kérdést fogalmaztuk meg:

- (18) Elérhető-e az extra tág hatóköri olvasat az F&G-féle mondatokban a magyarban?
- (19) Elérhető-e az extra tág hatóköri olvasat az olyan F&G-féle mondatokhoz hasonló mondatokban, amelyekben a beágyazott mondat egy sziget-összetevőn belül helyezkedik el, ugyanakkor a jelentéstani újraelemzés feltételei fennállnak?

A (18) kérdés tehát célzottan azt vizsgálja, hogy a magyarban az F&G-féle mondatok predikátumainak esetében valóban elérhető-e az extra tág hatókör. Amennyiben igen, úgy feltehető a kérdés, hogy az (5) vagy a (6) általánosítás kínál-e erre jobb magyarázatot. Ebből a szempontból van jelentősége a (19) kísérleti kérdésnek. Ugyanis szigethatáron keresztül (i) kizárt a szintaktikai újraelemzés és (ii) kizárt a szintaktikai mozgatás, tehát a kvantoremelés is. Így amennyiben (18)-ra és (19)-re is pozitív válasz adható, akkor ezt (5) önmagában nem lenne képes magyarázni, míg a (6)-féle jelentésátértelmezéses magyarázat kiterjeszthető rá, feltételezve, hogy a beágyazott tagmondatra épülő NP-réteg jelenléte a jelentéstani újraelemzés szempontjából irreleváns. Ez a kimenetel az adatok (6)-féle értelmezését erősítené. Ezen értelmezés szerint fenntartható a szintaxisban a klasszikus finit tagmondati korlát, a (4)-ben illusztrált F&G-féle mondattípus pedig csak látszólagos kivétel alóla, amelyre jelentéstani magyarázat adható.

Amennyiben (18)-ra pozitív válasz születik, míg (19)-re nemleges, akkor két lehetőség kínálkozik. Az első, hogy a gyengített finit tagmondati korlátot fogadjuk el,

követve Wurmbrand (2013; 2018)-at. A második, kevésbé kézenfekvő lehetőség az, hogy a Farkas–Giannakidou (1996) által feltételezett szemantikai újraértelmezést megpróbáljuk úgy megszorítani, hogy az szigethatáron át ne legyen képes működni.

Természetesen amennyiben (18)-ra az eredmények a nemleges választ támasztják alá, úgy várhatóan a (19)-re is negatív lesz a válasz. Ez esetben a klasszikus finit tagmondati korlát megerősítést nyer.

3.2. Kísérleti elrendezés és módszer

A fenti kérdések alapján kísérletünkhöz a következő 2×3-as elrendezést választottuk. A Hatókör faktor két szintje alapján az univerzális kvantor EGYENES HATÓKÖRI OLVASAT-ot vagy FORDÍTOTT HATÓKÖRI OLVASAT-ot vehetett. A szintaktikai határ faktor három szinttel bírt: (i) NINCS HATÁR, amely azt jelenti, hogy a két kvantor ugyanabban a tagmondatban szerepelt; (ii) FINIT HATÁR, amely szerint a két kvantor között egy finit (kötőmódú) tagmondathatár húzódott (vö. (18)); míg (iii) SZIGET HATÁR esetén az egyik kvantor egy összetett NP szigetben állt (vö. (19)), amely szintén tartalmazott egy finit (kötőmódú) tagmondathatárt. Az 1. táblázat a kísérlet faktoraival és ezek szintjeivel mutatja be a hat kísérleti kondíciót.

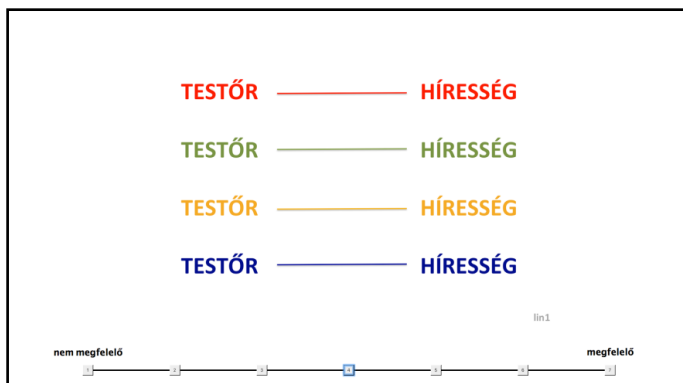
Hatókör		Határ		
		Nincs	Finit	Sziget
		E.N.	E.F.	E.Sz.
Egyenes		E.N.	E.F.	E.Sz.
Fordított		F.N.	F.F.	F.Sz.

1. táblázat

A kísérlet két faktora, ezek szintjei és a kondíciók

A kondíciókhoz tartozott egy-egy kérdés, amely így a mondat kontextusát volt hivatott megadni. A kérdés megegyezett mindkét faktor mindegyik szintjében – egyedül a 6 lexikalizációban tért el. A kérdést és a választ kétszer játszottuk le az adatközlőknek, 5 másodperc szünetet hagyva a két felvétel között (a résztvevők írásban nem látták a párbeszédet). A stimulusok részét képezte egy-egy kép, amely minden esetben az univerzális kvantor disztributív, tág hatókörű olvasatát segítette elő (a különböző színek különböző individuumokat jelöltek). Az univerzális kvantորral módosított NP-ket ábrázoló felirat mindig a kép bal oldalán szerepelt. A fenti kísérleti elrendezés alapján (20) mutatja be az univerzális kvantor egyenes hatókörű olvasatát, amelyhez az 1. ábra tartozik, míg (21)-ben olvashatók a fordított hatókörrel értelmezendő mondatok, amely olvasatot a 2. ábra ábrázolja.

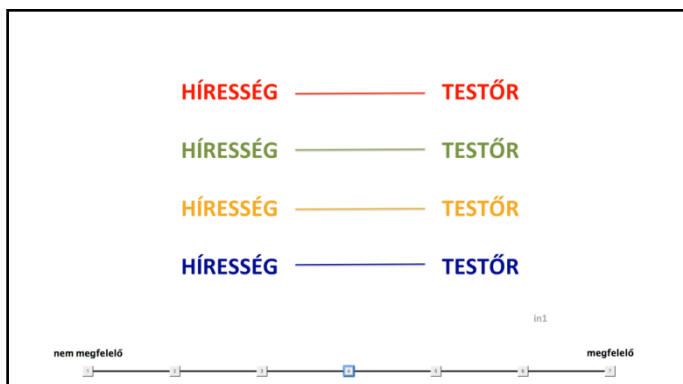
- (20) a. Kérdés: A menedzserek hogyan oldják meg,
hogy az egyes hírességek hazajussanak éjféli előtt?
- b. Nincs határ: A főnök úgy gondolja,
[hogy a rendezvény után **mindegyik testőr**
juttasson haza **egy hírességet** időben].
- c. Finit határ: A rendezvény után **mindegyik testőr** elintézi,
[hogy hazajusson **egy híresség** időben].
- d. Sziget határ: A rendezvény után **mindegyik testőr** elintézi
[azt a megbízást,
[hogy hazajusson **egy híresség** időben]].

1. ábra

AZ EGYENES HATÓKÖRI OLVASAT képi stimulusa

- (21) a. Kérdés: A menedzserek hogyan oldják meg, hogy az egyes hírességek hazajussanak éjfél előtt?
- b. Nincs határ: A főnök úgy gondolja, [hogy a rendezvény után **egy testőrt** béreljen fel **mindegyik híresség** a hazajutáshoz].
- c. Finit határ: A rendezvény után **egy testőr** intézi el, [hogy hazajusson **mindegyik híresség** időben].
- d. Sziget határ: A rendezvény után **egy testőr** intézi el [azt a megbízást, [hogy hazajusson **mindegyik híresség** időben]].

2. ábra

A FORDÍTOTT HATÓKÖRI OLVASAT képi stimulusa

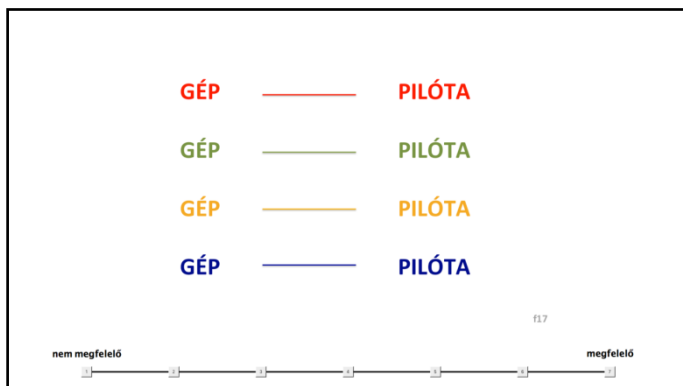
Ahogy a fenti példamondatokból látszik, a tesztmondatokban a *mindegyik* szerepelt disztributív univerzális kvantorként, ennek a helyzete különböztette meg az eltérő kísérleti kondíciókat (lásd (20) és (21)). Az univerzális kvantor hatókörét egy egzisztenciálisan értelmezett *egy* határozatlan névelővel alkotott NP hatóköréhez képest értelmeződött (vö. (4)): más szóval az univerzálisan kvantált NP és az egzisztenciális NP lehetséges logikai hatóköri viszonyait tanulmányoztuk.

Fontos kiemelni, hogy az univerzális kvantoros kifejezés minden esetben alanyi szerepű volt. Az egzisztenciális NP viszont két esetben, az EGYENES és a FORDÍTOTT HATÓKÖRI OLVASAT NINCS HATÁR kondíciójában tárgyi szerepű volt, hiszen ebben az esetben a két vizsgált NP egyazon tagmondatban szerepelt (így az univerzális kvantoros NP alanyi szerepe mellett az egzisztenciális NP nem kaphatott szintén alanyi szerepet). A többi négy kondícióban mindkét NP alanyi szerepű volt, hogy tesztelhető legyen az (5) általánosítás. A FORDÍTOTT HATÓKÖRI OLVASAT-ok esetén az egzisztenciális NP fókusz szerepű volt, amelyet nemcsak a szórend (ige inverzió), hanem az intonáció is jelölt a főnév első szótagjára eső nukleáris hangsúllyal /egy TESztör/. Az EGYENES HATÓKÖRI OLVASAT esetében az egzisztenciális NP, a FORDÍTOTT HATÓKÖRI OLVASAT esetében az univerzális kvantoros NP a beágyazott mondatban az ige utáni pozícióban foglalt helyet. Az egzisztenciális NP főmondati fókusz szerepe és a mellékmondatban az ige utáni pozíciója azt a célt szolgálták, hogy az egyébként könnyen topikként érthető határozatlan névelős főnév ne kapjon a mondatbeli pozíciója okán topik információszerkezeti szerepet. Ez nem lett volna kívánatos, mivel a topik szerepű határozatlan névelős NP-k rendszerint tágabb hatókört vesznek fel, mint bármely, a kommenten belül álló másik NP. Az univerzális kvantoros NP-nek a beágyazott mondaton belüli ige utáni pozícióját az a megfontolás vezette, hogy a leírások alapján az ige utáni mezőben álló univerzális kvantoros kifejezések számára elérhető az inverz tág hatóköri olvasat, míg az ige előtt állók számára nem (lásd pl. É. Kiss 2002).

A kísérletben további három kontrollmondat is szerepelt. Ebben a kondícióban várakozásunk szerint az extra tág hatóköri olvasatnak elérhetetlennek kell lennie, hiszen csak egyetlen szempontból tért el FORDÍTOTT HATÓKÖR SZIGET HATÁR kondíciójától: az univerzális kvantoros kifejezés ebben a KONTROLL kondícióban tárgyi szerepű volt. Farkas–Giannakidou (1996) feltételezése szerint ugyanis csak az alanyi szerepű kvantoros NP-k értelmeződnek újra ko-argumentumként (lásd fentebb a 2. részben: (4) és (17)) – hiszen ezek a beágyazott alanyok képesek a komplex esemény „érintett argumentumaiként” (*affected argument*) értelmeződni (Farkas–Giannakidou 1996: 41). A KONTROLL kondíció mondatait példázza a (22), míg a 3. ábra annak képi kontextusát ábrázolja.⁵

⁵ Tanaka (2015a; 2015b) kontrollmondatainak egyik csoportjában szintén komplex NP sziget szabott korlátot a kvantoremelésnek, azonban, eltérően a mi kísérletünk kontrollmondataitól, a komplex NP-t szelektáló predikátum kizárólag tárgyi NP-t vonzó ige volt, a komplex NP-n belüli tagmondat pedig kijelentő módú volt.

- (22) a. Kérdés: A reptéren hogyan zajlik a gépek átvizsgálása a tavaszi gyakorlatozásokor?
 b. Sziget határ: A gyakorlat után **egy pilóta** adja ki [azt a feladatot, [hogy a karbantartók nézzék át **mindegyik gépet** a biztonság kedvéért]].

3. ábra
A KONTROLL kondíció képi stimulusa

A további 15 töltelékpárbeszéd azt a célt szolgálta, hogy kiegyensúlyozza a célpárbeszéd várható ítéleti mintázatát. Mindegyik kondíciónak 6 különböző lexikalizációja volt, amely két lista között 3–3 arányban oszlott meg, így egy kitöltő összesen 36 párbeszédet ítélt meg, amelyek pseudo-randomizált sorrendben követték egymást (a sorrend: 1 töltelékmondat, 1 NINCS HATÁR kondíció, 1 FINIT HATÁR kondíció, 1 SZIGET HATÁR kondíció a HATÓKÖR faktor szintjei és a lexikalizáció szempontjából véletlenszerűen kiválasztva – így értük el, hogy az egyes kondíciók megvalósulásai a lehető legtávolabb essenek egymástól, miközben a vizsgált olvasatok elfogadhatóságában a kísérleti személy továbbra se tudjon mintázatot felfedezni az egymást követő párbeszédekben).

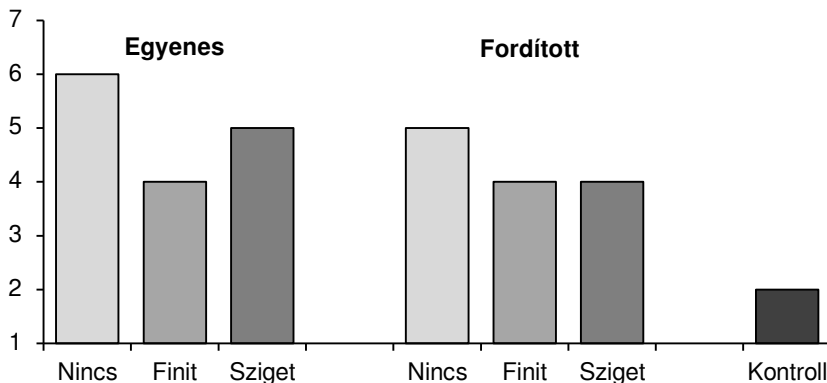
A hangfelvételek és a képek viszonya a következő volt. Először képi segítség nélkül játszottuk le a párbeszédet. A két felvétel közötti 5 másodperces szünetben jelent meg a képi stimulus, majd a második felvétel elhangzása után megjelent a 7 pontos Likert-skála, és a kép egészen az ítélet meghozataláig látható maradt. A kísérlet leírásában a hangzó és képi stimulusok sajátsága miatt felhívtuk a figyelmet a fejhallgató használatára, valamint arra, hogy a képeken megjelenő színek különböző individuumokat jelölnek – így biztosítva a disztributív értelmezést. Az adatközlők egy bevezető gyakorló részen keresztül ismerhették meg a kísérletbeli feladatot, amely a következő volt: meg kellett ítélniük, hogy a valóságot ábrázoló kép alapján mennyire megfelelő a kérdésre adott válasz. A skála 1-es pontja szerint „nem megfelelő”, míg a 7-es pontja szerint „megfelelő” a kérdés és a kép alapján az elhangzó válasz. A gyakorlás alatt a sztereotipikus párbeszéd megítéléséről a kitöltők még kaptak visszajelzést, ezzel segítve a skála használatát, míg a 36 tesztmondatra adott ítéletükről már nem.

Az eredeti 58 fő adatközlőből két főt zártunk ki, mivel nemleges választ adtak arra a szűrőkérdésre, hogy mindkét szülője magyar anyanyelvű-e. Az így megmaradt 56 kitöltő között 22:34 arányban oszlott meg a két lista. A 43 fő női és 13 fő férfi kitöltő átlagéletkora 36,32 év volt. A kísérletet az Inquisit kísérletszerkesztő programban írtuk meg, amelynek a kitöltését az adatközlők online végezték el. Többször és kifejezetten kértük a fejhallgató használatát a hangzó stimulusok intonációjának minél zavartalanabb érzékelése céljából. A hangzó stimulusokat hangszigetelt nyelvi laborban vettük fel.

4. A kísérlet eredményei és diszkusszió

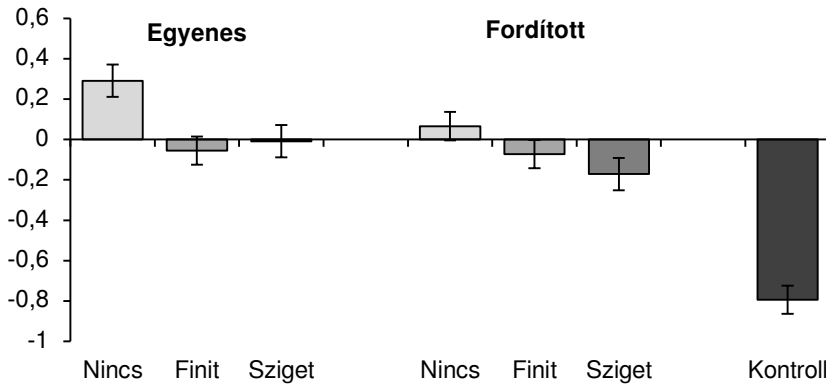
4.1. A kísérlet eredményei

Már a leíró statisztikai eredmények világosan mutatják, hogy az adatközlők a célkondíciókat legrosszabb esetben is a skála közepére helyezték. Ezzel ellentétben a KONTROLL kondíció (N=168, medián=2) élesen elválik tőlük, és a skála majdnem legalacsonyabb fokára került, ahogy azt a 4. ábra mutatja.

4. ábra
A nyers adatok medián értékei

Az 5. ábra már a személyenként z-értékekké átalakított adatok átlagait mutatja. A diagram 0 vonala jelöli az egyes személyek ítéleteinek átlagát, így ha egy kondíció ítéletének értéke pozitív, akkor az átlagosnál elfogadhatóbbnak ítélték, míg ha negatív, akkor az átlagosnál kevésbé elfogadhatónak találták az adott kondíciót.

5. ábra

A személyenként z-értékekké alakított adatpontok átlaga ± standard hiba (SE)

Az 5. ábra érzéketesen szemlélteti, hogy a leginkább elfogadhatónak várt EGYENES HATÓKÖRI OLVASAT-Ú, NINCS HATÁR kondíció valóban a legjobb értékeket kapta ($N=168$, $M=0,291$, $SE=\pm 0,08$), míg a KONTROLL kondíció mélyen az átlag alatt teljesített ($N=168$, $M=-0,794$, $SE=\pm 0,07$). A többi kondíció azonban nem válik el élesen egymástól: EGYENES – FINIT HATÁR ($M(168)=-0,055$; $SE=\pm 0,07$); EGYENES – SZIGET HATÁR ($M(168)=-0,009$; $SE=\pm 0,08$); FORDÍTOTT – NINCS HATÁR ($M(168)=0,066$; $SE=\pm 0,07$); FORDÍTOTT – FINIT HATÁR ($M(168)=-0,073$; $SE=\pm 0,07$); FORDÍTOTT – SZIGET HATÁR ($M(168)=-0,171$; $SE=\pm 0,08$).

A fenti összképet a kevert modelleken alapuló statisztikai elemzés is alátámasztotta az R statisztikai program lmer függvénye alkalmazásával (nem a nyers adatpontokat (1–7), hanem a személyenként z-értékekké alakított adatpontokat vizsgáltuk). A modellredukció után a végső modell a következőket tartalmazta: a két fixhatást interakcióval, valamint randomhatásként az egyes kísérleti elemek (item) hatását és az egyes személyek hatását (ez utóbbiban random meredekségként felvéve a két fixhatást interakcióval). E modell szerint a HATÁR faktornak erős főhatása van ($X^2(3)=35,78$; $p<0,001$), ezzel szemben a HATÓKÖR faktornak nincs főhatása ($X^2(1)=2,19$; $p=0,14$), valamint nem mutatható ki interakció a két faktor között ($X^2(2)=1,08$; $p=0,58$).

A *post hoc* (Tukey) páronkénti összehasonlítás kimutatta, hogy az EGYENES HATÓKÖR NINCS HATÁR kondíciója nem különbözik a FINIT HATÁR (t -arány=2,39; $p=0,09$) és a SZIGET HATÁR kondícióktól (t -arány=1,94; $p=0,23$), valamint a FORDÍTOTT HATÓKÖR NINCS HATÁR kondíciójától (t -arány=1,61; $p=0,12$). Nem különbözik egymástól az EGYENES HATÓKÖR FINIT HATÁR és a SZIGET HATÁR kondíciója sem (t -arány=-0,43; $p=0,97$). Hasonlóképpen, a FORDÍTOTT HATÓKÖR OLVASAT egyik teszt-kondíciója sem különbözött a másik kettőtől: NINCS HATÁR – FINIT HATÁR (t -arány=0,86; $p=0,82$); NINCS HATÁR – SZIGET HATÁR (t -arány=1,37; $p=0,53$); FINIT HATÁR – SZIGET HATÁR (t -arány=0,66; $p=0,91$). Azonban az utóbbiak mindegyike különbözött a Kontroll kondíciótól, még hozzá igen erős hatással: NINCS HATÁR – KONTROLL (t -arány=5,31; $p<0,001$; $d(\text{Cohen})=0,94$); FINIT HATÁR –

KONTROLL (t -arány=4,31; $p<0,001$; $d(\text{Cohen})=0,79$); SZIGET HATÁR – KONTROLL (t -arány=3,79; $p<0,01$; $d(\text{Cohen})=0,67$). Nem különbözött továbbá az EGYENES HATÓKÖR FINIT HATÁR kondíciója a FORDÍTOTT HATÓKÖR FINIT HATÁR kondíciójától (t -arány=0,16; $p=0,88$), valamint az EGYENES HATÓKÖR SZIGET HATÁR kondíciója a FORDÍTOTT HATÓKÖR SZIGET HATÁR kondíciójától (t -arány=0,9; $p=0,37$).

4.2. Diszkusszió

Kísérletünk két fő kérdést vizsgált. Az első kérdés arra vonatkozott, hogy valóban elérhető-e extra tág hatókör az univerzális kvantor számára a (4)-hez hasonló, Farkas–Giannakidou (1996) és Wurmbrand (2013; 2018) által tárgyalt mondatokban, amelyekben az univerzális kvantoros kifejezés egy kötőmódú alárendelt finit tagmondat alanya (vö. (18)). A második kérdés, amelyre a választ kerestük, az volt, hogy elérhető-e ugyanez az extra tág hatóköri olvasat olyan, az F&G-féle mondat-típustól minimálisan különböző konstrukciókban, amelyben a jelentéstani újraelemzés jelentésbeli feltételei szintén adóttak, ugyanakkor a „hosszú” kvantoremelés (sem pedig a szintaktikai újraelemzés) mondat szerkezeti feltételei nem állnak fenn. Utóbbi feltételt a kísérletünkben olyan (4)-hez hasonló példák testesítették meg, amelyekben az univerzális kvantort tartalmazó kötőmódú alárendelt finit tagmondat egy (komplex NP) szigeten belül helyezkedett el (vö. (19)).

A kapott eredményekből egyértelműen kirajzolódik, hogy az első kísérleti kérdésre pozitív válasz adható: az extra tág hatóköri olvasat elérhető az F&G-féle magyar mondatokban. Ezt támasztja alá, hogy (i) egyrészt a FINIT HATÁR kondíciókban nincs szignifikáns különbség az EGYENES és FORDÍTOTT HATÓKÖRI OLVASAT-ok között, másrészt (ii) nem mutatható ki különbség a FORDÍTOTT HATÓKÖRI OLVASAT-okon belül sem a NINCS HATÁR és a FINIT HATÁR kondíciók között. Az extra tág hatókör elérhetőségét (a FORDÍTOTT HATÓKÖR-t a FINIT HATÁR kondícióban) a KONTROLL kondícióhoz viszonyítva tudjuk jobban elhelyezni: (iii) a FORDÍTOTT HATÓKÖR FINIT HATÁR kondícióba tartozó mondatok és az elfogadhatatlannak várt – és a résztvevők által annak is ítélt – Kontroll kondíció mondatai között erősen szignifikáns és nagy hatásméretű különbség mutatható ki. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy bár nem tökéletes a finit tagmondathatáron keresztüli extra tág hatókör-értelmezés elérhetősége, mégis semmivel sem degradáltabb ez az olvasat, mint az univerzális kvantor és az egzisztenciális határozatlan NP közötti egyenes hatóköri olvasat ugyanilyen kötőmódú finit beágyazást tartalmazó szerkezetekben.

Az a relatív (de a NINCS HATÁR kondícióhoz képest nem szignifikáns) degradáltság, amely az eredményekben megmutatkozik az EGYENES HATÓKÖRI OLVASAT esetén is a FINIT HATÁR és SZIGET HATÁR kondíciókban, feltehetően a szűk értelemben vett nyelvtanon kívüli, a nyelvi feldolgozást érintő teher tükröződése lehet. Azért jelentkezhethet, mert az univerzális kvantor és a dependens, vele ko-variálódó egzisztenciális NP távol esnek egymástól: két eltérő finit tartományban állnak. Emellett a FORDÍTOTT HATÓKÖRI OLVASAT kondícióiban külön feldolgozási terhet jelent maga a fordított hatókör-értelmezés.

Ezen a ponton érdemes megemlíteni, hogy Tanaka (2015a; 2015b) a fordított hatóköri olvasat degradáltságát egy nyelvtani elvnek: a Hatóköri Gazdaságosság (*Scope Economy*) elvének megsértésével magyarázza. Ez az elv megköveteli, hogy a rejtett kvantoremelés minden lépése egy jól meghatározott értelemben

szemantikailag motivált legyen (Fox 2000). Wurmbrand (2013; 2018) azt feltételezi, hogy a kvantoremelés minden egyes szintaktikai lépése plusz feldolgozási terhet jelent, azaz egy Feldolgozást Érintő Hatóköri Gazdaságossági elvet fogalmaz meg (*Processing Scope Economy*); így bár nyelvtanilag nem kizárt, mégis degradált az extra tág hatóköri értelmezés. A mi eredményeink azonban az EGYENES HATÓKÖRI OLVASAT esetén is kimutatták azt a degradációt, amely akkor jelentkezik, ha a két hatókörről bíró elem külön tagmondatban helyezkedik el. Ezt az eredményt sem Tanaka (2015a; 2015b), sem Wurmbrand (2018) nem tudja magyarázni, hiszen nem történik kvantoremelés (rejtett szintaktikai mozgatás) az EGYENES HATÓKÖR kondíciók során.

Az, hogy sem a két kvantált NP közötti távolságnak, sem a fordított hatóköri értelmezésnek a hatása nem mutatkozik önmagában szignifikánsnak, azt jelzi, hogy e két hatás minőségileg más jellegű, mint amely a kontrollmondatok erős degradált-ságában és a többi kísérleti kondícióhoz képesti szignifikáns különbségében érhető tetten. Értelmezésünk szerint a KONTROLL kondíció alacsony elfogadhatósága azt tükrözi, hogy ebben a kondícióban a fordított hatóköri értelmezést a grammatika nem engedélyezi. Ez pedig átvezet minket a második kísérleti kérdés megvitatására.

Utóbbi arra vonatkozott, hogy elérhető-e a fordított hatókör akkor is, ha a hosszú kvantoremelés kizárt, mert az érintett kvantor szigetben helyezkedik el. Láttuk, hogy FORDÍTOTT HATÓKÖR esetén a SZIGET HATÁR kondíció nem különbözött szignifikánsan a FINIT HATÁR kondíciótól: a fordított hatókör nem volt kevésbé elérhető komplex NP szigetből, mint egyszerű alárendelt finit tagmondatból. Továbbá a SZIGET HATÁR-t tartalmazó mondatok – hasonlóan az egyszerű FINIT HATÁR-t tartalmazó mondatokhoz – szignifikánsan jobbnak bizonyultak a KONTROLL mondatoknál. Mint az imént utaltunk rá, utóbbiak fordított hatóköri olvasata feltételezhetően grammatikailag elérhetetlen. Így mindkét összehasonlításból azt vonhatjuk le, hogy a fordított hatókörnek a grammatika szempontjából elérhetőnek kell lennie SZIGET HATÁR jelenlétében is.

Összegezve: azt találtuk tehát, hogy az extra tág hatóköri olvasat mind az F&G-féle mondatokban, mind pedig a hozzájuk hasonló, de szigethatárt tartalmazó mondatokban engedélyezett (bár ennek az értelmezésnek az elérése komoly feldolgozási teherrel jár). Utóbbi eredményt a Wurmbrand (2013; 2018) által feltételezett hosszú kvantoremeléssel nem lehetséges magyarázni, tekintve, hogy a kvantoremelés a többi szintaktikai mozgatáshoz hasonlóan nem tud sziget-összetevők határán áthalolni. Ezzel szemben miután a jelentéstani újraelemzés feltételei nemcsak az egyszerű FINIT HATÁR-t tartalmazó mondatokban, hanem a SZIGET HATÁR-t tartalmazókban is fennállnak, Farkas–Giannakidou (1996) megközelítése mindkét mondattípusra alkalmazható.

A szigeteket tartalmazó esetekben tehát a tárgyalt magyarázatok közül a jelentéstani újraelemzésre épülő megközelítésre kell támaszkodnunk. Ez azonban – amint a bevezetőben előrevetítettük – az egyszerűbb, F&G-féle mondatok esetén is feleslegessé teszi az extra tág hatóköri olvasatnak azt a tisztán szintaktikai magyarázatát, amely a klasszikus finit tagmondati korlát gyengítésére alapul (vö. (5)). Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a szintaxison belüli klasszikus finit tagmondati korlát (amely szerint egy kvantor logikai hatóköre szintaktikai okokból nem terjedhet túl azon a finit tagmondaton, amelyben a kvantor áll (3)), továbbra is fenntartható, azt nem szükséges az F&G-féle példák okán gyengíteni.

5. Összefoglalás és kitekintés

A hatókör-értelmezésre vonatkozó klasszikus általánosítás szerint egy kvantor logikai hatóköre nem terjedhet túl azon a finit tagmondaton, amelyben az adott kvantor áll. A klasszikus generatív felfogás szerint a fenti korlát szintaktikai természetű: a szintaxison belüli lokalitási elvekből fakad. Tanulmányunkban olyan mondatok értelmezési lehetőségeit vizsgáltuk magyar anyanyelvű felnőtt beszélők ítéletei alapján, amelyek vonzatszerépű kötőmódú mellékmondatokkal bírtak, és a korábbi elméleti nyelvészeti szakirodalom szerint szisztematikus kivételt képeznek a finit tagmondati általánosítás alól. Kísérletünk egyik eredménye, hogy megerősíti: egy tárgyi szerepű kötőmódú finit tagmondaton belül található univerzális kvantorkifejezés valóban értelmezhető saját tagmondatán kívüli, főmondati logikai hatókörrel. E kivételesnek tűnő példák közepes elfogadhatósága nem rosszabb annál, mint ami pusztán a feldolgozásbeli komplexitás szintje alapján várható.

A vizsgálat a kivételes, extra tág hatóköri olvasat egy szintaktikai, illetve egy jelentéstani magyarázata közti választást lehetővé tévő mondattípusra is kiterjedt. A szintaktikai magyarázat (Wurmbrand 2013; 2018) szerint a kvantorhatókörre vonatkozó klasszikus szintaktikai korlátot gyengíteni szükséges, bizonyos esetekben megengedve a hosszú kvantoremelést, míg a jelentéstani magyarázat (Farkas–Giannakidou 1996) a klasszikus erős szintaktikai korlát fenntartása mellett azt állítja, hogy a kivételes hatóköri olvasat jelentéstani újraelemzésnek köszönhető. A releváns további vizsgált mondattípust úgy alkottuk meg, hogy esetében a hosszú kvantoremelés szintaktikailag kizárható legyen, azonban a jelentéstani újraelemzés kiterjeszthető legyen rá. A kapott eredmények szerint e mondattípusban szintén elérhető az extra tág hatóköri olvasat, amely a jelentéstani újraelemzést alkalmazó megközelítés melletti érvnek tekinthető. Ez pedig azt jelenti, hogy a kiinduló, egyszerűbb kivételes mondattípus nem teszi szükségessé annak a klasszikus, szigorú szintaktikai korlátnak (ill. a mögötte meghúzódó lokalitáselméletnek) a feladását, amely egységesen a finit tagmondatot tekinti a kvantorhatókör elsődleges szintaktikai korlátjának.⁶

Az itt bemutatott kísérlet számos a témához kapcsolódó kérdésre nem terjedt ki.

- (i) Teljesebb körűen szükséges vizsgálni, hogy pontosan milyen szemantikai típusú főmondati predikátumok esetében érhető el az extra tág hatóköri olvasat, más szóval: mely főmondati predikátumosztályok engedélyezik a jelentéstani újraelemzést.
- (ii) Azt feltételeztük, hogy egy, a beágyazott finit tagmondat fölé épített NP réteg nem képez akadályt a jelentéstani újraelemzés számára. További kísérletezésre van szükség azonban ahhoz, hogy megállapítsuk a jelentéstani újraelemzés további kiterjesztésének határait, ti. hogy (a többi releváns tényező változatlansága mellett) milyen típusú szintaktikai beágyazás blokkolhatja azt.
- (iii) Komplex NP által képviselt szigetet tartalmazó mondatok alapján közvetett bizonyítékot találtunk rá, hogy

⁶ Ez az elsődleges szintaktikai korlát nem elliptikus mondatokban áll fenn. Elképzelhető, hogy ún. *Antecedens Által Tartalmazott Ellipsis* (*antecedent-contained ellipsis*) bizonyos eseteiben ez a korlát felülríható (Cecchetto 2004; Syrett 2015). További kivételt képeznek Grano–Lasnik (2018) megfigyelése alapján az olyan mondatok, amelyekben a finit tagmondat alanya kötött névmás. Elnevezésük szerint e Kötött Névmasi Hatás (*bound pronoun effect*) esetében a beágyazott mondatbeli tárgyi szerepű kvantor vehet extra tág hatókört a főmondati kvantor felett.

Farkas–Giannakidou (1996) helyesen állította, hogy csak a mellékmondati alany képes társ-argumentumként átértelmeződni, míg a mellékmondati tárgy nem.⁷ Nem vizsgáltuk, hogy ezt az aszimmetriát megerősítik-e az egyszerű FINIT HATÁR-t, azaz NP-réteg nélküli kötőmódú tagmondati vonzatot tartalmazó mondatok is.

Mindezen kérdések megválaszolása további kutatások feladata.

Hivatkozások

- Barwise, Jon – Robin Cooper 1981. Generalized quantifiers and natural language. *Linguistics and Philosophy* 4/2:159–219. doi:10.1007/BF00350139.
- Beghelli, Filippo 1993. A minimalist approach to quantifier scope. In Amy J. Schafer (szerk.) *Proceedings of the North East Linguistic Society 23*. Vol. 1 Amherst: GLSA Publications, University of Massachusetts. 65–80.
- Cecchetto, Carlo 2004. Explaining the locality conditions of QR: Consequences for the theory of phases. *Natural Language Semantics* 12/4:345–397. doi:10.1007/s11050-004-1189-x.
- Dikken, Marcel den – Antje Lahne 2013. The locality of syntactic dependencies. In Marcel den Dikken (szerk.) *The Cambridge Handbook of Generative Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press. 655–698. doi:10.1017/CBO9780511804571.023.
- É. Kiss Katalin 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 79–177.
- É. Kiss, Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Farkas, Donka 1981. Quantifier scope and syntactic islands. In Roberta A. Hendrick – Carrie S. Masek – Mary Frances Miller (szerk.) *Papers from the Seventeenth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Linguistic Society. 59–66.
- Farkas, Donka F. – Anastasia Giannakidou 1996. How clause-bounded is the scope of universals? In Teresa Galloway – Justin Spence (szerk.) *Proceedings of the 6th Semantics and Linguistic Theory Conference*. Ithaca: Cornell University. 35–52. doi:10.3765/salt.v6i0.2764.
- Fodor, Janet Dean – Ivan A. Sag 1982. Referential and quantificational indefinites. *Linguistics and Philosophy* 5/3:355–398. doi:10.1007/BF00351459.
- Fox, Danny 2000. *Economy and Semantic Interpretation*. (Linguistic Inquiry Monographs 35) Cambridge: The MIT Press.
- Fox, Danny – Uli Sauerland 1996. Illusive scope of universal quantifiers. In Kiyomi Kusumoto (szerk.) *Proceedings of the North East Linguistics Society*. Vol. 26 Amherst: GLSA. 71–85.

⁷ A magyar adatok alapján megerősített alany–tárgy aszimmetria azért is érdekes, mert a magyarban az angol típusú nyelvekből jól ismert szerkezeti természetű alany–tárgy aszimmetriák egy része hiányzik. Ez megerősíti Farkas–Giannakidou (1996) feltételezését, amely szerint ezt az aszimmetriát nem szerkezeti, hanem (az adott főnévi argumentum érintettségével összefüggő) szemantikai különbség okozza.

- Grano, Thomas – Howard Lasnik 2018. How to neutralize a finite clause boundary: Phase theory and the grammar of bound pronouns. *Linguistic Inquiry* 49/3:465–499. doi:10.1162/ling_a_00279.
- Hendriks, Herman 1993. *Studied Flexibility: Categories and Types in Syntax and Semantics*. Amsterdam: Institute for Logic, Language and Computation, Universiteit van Amsterdam.
- Ioup, Georgette 1975. Some universals for quantifier scope. In John P. Kimball (szerk.) *Syntax and Semantics*. Vol. 4 New York: Academic Press. 37–58.
- Johnson, Kyle 2000. How far quantifiers go? In Roger Martin – David Michaels – Juan Uriagereka (szerk.) *Step by Step. Essays on Minimalist Syntax in Honor of Howard Lasnik*. Cambridge: The MIT Press. 187–210.
- Krifka, Manfred 2001. Quantifying into question acts. *Natural Language Semantics* 9/1:1–40. doi:10.1023/A:1017903702063.
- May, Robert 1977. *The Grammar of Quantification*. PhD disszertáció. Massachusetts Institute of Technology.
- May, Robert 1985. *Logical Form. Its Structure and Derivation*. Cambridge: The MIT Press.
- Ross, John Robert 1967. *Constraints on Variables in Syntax*. PhD disszertáció. Cambridge.
- Syrett, Kristen 2015. Experimental support for inverse scope readings of finite-clause-embedded antecedent-contained-deletion sentences. *Linguistic Inquiry* 46/3:579–592. doi:10.1162/LING_a_00194.
- Szabolcsi, Anna 1997. Strategies for scope taking. In Anna Szabolcsi (szerk.) *Ways of Scope Taking*. Dordrecht: Kluwer Academic Press. 109–154.
- Tanaka, Misako 2015a. Asymmetries in long-distance QR. In Anna E. Jurgensen – Hannah Sande – Spencer Lamoureux – Kenny Baclawski – Alison Zerbe (szerk.) *Proceedings of Forty-First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Vol. 41 Berkeley: Berkeley Linguistics Society. 493–501. doi:10.20354/B4414110000.
- Tanaka, Misako 2015b. *Scoping out of Adjuncts: Evidence for the Parallelism between QR and Wh-movement*. PhD disszertáció. London: University College London.
- Wurmbrand, Susanne 2013. QR and selection: Covert evidence for phasehood. In Stefan Keine – Shayne Slogget (szerk.) *Proceedings of the North East Linguistics Society*. Vol. 42. 619–632.
- Wurmbrand, Susanne 2018. The cost of raising quantifiers. *Glossa: a journal of general linguistics* 3/1:19. doi:10.5334/gjgl.329.

Függelék

A célmondatok és a kontrollmondatok lexikalizációi

1. Célmondatok: Fordított olvasat, Finit Határ kondíciók
  - (1) a. *A menedzserek hogyan oldják meg,
hogy az egyes hírességek hazajussanak éjféel előtt?*
b. **A rendezvény után egy testőr intézi el,
hogy hazajusson mindegyik híresség időben.**
  - (2) a. *A szervezők hogyan biztosítják,
hogy az egyes politikusok megérkezzenek a rendezvényre?*
b. **A csúcstalálkozó során egy sofőr oldja meg,
hogy eljusson mindegyik politikus a helyszínre.**
  - (3) a. *A munkanélküli központ hogyan támogatja,
hogy az egyes köz munkások elhelyezkedjenek a munkaerőpiacon?*
b. **Idén egy ügyintéző eszközli ki,
hogy elhelyezkedjen mindegyik köz munkás a munkaerőpiacon.**
  - (4) a. *A szervezők hogyan intézik el,
hogy az egyes versenyzők megfelelően teljesítsenek a színpadon?*
b. **A verseny során egy mentor éri el,
hogy felkészüljön mindegyik versenyző a megmérettetésre.**
  - (5) a. *A nagyvállalat hogyan valósítja meg,
hogy az egyes igazgatók felérjenek a központi karácsonyi ünnepségre
vidékről?*
b. **A parti előtt egy titkárnő rendezi el,
hogy elinduljon mindegyik igazgató a fővárosba.**
  - (6) a. *A központi kórház hogyan éri el,
hogy az egyes gyerekek mielőbb meggyógyuljanak a betegségéből?*
b. **Az első napokban egy önkéntes segíti elő,
hogy felépüljön mindegyik gyerek a vakbélműtét után.**
2. Kontrollmondatok – Sziget Határ, tárgyi univerzális kvantor
  - (1) a. *A könyvkiadótól hogyan kerülnek jó minőségű szövegek a nyomdába a
következő hónapban?*
b. **A könyvkiadás során egy lektor várja el azt az előzékenységet,
hogy a szerzők ellenőrizték le mindegyik írást a beadás előtt.**
  - (2) a. *A reptéren hogyan zajlik a gépek átvizsgálása a tavaszi
gyakorlatozáskor?*
b. **A gyakorlat után egy pilóta adja ki azt a feladatot,
hogy a karbantartók nézzék át mindegyik gépet a biztonság
kedvéért.**

- (3) a. *A lakótelepen hogyan gyűjtik be a kidobott karácsonyfákat januárban?*
b. **Az idei télen egy házmester teszi közzé azt a felhívást, hogy a lakók tartsák rendben mindegyik gyűjtőhelyet a fenyők számára.**

A szerzőkről

Turi Gergő a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje, a Nyelvtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa. Kutatásai a szintaxis mellett az információszerkezet, a logikai hatókör és a prozódia határterületeire terjednek ki.

Elérhetősége: turi.gergo@nytud.hu

Surányi Balázs a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Elméleti Nyelvészet Tanszékének egyetemi tanára, és a Nyelvtudományi Intézet tudományos tanácsadója. Fő kutatási területe a szintaxis, és annak kapcsolódási pontjai az információszerkezettel és a mondatprozódiával.

Elérhetősége: suranyi.balazs@nytud.hu

A nemlexikális őő hang interakciós szerepének elemzése magyar nyelvű társalgásokban

Németh Zsuzsanna

SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék
MTA-DE-SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport

Összefoglaló

A tanulmány célja a nemlexikális, sváéhoz hasonló őő hang használatának vizsgálata hétköznapi, magyar nyelvű társalgásokban a konverzációelemzés elméleti keretében. Szekvenciális, ill. fordulóbeli elhelyezkedésüket tekintve az őő előfordulásai jól meghatározható mintázatokat követnek a korpuszban. Az esetek túlnyomó többségében az őő a fordulókonstrukciók egység belsejében jelenik meg, közvetlenül egy tagmondatot bevezető kötőszó után, jóval a váltásreleváns hely előtt. A beszélők továbbá rendszeresen használják hosszabb, ill. ritkán használatos és/vagy idegen szavak előtt, valamint fordulókezdő pozícióban. Az utóbbi előfordulások között kiemelkedő szerepet tölt be az őő párszekvenciák második párrészét bevezető használata. A jelenség funkcióinak vizsgálata az említett pozíciókban azt mutatja, hogy az őő mint technika fontos szerepet játszik a magyar beszélők forduló- és szekvenciaalkotásának folyamatában. A korpusz elemzése arra enged következtetni, hogy a fordulóalkotás tagmondatról tagmondatra történik a magyar nyelvű társalgásokban. Ez rávilágít a szintaxis és a nyelvhasználat, azaz a nyelvtan és a pragmatika közötti interakcióra.

Kulcsszavak: őő, társalgáselemzés, forduló, szekvencia, magyar nyelvű társalgások

1. Bevezetés: A tanulmány célja és felépítése

Jelen kutatás célja a nemlexikális, sváéhoz hasonló őő¹ hang lehetséges funkcióinak feltárása magyar nyelvű társalgásokban a konverzációelemzés elméleti keretében. A jelenséget széleskörűen kutatta, ill. kutatja a magyar pszicholingvisztikai és fontikai szakirodalom (l. pl. Gósy 1993; 2006; Deme-Markó 2013; Gósy et al. 2013; Horváth 2014), és a hezitációs jelenségek körébe sorolja (Gósy 1993: 28; Horváth

¹ Mivel a svá hangot [ə] nem jelöli betű a magyar ábécében, a vizsgált hang jelölésére az ő betűt fogom használni. Ennek két oka van. Egyfelől ez az a betű, amely artikulációs és perciepció szempontból a sváéhoz legközelebb álló hangot jelöli a magyarban ([ə]) (vö. Horváth 2014: 25), másfelől a magyar pszicholingvisztikai szakirodalom is általában az ő betűvel jelöli a szóban forgó jelenséget. Mivel a hang default használata a jelen kutatásban vizsgált korpuszban egy elnyújtott svá [ə], a tanulmányban dupla ő betűt fogok használni a jelenség megnevezésére (őő). Ha ennél hosszabbra nyújtják a beszélők a hangot, kettőnél több ő betűt fogok használni. Minden egyéb hangnyújtást a konverzációelemzés átirási konvencióinak megfelelően kettősponttal fogok jelölni a példákban.

2014).² A konverzációelemzés elméleti keretében a szerző tudomása szerint még nem készült átfogó kutatás az *őő* természetes társalgásokban betöltött lehetséges funkcióiról. Jelen tanulmány célja, hogy megtegye a kezdő lépéseket efelé.

A konverzációelemzés (társalgáselemzés) a társas interakciót annak természetes szerveződésében tanulmányozza, természetes, verbális interakciókat vizsgál hang- és videofelvételek segítségével (Schegloff 1996; Mondada 2013). Központi, programadó kérdésfeltevése az, hogy milyen eszközökkel hozzák létre a partnerek az interakció (társas érintkezés) rendezettségét, milyen eszközökkel értelmezik saját és partnerük viselkedését ennek a rendnek a szempontjából, illetve hogyan juttatják kifejezésre ezt az értelmezést (Schegloff–Sacks 1973).³ A társalgáselemzés mindezt vizsgálati anyaga, a hétköznapi beszélgetés megfigyelésén keresztül kutatja. A nyelv ebben a felfogásban a társas cselekvés eszköze (Stivers–Sidnell 2013: 3), ami azt jelenti, hogy a hétköznapi beszélgetéseink során cselekvések sorozatát hajtjuk végre. Cselekvéseinket fordulók láncolataiban, szekvenciákban valósítjuk meg. Egy fordulót (turn) alkot az, amit egy társalgásban részt vevő beszélő mond, amíg vagy átadja a szót a következő beszélőnek, vagy befejezi mondanivalóját szóátadás nélkül (Sacks et al. 1974). A forduló alapegysége a fordulókonstrukciós egység (turn-constructional unit, TCU). Egy TCU-nak legalább egy cselekvést meg kell valósítania (Sacks–Schegloff–Jefferson 1974; Schegloff 2007). A cselekvés az a fő feladat, amivel egy válaszreakciónak foglalkoznia kell ahhoz, hogy adekvát következő fordulónak számítson a társalgásban (Levinson 2013: 107). Ha például partnerünk elhív minket moziba, és mi erre elfogadással vagy elutasítással reagálunk, és partnerünk ezt elfogadja mint adekvát válaszreakciót, akkor – nem feltétlenül explicit módon –, de nyilvánvalóvá válik, hogy az első fordulóban végrehajtott cselekvés a partnerünk részéről egy meghívás volt (vö. Heritage 1984). Ha a társalgás egy résztvevője fordulót kezd, akkor joga és kötelessége legalább egy fordulókonstrukciós egységet, azaz legalább egy cselekvést produkálni (Schegloff 2007: 9). A beszélgetőpartner különböző jelekből már előre be tudja jósolni az aktuális fordulókonstrukciós egység (vagyis cselekvés) közeledő lezárási pontját. Ez az ún. váltásreleváns hely (transition-relevance place). Ezen a ponton a szóátadás (beszélőváltás) lehetségessé válik, de nem feltétlenül következik be (Sacks et al. 1974: 704). A váltásreleváns hely előrejelzésében számos tényező szerepet játszik, például a fordulókonstrukciós egység szintaktikai vagy intonációs lezárási pontja. Ford és Thompson meghatározása szerint egy megnyilatkozás szintaktikailag lezárt, ha diskurzuskontextusában teljes mondatként értelmezhető, vagyis nyilvánvaló vagy közvetlenül visszakereshető predikátummal rendelkezik. A szintaktikailag lezárt megnyilatkozások lehetnek elliptikus mondatok is. Az intonációs lezárási pont a tiszta végintonációt jelenti (Ford–Thompson 1996).

A konverzációelemzés metodológiája korpuszalapú, azaz a természetes hétköznapi verbális interakciók különböző jelenségeit azok megfigyelhető előfordulásain keresztül tanulmányozza. Ennek megfelelően egy közel ötórás, magyar nyelvű társalgásokat tartalmazó korpuszban megvizsgáltam, hogy a fent bemutatott szerkezeti egységek viszonylatában milyen pozíciókban fordulnak elő *őő*-k. Ez alapján

² A hezitációs jelenségek átfogó pszicholingvisztikai vizsgálatát nyújtja Horváth (2014).

³ A nyelvészeti konverzációelemzés kialakulásának, tárgyának és módszereinek magyar nyelvű áttekintését nyújtja Iványi (2001: 74–93).

úgy tűnik, hogy az *őő* előfordulásai a fordulókban, ill. szekvenciákban jól meghatározható mintázatokat követnek. Kutatásom célja annak feltárása, hogy e jellegzetes pozíciókhoz járulnak-e jellegzetes funkciók. Dolgozatom során amellest érvelek, hogy az *őő* hang használata a forduló- és szekvenciaalkotás folyamatának szerves részét képezi a magyar társalgásokban, vagyis olyan eljárás, amely a forduló- és szekvenciaalkotás infrastrukturális (beépített) technikája (vö. Schegloff 1992: 1299).

A tanulmány felépítése a következő. A Bevezetés után a 2. részben bemutatom a vizsgálat korpuszát és módszereit. A 3. és 4. rész tárgya az *őő* jellegzetes pozícióinak és az ezekhez kapcsolódó funkcióknak a feltárása. A 3. rész a [kötőszó + *őő* + tagmondat], valamint az [*őő* + szó/frázis] mintázat bemutatását és elemzését tartalmazza. Ezekbe a mintázatokba az *őő* azon előfordulásai tartoznak, amikor a beszélők a fordulókstruktúrák egység belsejében, jóval a váltásreleváns hely előtt produkálják a hangot. A 4. rész az *őő* váltásreleváns helyen megfigyelhető előfordulásait tárgyalja. Ez jelentheti egyrészt fordulókiterjesztés *őő*-vel történő indítását, vagyis amikor a beszélő a váltásreleváns helyen szóátadás helyett folytatja tovább a megkezdett fordulóját, és a hozzáadott egységet *őő*-vel indítja (4.1.). Amikor a váltásreleváns helyen új résztvevő veszi át a szót, új fordulót indít. Ilyen, fordulóeleji pozícióban is állhat *őő*, ezeket az előfordulásokat elemzem a 4.2. részben. A fordulókezdő *őő*-k csoportjában nemcsak szekvenciabeli pozíciójukat tekintve, hanem funkcionálisan is sajátos helyet foglalnak el azok az előfordulások, amelyek pár-szekvenciák második párrészét indítják. Ezek között külön figyelmet szentelek azoknak a második párrészeknek, amelyeket a beszélők *hátőő*-vel indítanak, vagyis az *őő*-t közvetlenül a *hát* diskurzusjelölő után használják. Végül az 5. részben összegzem kutatásom eredményeit.

2. A kutatásban használt korpusz és metodológia

A vizsgálat során használt, magyar nyelvű korpusz két részre osztható. Az egyik rész 9 db, egyenként kb. 20 perces társalgást tartalmaz. Ezeket a Szegedi Tudományegyetem Pszichológiai Intézetében rögzítettük (SZTEPSZI korpusz).⁴ A korpusz további 8 db, egyenként kb. 15 perces beszélgetése a BEA beszélt nyelvi adatbázis részét képezi, ezeket az MTA Nyelvtudományi Intézetének Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratóriuma bocsátotta a rendelkezésemre (Gósy 2012).⁵ A korpusz példáit ennek megfelelően az SZTEPSZI1, SZTEPSZI2 stb., illetve a bea001, bea002 stb. rövidítésekkel jelölöm. A korpusz teljes hossza 4 h 58 min 42 sec. Mindegyik társalgás 3 felnőtt résztvevővel zajlott, az SZTEPSZI társalgások résztvevői egyetemisták voltak, a BEA társalgások résztvevői változatos életkorúak. A 17 interakcióban összesen 38 különböző beszélő vett részt. Míg a BEA adatbázis társalgásait hangfelvételek formájában rögzítették, az SZTEPSZI korpusz két kamerával rögzített videofelvételeket tartalmaz, így ezeknél lehetséges volt a résztvevők tekintetének vizsgálata is. A lehető legjobb hangminőség elérése érdekében a felvételek akusztikailag kontrollált, csendesített szobában készültek. A társalgások

⁴ Ezt a korpuszt a szerző Lerch Ágnessel készítette, akinek ezúton is köszönetét fejezi ki. Hálásak vagyunk az SZTE Pszichológiai Intézetének, hogy a 9 beszélgetés felvételét lehetővé tette.

⁵ Szintén köszönetemet fejezem ki Gósy Máriának, hogy a BEA-adatbázis 8 beszélgetését a rendelkezésemre bocsátotta.

elindulásának megkönnyítése céljából az SZTEPSZI társalgások résztvevői egy-egy papírlapon kaptak három kérdést. Ezeket azonban nem volt kötelező használniuk, arra bátorítottuk őket, hogy bármiről beszéljessenek, amihez csak kedvük van. A három kérdés a következő volt: (i) Egy fontos vizsgája előtt a barátod megkér, hogy a kidolgozott tételekkel menj be az egyetem mosdójába. Azt tervezi, hogy miután kihúzta a tételt a vizsgán, kimegy a mosdóba, és becsempészi a szükséges tételeket. Segítenél-e neki? (ii) Szükség van-e még Magyarországon tehetségkutató műsorokra? (iii) Ha Magyarországon legalizálnák a könnyűdrogokat, vajon csökkenne-e az alkoholfogyasztás?

A fenti kérdések tehát csupán segítségül szolgáltak az SZTEPSZI beszélgetések során, a résztvevők nem kaptak instrukciókat. Hasonlóan, a BEA társalgások elindulását szintén segítette egy kezdeti kérdés, ezt azonban az egyik résztvevő tette fel (pl. Hogyan ünneplitek a karácsonyt?). Ez után a kérdés után a három résztvevő egyenlő mértékben járulhatott hozzá a beszélgetéshez.

A beszélgetések releváns részeit kézi átírással rögzítettem a konverzációelemzés átírási konvencióinak megfelelően (Jefferson 2004).⁶ Az *őő* valamennyi előfordulását egyenként megvizsgáltam a korpuszban, és kvalitatív elemzéssel, a konverzációelemzés fogalmi apparátusát felhasználva megnéztem, hogy a fordulón, ill. szekvencián belül hol helyezkednek el. Ezután a rendelkezésemre álló információk felhasználásával megvizsgáltam, hogy lehet-e valamilyen funkcióra következtetni az egyes esetekben. Jelen dolgozat keretei nem teszik lehetővé, hogy az *őő* valamennyi korpuszban talált pozícióját és funkcióját ismertessem, csupán a leggyakoribb előfordulások bemutatására szorítkozom. Állításaimat az egyes esetek individuális elemzésére alapozom. Ez azt jelenti, hogy az induktív általánosítás módszerével azonosítok bizonyos mintázatokat és eloszlásokat, ám ezeket nem számszerűsítom, és nem végzek statisztikai vizsgálatokat. Ehhez egyrészt előre meghatározott változókra és kategóriákra lenne szükség, ezt azonban a kutatás jelenlegi fázisa még nem teszi lehetővé, másrészt a konverzációelemzés módszertani apparátusában az induktív általánosításon túlmenő kvantitatív vizsgálatok nem szerepelnek. A nagy tömegű előfordulások számszerűsített elemzésében ugyanis az egyes jelenségek eltorzított észlelésének veszélyét látják (l. pl. Schegloff 2009). Az *őő* egyes pozíciókban tapasztalt gyakoriságáról tett állításaimat ezért az intuíciónra alapozom, és arra, hogy az *őő* valamennyi előfordulását megvizsgáltam, noha a jelen dolgozat keretei ezek kimerítő bemutatását nem teszik lehetővé.

A konverzációelemzés fogalmi apparátusát felhasználva az *őő* valamennyi előfordulása esetén a következő kérdésekre kerestem tehát a választ: (i) pontosan hol helyezkedik el a fordulón és a szekvencián belül; (ii) tölt-e be valamilyen jól körülhatárolható interakciós funkciót. Az egyes esetek megfigyelése után azonosítottam néhány olyan pozíció-funkció párt, amely nem tűnik elszigetelt jelenségnek a korpuszban. A következőkben bemutatom ezeket a mintázatokat, amelyekben a beszélők az *őő*-t egy bizonyos pozícióban egy bizonyos interakciós cél elérésére használják.

⁶ Az átírási konvenciókat a Függelék tartalmazza. Egy szótagnyi hosszúságú szünetet 0,2 másodperccnek veszek, és a mikropauza (.) jelével jelölöm, ez a legrövidebb szünet. Az ennél hosszabb szüneteket számmal kiírom (másodperc.tizedmásodperc).

3. Az *őő* szerepe a forduló létrehozásának folyamatában

3.1. Tagmondat-bevezető *őő*: A [kötőszó + *őő* + tagmondat] technika

Az esetek túlnyomó többségében az *őő* használata olyan eszköznek tűnik, amelyet a beszélők annak érdekében használnak, hogy időt nyerjenek a forduló lépésről lépésre történő létrehozásához. Erre többek között abból következtethetünk, hogy az *őő* leggyakrabban a fordulókonstrukciós egység belsejében jelenik meg, közvetlenül egy tagmondatot bevezető kötőszó után, jóval a váltásreleváns hely előtt. Ezekre a pontokra még nem beszélhetünk a beszélőváltás lehetőségéről, mivel még nem zárható le az aktuális fordulókonstrukciós egységgel végrehajtott cselekvés. A cselekvés progressziója azonban megszakad, ez pedig diszpreferált a társalgásban (Sacks–Schegloff–Jefferson 1974; Stivers–Robinson 2006; Schegloff 2007). Ezt a diszpreferált jeleget enyhítheti, ha, legalább vokális szinten, az *őő* használatával a beszélő előreviszi a fordulót. Ebben a pozícióban az *őő* legtöbbször a *hogy* kötőszó után fordul elő a korpuszban.

A *hogy* a magyarban különböző típusú alárendelt tagmondatokat vezethet be, amelyek argumentumok és adjunktumok is lehetnek (Kenesei 1994). Ezek a tagmondatok gyakran olyan tárgyi mellékmondatok, amelyek mondást (1) vagy mentális állapotot, tevékenységet kifejező igék (2) vonzatai (É. Kiss 2002: 230). Ilyenkor a főmondat tartalmi keretét a mellékmondat gyakran teljesen kitölti, azaz tartalmatlan *hogy* kötőszós mondatokról van szó (Haader 1999). Ez azt jelenti, hogy a főmondat csupán grammatikai keretet biztosít, a közlés lényeges részét a mellékmondat tartalmazza (Hadrovics 1969: 193–195).

(1) (bea001f001, 5:04)⁷

József: visszamentem. **mondták hogy** az elején van valami: .h autós- >me **mondtam hogy** nekem vizsgázní kéne< van ott valami: autós intézet.

(2) (bea003n001, 1:38)

Mária: a: fát azt **tudták hogy** nem az anygalkák hanem mi díszítjük, viszont az ajándéko:t az anygal hozza.

A korpuszban az *őő* hangot a beszélők nagyon gyakran produkálják közvetlenül a *hogy* kötőszó után. A következő példában Zsuzsi megpróbál jogos indokot találni arra, ha egy hallgató csal a vizsgán.

(3) (SZTEPSZI5, 15:22)

Zsuzsi: mondjuk lehet **hogy őő** most gyógyult meg a rákból.

Mivel az SZTEPSZI korpusz videofelvételeket tartalmaz, az innen származó példákban lehetőség nyílt a beszélők tekintetének megvizsgálására is. Rossano (2013) hangsúlyozza, hogy a társalgás résztvevőinek tekintetviselkedését elsősorban nem

⁷ Mivel a példák átiratai a konverzációelemzés átirási konvencióit követik (Jefferson 2004), az írásmód nem a magyar helyesírás szabályait tükrözi, hanem a beszédprodukció minél hitelesebb visszaadására törekszik. Az írásjelek sem szintaktikai határokat, hanem intonációs jellemzőket jelölnek. A példákban szereplő nevek etikai okokból nem valódiak. Csak a kettőnél több sorból álló példákban szerepelnek a sorok elején sorszámmok. A vizsgált jelenséget minden esetben félkövér betűkkel kiemelve láthatjuk.

az határozza meg, hogy a forduló mely pozíciójához kapcsolódik (forduló eleje, belseje vagy vége), hanem a társalgásban végrehajtott cselekvések jelentik a fő szervező erőt.⁸ Munkámban az *őő* produkcióját kísérő beszélői tekintet vizsgálata megerősíti Rossano (2013) eredményeit. Úgy találtam, hogy a beszélők tekintetét elsősorban az a funkció határozza meg, amelyet az *őő* használata a fordulóval végrehajtott cselekvésben betölt. Amikor például a beszélő szókeresés közben használja az *őő*-t, gyakran csak az *őő* produkciójának idejére fordítja el tekintetét a hallgatóról, vagyis addig, amíg a keresett szót meg nem találja. A fenti részletben például Zsuzsi közvetlenül a *hogy* kimondása után balra fordítja a fejét, és mindkét másik résztvevőről elfordítja a tekintetét (Martin szemben ül vele, Dániel pedig a jobb oldalán foglal helyet). Ez az elfordulás pontosan az *őő* produkciójára korlátozódik. Az *őő* kimondása után Zsuzsi azonnal Martinra tekint.

A (4) példában Anna azt kérdezi Tibortól, hogy hogyan töltötte a karácsonyt, és általában hogyan töltik az ünnepet a családjában. A *hogy őő* használatával egy olyan tagmondatot vezet be, amely a *gondol* ige határozói vonzata.

(4) (bea004f003, 00:02)

Anna: arra gondoltunk Mártá(.)val **hogy őő** szeretnénk önt megkérdezni hogy a karácsonyt azt (.) hogyan töltötte ön?

Noha nem olyan gyakran, mint a *hogy*-ot, más kötőszókat is igen gyakran követ az *őő* hang a korpuszban. Ezek között találunk például vonatkozó névmási kötőszókat, amelyek a *hogy*-hoz hasonlóan alárendelt mellékmondatot vezetnek be (pl. *akik* (5)), de olyanokat is, amelyek mellérendelt tagmondatok közötti viszonyokat fejeznek ki (pl. *mert*, *hanem*, és (6)). Az (5) példa egy váltásreleváns helyen kezdődik (vö. Sacks–Schegloff–Jefferson 1974). Martin folyamatosan lefelé néz, és csak akkor emeli fel a tekintetét, amikor az *őő* produkcióját befejezte.

(5) (SZTEPSZI5, 17:32)

Martin: jó hát láttam én ilyen embereket **akik őőő** az egyetemet is úgy csinálták végig .h minthogyha munkatáborban lennének

(6) (SZTEPSZI1, 14:48)

Bogi: de most így eldöntöttem, hogy hogy én én szeretnék sportolni, szeretnék úszni, **és őő** nagyon megtetszett a: a néptánc.

A (6)-ban Bogi a *szeretnék úszni* kimondásakor ránéz a recipiensre, majd amikor kiejti az *és* kötőszót közvetlenül az *őő* előtt, leereszti a tekintetét. Az *őő* utáni szó (*nagyon*) befejezéséig folyamatosan lefelé néz, és csak a határozó kimondása után irányítja vissza tekintetét a recipiensre.

A fenti példák mindegyikében az *őő* egy fordulókonstrukciós egység belsejében helyezkedik el, jóval a beszélőváltásra alkalmas pont előtt, és közvetlenül egy olyan kötőszót követ, amely tagmondatot vezet be. A korpuszban az *őő* leginkább ebben

⁸ A tekintet vizsgálat korábbi szakirodalom elsősorban a beszélőváltási rendszer és a forduló interakciós egységének vonatkozásában vizsgálta a társalgás résztvevőinek tekintetviselkedését (l. pl. Beattie 1978; 1979; Goodwin 1980; Torres–Casell–Prevost 1997), illetve a társalgásba való bevonódás szabályozó eszközeként tartotta a tekintet (Goodwin 1981). A tekintettel kapcsolatos eddigi kutatások összefoglalására l. Rossano (2013).

a jól körülhatárolható pozícióban fordul elő. Ez a jól körülhatárolható pozíció felveti a kérdést, hogy vajon kötődik-e hozzá jól körülhatárolható funkció. A bemutatott példákban a beszélők az *őő* produkciója közben nem néznek senkire, az *őő* kimondása után azonban ismét felveszik recipiensükkel a szemkontaktust. Ez azt sugallja, hogy az *őő* utáni beszédrész nem elérhető azonnal a számukra, és produkciója előtt időre van szükségük. Ez jelenthetné azt, hogy a beszélőnek a TCU-ban soron következő releváns elem produkciója előtt van szüksége időre, azaz szókeresést folytat. Nem valószínű azonban, hogy a korpuszban szinte mindig egy olyan szó jelent a beszélő számára problémát, amely egy kötőszó után következik, és egy tagmondat első szava. További érv a fenti feltételezés ellen, hogy az *őő* a példákban általában az előtte álló kötőszóval alkot egy intonációs kontúrt, és nem az utána következő szóval. Mintha a kötőszó és az *őő* összetartozna, és egyetlen szót képezne (pl. *hogyoő*, *mertőő*, stb). Ez arra utal, hogy a beszélő nem a kötőszót közvetlenül követő lexikai elemet halasztja el az *őő* produkciójával, hanem a kötőszó utáni egész tagmondatot egy egységként kezeli, és az *őő* használatával ennek a nagyobb egységnek a felépítéséhez nyer időt (ezért „tapasztja” az *őő*-t a tagmondatot bevezető kötőszóhoz). Emellett szól az az érv is, hogy a tagmondat-bevezető kötőszókat a magyarban gyakran követi újabb funkciószó (pl. névelő), aminek a produkciója kis valószínűséggel jelent problémát a beszélő számára. Ezekből a megfigyelésekből kiindulva az *őő* ezen előfordulásai olyan beszélői technikának tűnnek, amelyet a magyar nyelvhasználók rendszeresen alkalmaznak annak érdekében, hogy időt nyerjenek egy nagyobb szintaktikai egység (egy tagmondat) létrehozásához a fordulón és a fordulókonstrukciós egységen belül. Ha ez így van, akkor a magyar társalgások beszélői fordulói megalkotása során gyakran kezelnek tagmondatokat egy egységként, vagyis a szintaxis mint a nyelvtan része szerepet játszik a fordulónak mint az interakció alapegységének kialakításában (az interakció és a nyelvtan kapcsolatáról l. Ochs–Schegloff–Thompson 1996). Ez utóbbi viszont már nyelvhasználati kategória, vagyis a hipotézisben megfogalmazott kijelentés további érvet jelent a nyelvtan és a pragmatika összjátéka mellett (vö. Iványi et al. 2006; Németh T. 2019).

3.2. Szókereső *őő*-k: Az [*őő* + szó/frázis] technika

Bár nem olyan gyakran, mint a [kötőszó + *őő* + tagmondat] technikát, olyan eseteket is megfigyelhetünk a korpuszban, amikor az *őő* tényleg szókereső technikának tűnik, amely időnyerésre szolgál, amikor a beszélő a soron következő szót vagy frázist keresi. Emellett a funkció mellett szól az az érv, hogy az *őő* gyakran hosszabb és/vagy ritkább és/vagy idegen eredetű szavak, frázisok előtt jelenik meg. Kimutatták ugyanis, hogy az ilyen jellegű szavak előtt a beszélők gyakrabban folytatnak szókeresést.⁹ Iványi (2003: 87) megállapítja, hogy a „nyelvemen van” jelenség célszavai legtöbbször három vagy több szótagú, ritkán használatos, sokszor idegen eredetű szavak vagy tulajdonnevek. Watanabe (2003) a Japánban statisztikai vizsgálattal kimutatta, hogy ha egy frázist szünetkitöltő elem előz meg, akkor az adott

⁹ Ezek a konstituensek gyakran összetett szavak, illetve több szóból álló frázisok. Az *őő* ezek előtti gyakori előfordulása arra utal, hogy a beszélő ilyenkor az egész konstituenset keresi, függetlenül attól, hogy az adott kifejezés a mentális lexikonjában egy szóként tárolódik vagy sem.

frázis nagyobb valószínűséggel komplex, mint amikor nem előzi meg ilyen elem. Amennyiben a japán beszélők közvetlenül egy frázis előtt szünetkitöltőt használnak, az adott konstituens hosszabb és összetettebb, mint amikor nem áll előtte filler (Watanabe 2003; Watanabe et al. 2008). Watanabe és munkatársai (2008) azt is megállapították, hogy a szünetkitöltő elem jelenléte a hallgató számára is árulkodó abban a tekintetben, hogy hosszabb, komplexebb frázis fog következni. A japán beszélők komplex konstituensek tervezésekor tipikusan az *eto* szünetkitöltő elemet használják (Watanabe 2003: 2476). A magyarban szintén megfigyelhetjük az *őő* használatát komplexebb morfológiai felépítésű szavak, frázisok előtt. A (7) példában két lány és egy idősebb hölgy a karácsonyról beszélget.

(7) (bea003n001, 11:19)

Anna: én nagyon ilyen mécses meg ilyen ilyen kis **őő illóolaj(.)mániás** vagyok ((nevetés))

A (7)-ben Anna a többszörösen összetett és a mindennapi nyelvhasználatban nem gyakran előforduló *illóolaj-mániás* szó előtt produkálja az *őő* hangot. Azt a feltételezésünket, hogy az *őő* itt ennek a szónak az elhalasztására szolgál, vagyis a beszélő szókeresést folytat, két másik jelenség is támogatja. Anna az összetett melléknév második és harmadik tagja között tart egy rövid szünetet, nem sokkal az *őő* előtt pedig megismétli a fráziskezdő *ilyen* névmást. Fox és munkatársai kilenc, mind areális, mind tipológiai szempontból különböző nyelvben az ismétlés és a csere javításban betöltött szerepét vizsgálták (Fox et al. 2009; Fox–Maschler–Uhmman 2010). Eredményeik azt jósolják, hogy azokban a nyelvekben, amelyek rendelkeznek tartalmas szavakat közvetlenül megelőző funkciószavakkal, a nyelvhasználók gyakrabban ismételnék funkciószavakat, mint tartalmas szavakat (véleményük szerint ezek főként azok a nyelvek, amelyek szerkezetében az ige elől, ill. középen van) (Fox–Maschler–Uhmman 2010: 2504). Az ilyen funkciószavak megismétlése hasznos eszköz a beszélők számára a soron következő tartalmas szó elhalasztására (Fox et al. 2009: 97). Miért találhatják egy társalgás résztvevői szükségesnek a soron következő tartalmas szó elhalasztását? Fox et al. (2009: 103) megjegyzi, hogy a tartalmas szavak kategóriája nyitott szóosztály, így a beszélőnek bármely kontextusban nagyobb számú lehetséges szó közül kell kiválasztania a legmegfelelőbbet, mint a funkciószavak esetében. Ezenkívül az egyes tartalmas szavak általában ritkábban fordulnak elő, mint az egyes funkciószavak, ami szintén nagyobb kihívássá teszi a legmegfelelőbb tartalmas szó előhívását (Fox et al. 2009: 103). A tartalmas szavak kiválasztása így több időt igényelhet, mint a funkciószavaké. A magyar társalgások vizsgálatának eredményei összhangban állnak Foxék kutatásával. Mivel a fráziskezdő elemek gyakran funkciószavak a nyelvben, számos olyan szó van közöttük, amely tartalmas szót előz meg, és a magyar beszélők leggyakrabban funkciószavakat ismételnék (Lerch 2007; Németh 2012). Mindez érvként szolgál amellet, hogy a fenti példában Anna az *ilyen* névmás megismétlésével a közeledő *illóolaj-mániás* szó produkcióját halasztja el. A fenti megállapítások megvilágítják, hogy a használt nyelv szerkezeti adottságai miként befolyásolják a nyelvhasználók javítási módusait, és a nyelvtan és a nyelvhasználat interakciójára irányítják a figyelmünket (vö. Iványi et al. 2006; Németh T. 2019). Az *ilyen* névmásnak nemcsak a megismétlése, hanem már a puszta használata is megerősíti a halasztó funkciót. Az *ilyen* diskurzusjelölőként való használatára vonatkozó kutatások ugyanis

kimutatták, hogy a névmás szolgálhat időnyerésre szókeresés során, például a lexikai döntés bizonytalansága miatt (Vukov Raffai 2016). Ez pedig további érv a (7) példában az *ilyen*-nel együtt előforduló *őő* halasztó funkciója mellett.

A (8) példában az *őő* ismét egy igen ritka, viszonylag hosszú szó előtt tűnik fel. Anna és Irén egy idősebb úrral beszélget. Anna arról mesél, hogyan vett részt egy templom építésében. Az *őő* hang az egyházi szaknyelvhez tartozó *marista iskola-testvér* kifejezés előtt jelenik meg.

(8) (bea004f003: 241)

Anna: téglát pakolni jártunk minden szombaton oda úgyhogy (.) az jó volt, így a (.) mindenféle **őő marista iskolatestvérekkel** együtt pakoltuk ott a teherautókra a téglát

A (9) példa ugyanebből a társalgásból származik. Ezúttal az idősebb úr, Béla mondja ki az *őő* hangot, ismét egy egyházi szakkifejezést megelőzően.

(9) (bea004f003, 07:23)

Béla: mostanában szoktak olyan **őőő keresztutat** csinálni amikor ki- külső tehát kint végigmennek a stációkon

A következő példában az *ő*-t követő kifejezés japán eredetű. A *szumóztunk* szó idegen eredete és a magyarban ritkának tekinthető használata miatt ismét azt feltételezhetjük, hogy az előtte megjelenő *ő* Linda szókeresését jelzi.

(10) (SZTEPSZI1, 02:08)

Linda: eleinte pingpongoztunk, ,h utána Boglárkával **ő szumóztunk**

A (10)-ben Linda tekintetviselkedése szintén azt sugallja, hogy az *ő* használata időnyerésre szolgál a *szumóztunk* szó produkciója előtt. Az előző szó (*Boglárkával*) produkciója közben Linda tekintete a társalgás harmadik résztvevőjére, Katira irányul, ezután pontosan az *ő* produkciójának idejére felfelé néz, majd az *ő* kimondása után azonnal visszairányítja tekintetét Katira. Ez azt jelenti, hogy Linda csupán az *ő* produkciója közben nem néz a társalgás másik két résztvevőjére. Amint készen áll a forduló folytatására, azaz az interakció haladhat tovább egy potenciális lezárási pont felé, Linda azonnal visszairányítja tekintetét a recipiensre.

A fenti példákban tehát megfigyelhettük, hogy az *őő* (a (10)-ben *ő*) ritka, ill. idegen eredetű szavak, frázisok előtt fordult elő. Ez plauzibilissé teszi, hogy a beszélőknek a soron következő kifejezés produkciója okozott gondot.¹⁰ Végül az

¹⁰ Noha a bemutatott érvek a szó- ill. fráziskereső funkciót támogatják, az *őő* más szerepeket is betölthet a fenti példákban, akár a szókereső funkcióval együtt. Ezek vizsgálata azonban szétfeszítené a jelen dolgozat kereteit. Érdekes azonban megemlíteni, hogy az angol *uh(m)*-hoz hasonlóan az *őő* esetében is előfordul a magyar korpuszban olyan példa, amikor a beszélő egy kínos / tabu kifejezés produkciója előtt használja az *őő*-t, vagy akkor, amikor negatív kritikát készül közölni. Ekkor az *őő* lehetséges funkcióját érdemes percepciók oldalról megközelíteni. Lerner (2013) szerint az ilyen fordulókönstrukciós hezitációs technikák kifejezhetik a beszélőnek a soron következő kifejezéshez való viszonyát a hallgató(k) felé, miszerint kínosnak tartja az adott szót vagy témát. Ezenkívül arra is alkalmat adhatnak, hogy a kínos kifejezés kimondásával a recipiens fejezze be a fordulót, és ezzel mintegy „engedélyezze” az eredeti beszélő nyelvhasználatát (Lerner 2013: 126).

utolsó ilyen típusú példa (11) az eddigieknél is erősebb érvet szolgáltat amellest, hogy az *ő* már önmagában is szolgálhat halasztó eljárásként a magyar beszélők szókereső tevékenységében. Márton, Beáta és Zsuzsi olyan magyar zenészekről beszélgetnek, akik külföldön váltak híressé. Beáta megjegyzi, hogy világhírű magyar muzikusok leginkább a komolyzene területén vannak.

(11) (SZTEPSZI8, 5:40)

1 Beáta: hát olyanok vannak akik világhírűek mondjuk *öö*

2 Márton: hege[dű meg zongorán meg ilyenek]

3 Beáta: [h e g e d ű m ű v é s z e k] az van

Beáta a *hát olyanok vannak akik világhírűek mondjuk* szakasz produkciója közben – pontosan a *mondjuk* szó befejezéséig (1. sor) – Márton szemébe néz. Ezután leereszti a tekintetét. Márton kezdettől fogva folyamatosan Beátát nézi. Pontosán a lány *ő*-je után, miközben a lány továbbra is lefelé néz, Márton felsorol két komolyzenei hangszert (2. sor). Ez arra utal, hogy Márton Beáta viselkedését – az *ő* használatát – szókeresésként értelmezi. Abban, hogy a *hegedű* és a *zongora* főneveket sorolja föl, szerepet játszhat a lány korábbi megjegyzése, miszerint a magyar zenészek inkább a komolyzene területén váltak ismertté. Márton első két szótagja után Beáta ugyanazzal az elemmel folytatja fordulóját (*hegedű*). Ebből arra következtethetünk, hogy Beáta két szótag után felismerte a fiú által először kimondott hangszer nevét (*hegedű*), és valószínűleg Márton „ajánlatának” hatására produkálja *ő* is ugyanazt a szót. Ezzel nemcsak azt ismeri el, hogy korábban szókeresést folytatott, hanem azt is, hogy a szó, amelyet keresett, az volt, amelyet Márton ajánlott (vagy legalábbis a fiú által kimondott szót alkalmasnak találja arra, hogy azzal folytassa a fordulóját). Ebben a példában tehát a Beáta által használt *ő* Márton számára az egyetlen verbális jele annak, hogy a lány szókeresést folytat. Ez a jelzés – a lány tekintetviselkedésével együtt – kiváltja a fiú kooperatív viselkedését. A (11) példa alapján a kollaboratív szókeresés egy lehetséges mintázata a következőképpen írható le: (i) 1. forduló: az *ő* használatával a beszélő jelzi a recipiens(ek) számára, hogy a soron következő releváns elemet keresi, és időt is biztosít magának a szókeresési folyamathoz. Az *ő* kimondása közben nem néz a recipiens(ek) szemébe. (ii) 2. forduló: a beszédpartner felkínál egy lehetséges megoldást, és ezzel azt is jelzi, hogy az *ő* használatát szókeresésként értelmezte. (iii) 3. forduló: a beszélő megismétli a partner által felkínált elemet. Ezzel elismeri, hogy korábbi viselkedése az 1. fordulóban valóban szókeresés volt, és jelzi, hogy megfelelőnek találja a partner által ajánlott elemet. Ez jól mutatja, hogy a társalgások résztvevői fordulóikkal egyúttal mindig azt is kinyilvánítják, hogy hogyan értették az előző fordulót (Heritage 1984: 259).

Elemzésem alapján az *ő* szókeresésben betöltött lehetséges funkciói tehát a következők: (i) az *ő* használatával a beszélő időt nyerhet a szókereséshez, azaz elhalaszthatja a keresett elem produkcióját; (ii) az *ő* kimondása implicit kérés is lehet a partner felé, hogy vegyen részt a szókeresésben. Az *ő* ez utóbbi funkciója a szókeresés kooperatív viselkedést kiváltó természetét erősíti (vö. Goodwin–Goodwin 1986; Iványi 2002).

Az *ő* eddig tárgyalt pozícióiról tehát megállapíthatjuk, hogy a jelenség a korpuszban legtöbbször a fordulókonstruktív egység belsejében, jóval a váltásreleváns

hely előtt fordul elő, és egy tagmondatot előz meg. A hang produkciója itt időnyerő technikának tűnik, amelyet a beszélő arra használ, hogy tagmondatról tagmondatra felépítse fordulóját. Noha nem olyan gyakran, mint tagmondat-bevezető pozícióban, az *őő* a szókeresés folyamatában is fontos funkciót kaphat a magyarban. Érdemes megjegyezni, hogy az angolban az *uh/uhm* hasonló szerepet tölthet be a szókeresésben (Schegloff 2010: 136; Lerner 2013: 103), de az *őő*-höz hasonló tagmondat-bevezető funkcióról nem számol be a konverzációelemzés szakirodalma. Vagyis a [kötőszó + *uh(m)* + tagmondat] sorozat korántsem olyan jellemző az angolban, mint a [kötőszó + *őő* + tagmondat] mintázat a magyarban. Ebben a nyelvhasználatbeli különbségben szerepet játszhat a két nyelv szintaktikai szerkezete közötti különbség. Míg a *hogy* kötőszó, amely messze a leggyakoribb *őő* által követett kötőszó a magyar korpuszban, kötelező elem számos magyar alárendelő szerkezetben (l. 3.1.), angol megfelelője, a *that* gyakrabban hagyható el az angol alárendelő szerkezetekből. Ez a különbség rávilágít arra, hogy a nyelvek szintaktikai szerkezete milyen fontos szerepet játszhat a nyelvhasználatban, és ráirányítja figyelmünket a nyelvtan és a pragmatika interakciójára (vö. Iványi et al. 2006; Németh T. 2019). A következő részben bemutatok néhány olyan jelenséget, amely rendszeresen előfordulhat a tagmondat-bevezető *őő* környezetében.

3.3. A tagmondat-bevezető *őő*-t kísérő jelenségek

3.3.1. Az [*őő* + szünet] technika

Amikor az *őő* hang az eddig bemutatott funkciókban szerepel, gyakran kíséri néhány más jelenség. Ezek az együttes előfordulások szintén mutatnak néhány jellegzetességet a korpuszban. A leggyakoribb közöttük, noha messze nem olyan gyakori, mint az önmagában álló *őő*, az *őő*-t közvetlenül követő szünet (12, 13). Érdekes, hogy ez a mintázat sokkal gyakrabban bukkan fel tagmondatok elején, mint szókereséskor. Lássunk két példát erre a [kötőszó + *őő* + szünet + tagmondat] sorozatra! A (12)-ben Anna egy olyan szíveszteri buli helyszínét jellemzi, ahova végül nem ment el, a (13)-ban pedig a résztvevők az egyetemi vizsgákon való csalásról beszélgetnek.

(12) (bea005f004, 2:44)

Anna: mer olyan buli lett volna **hoggy ő (1.0)** volt egy olyan ház, ami már k-
úgy van kész, hogy még bútor nincsen benne

(13) (SZTEPSZI5, 1:06)

Teréz: Nekem az a véleményem a puskázás kapcsán **hoggy őő (0.5)** minden
tanár kábé tudja hogyha a diák puskázik

A (13) példa kezdetén Teréz az egyik beszélgetőtársára, Janira néz, aki tőle jobbra foglal helyet. Amikor elkezd a *kapcsán* szó artikulációját, lehajtja a fejét, és a szünet végéig folyamatosan lefelé irányítja a tekintetét. A szünet befejeztével visszafordítja a tekintetét Janira, és így folytatja fordulóját. Ez azt jelenti, hogy Teréz pontosan a *hoggy őő (0.5)* produkciójának idejére kerüli el a szemkontaktust partnereivel. Ahogyan a korábbi elemzésekből láthattuk, az ilyen, kötőszót követő *őő*-k olyan időnyerő eszköznek tűnnek, amely segítségével a beszélő elhalaszthatja a soron következő tagmondat produkcióját. Mivel az *őő* után beillesztett szünet meghosszabbítja az így nyert időt, a [kötőszó + *őő* + szünet + tagmondat] mintázat a tagmondat-bevezető *őő*-k halasztó funkcióját erősíti.

Ezek a megfigyelések összhangban állnak az *uh(m)*-ot érintő korábbi kutatásokkal az angolban. Noha, ahogyan fentebb már volt róla szó, az *uh(m)* nem olyan gyakran fordul elő tagmondatkezdő pozícióban, mint az *öö* a magyarban, az [*uh(m)* + szünet] technika az angol beszélők által is rendszeresen alkalmazott eljárás. Lerner (2013: 101) és Sacks (1992: 547) megjegyzi, hogy a forduló progresszív előrehaladásának *uh(m)*-mal történő felfüggesztése relevánssá tesz egy további felfüggesztő eljárást, mégpedig egy, az *uh(m)*-ot közvetlenül követő szünetet. Lerner (2013: 101) szerint ez a hezitálás egy módja, amellyel a beszélő hatékonyan kifejezheti, hogy bár most szünet következik, ő igényt tart a forduló további részére, és egyúttal ígéretet is tesz a TCU folytatására. Az *uh(m)* ilyen módon lehetővé tesz, legitimál egy azonnal következő szünetet. Sacks és Lerner megfigyelései az [*öö* + szünet] technikára is érvényesnek tűnnek. Azt is megfigyelhetjük, hogy az *öö* és az *uh(m)* használata már önmagában, rákövetkező szünet nélkül is felfüggeszti a folyamatban levő forduló, vagyis az azzal végrehajtott cselekvés előrehaladását. Ebből az következik, hogy ezeknek a jelenségeknek már önmagukat is legitimálniuk kell, akkor is, ha nem követi őket szünet. Így az *öö* és az *uh(m)* használat funkcióban történő használata inherensen azt is kifejezi, hogy a beszélő ígéretet tesz a folytatásra. A szüneten kívül más jelenségek is kísérhetik az *öö* megjelenését, a következő részben ezek közül a kötőszóismétlést mutatom be.

3.3.2. Kötőszóismétlés az *öö* környezetében

A [kötőszó + *öö* + tagmondat] technika egy formája, hogy a beszélők megismétlik az *öö*-t kísérő kötőszó(ka)t. Ez az *öö* előtt és az *öö* után is megtörténhet. A következő példában három, egymással baráti viszonyban levő fiatal arról beszélget, hogy vajon csökkenne-e az alkoholfogyasztás Magyarországon, ha legálisá tennék a könnyűdrogokat.

(14) (SZTEPSZI8, 09:48)

Johanna: mer most **hogy hogy *ööö*** nem legális attól még ugyanúgy VAN.

A (14) példában Johanna egy további érveléssel támasztja alá korábban megfogalmazott véleményét: nem csökkenne az alkoholfogyasztás Magyarországon, ha a könnyűdrogok legálisak lennének. Attól még, hogy törvénytelen, már most is vannak az emberek között olyanok, akik drogoznak. Johanna a *mer most hogy* beszédszakasz kimondása közben egyenesen előre néz, majd felemeli tekintetét a menyecsket, és itt is tartja egészen az *ööö* befejezéséig. Ezután lefelé irányítja a tekintetét. Az, hogy a kötőszó megismétlésekor és az azt követő megnyújtott *öö* produkciója közben sem néz egyik partnerére sem, a [kötőszóismétlés + *ööö*] használat, időnyerő funkciójára enged következtetni.

Az is gyakori a korpuszban, hogy a kötőszóismétlés és a szünet különböző kombinációkban együttesen fordul elő az *öö* környezetében. A (15) példában Ilona a beszélgetés egy korábbi vitatémájára reagál, miszerint segítene-e barátjának, hogy az csaljon egy fontos vizsgán.

(15) (SZTEPSZI7, 00:50)

Ilona: én maximum azt csinálnám meg **hogy hogy *ööö* (0.5) hogy** o- vele együtt tanuljak a vizsgára

Ilona a példa kezdetén veszi át a szót. A beszélőváltás pillanatában – a váltás-releváns helyen – az előző beszélőre néz, ám a szóátvétel után azonnal lehajtja a fejét. Csak akkor emeli tekintetét újra a partnerére, amikor a következő váltás-releváns hely közelébe ér, mégpedig a *tanuljak* szó produkciója közben (2. sor eleje). Ez azt jelenti, hogy a *hogy hogy őőő (0.5) hogy* produkciója közben nem néz egyik beszélgetőpartnerére sem. Ez a [kötőszóismétlés + *őőő* + szünet + tagmondat] kombináció a beszélő tekintetviselkedésével együtt azt sugallja, hogy a felsorolt jelenségek együttes használatának funkciója a *hogy* által bevezetett tagmondat elhalasztása, és ezúttal a beszélőnek még több időre van szüksége, mint az előző példákban.

Ahogy a 3.2. részben már volt róla szó, Fox és munkatársai (2009; 2010) kilenc nyelvet felölelő vizsgálatukban úgy találták, hogy a tartalmas szavakat megelőző funkciószavakkal rendelkező nyelvekben a beszélők inkább funkciószavakat ismételnek, mint tartalmas szavakat (Fox–Maschler–Uhmman 2010: 2504). Ez hasznos eszköz lehet számukra a soron következő tartalmas szó elhalasztására (Fox et al. 2009: 97), vagyis segít időt nyerni a következő tartalmas szó produkciója előtt. Azt is láthattuk, hogy a magyar nyelv vizsgálati eredményei illeszkednek ezekhez a megfigyelésekhez (Lerch 2007; Németh 2012). A kötőszóismétlés mint funkciószóismétlés a magyar tagmondatok elején a Foxék által leírt halasztó, időnyerő technikának tűnik. Nyelvspecifikus tulajdonságnak látszik azonban, hogy a kötőszóismétlés a magyarban nem a soron következő tartalmas szó elhalasztására szolgál, hanem egy olyan technika, amellyel a beszélők a soron következő nagyobb szintaktikai egységet halasztják el, azaz a kötőszó által bevezetett tagmondatot (az emellett szóló érveket a 3.1. rész utolsó bekezdése tartalmazza). Németh (2012: 2025, 2029) 315 funkciószó-ismétlés között csak 36 névelőismétlést talált. Ez az eredmény egyrészt megerősíti, hogy a magyar beszélők fordulók felépítése során a tagmondatokat egy egységként kezelik, másrészt azt az elemzést is támogatja, hogy a tagmondateleji kötőszóismétléssel együtt előforduló *őő*-k halasztó funkcióval rendelkeznek. Érdekes, hogy az *őő* a funkciószavak közül szinte csak kötőszóismétléssel fordul elő a korpuszban. Ez arra utal, hogy az önmagában álló tagmondat-bevezető *őő* hasonló természetű halasztó funkcióval rendelkezhet, mint a tagmondat eleji kötőszóismétlés. Összegezve, a fent bemutatott három jelenség (*őő*, kötőszóismétlés, szünet) egymás halasztó funkcióját látszik erősíteni, amikor tagmondatok elején különböző kombinációkban egymás mellett fordulnak elő. Ez további érv emellett, hogy a nyelvhasználat és a grammatika interakcióban áll egymással a magyarban (vö. Iványi et al. 2006; Németh T. 2019). A három jelenség matematikailag lehetséges kombinációi közül nem mindegyik tűnik egyforma gyakoriságúnak. Ha ugyanis a sorozatban szünet is megjelenik, az szinte mindig közvetlenül az *őő* után áll. Ennek az oka az lehet, hogy míg az *őő* és a kötőszóismétlés – hangzó jelenségeként – képes önmaga legitimálására, azaz használatukkal a beszélő kifejezi, hogy igényt tart a forduló további részére, a szünet erre az esetek túlnyomó többségében önmagában nem alkalmas. Szükséges egy megelőző jelenség, ami legitimálja. Ez a magyar korpuszban legtöbbször az *őő* (l. 3.3.1.).

Az *őő* az eddig bemutatott valamennyi esetben a fordulókonstrukciók egység belsejében, jóval a váltás-releváns hely előtt fordul elő a korpuszban, és a beszélő arra használja, hogy időt nyerjen a forduló soron következő tagmondat- vagy

frázisegységének felépítéséhez. A folytatás iránti ilyen formájú elköteleződés még indokoltabbá válhat, ha a beszélő (i) váltásreleváns helyhez ér, de magánál akarja tartani a szót, vagy (ii) új beszélőként új fordulót nyit, de még nem tudja, hogyan építse föl az új egységet. Míg az első esetben egy beszéd nélküli intervallum könnyen alkalmat adhat egy új beszélőnek a belépésre, a második esetben az új beszélőnek valahogyan jeleznie kell, hogy új fordulót nyit.¹¹ A korpuszban mindkét társalgási jelenség előfordul.

4. Az *őő* használata váltásreleváns helyen

4.1. Az *őő* használata fordulókiterjesztés elején

Noha messze nem olyan gyakran, mint TCU-belseji pozícióban, vizsgált jelenségünk, az *őő* váltásreleváns helyen is megjelenik a korpuszban. Ebben a pozícióban az *őő* előfordulásainak két tipikus csoportját különíthetjük el: (i) a beszélő a folyamatban levő fordulóját akarja folytatni a váltásreleváns hely után, vagy (ii) új beszélőként indít fordulót. Az *őő* használata az előfordulások első csoportjában igényt és elköteleződést jelenthet a forduló folytatására, a második csoportban pedig a beszélő jelzi, hogy új fordulót nyit, és el is kötelezi magát az új forduló produkciója mellett. Nézzük először az első esetet!

A fordulókiterjesztés egy olyan egység, amellyel az aktuális beszélő a váltásreleváns hely után kibővíti az – egyébként potenciálisan már lezárható – fordulókonstruációs egységét. A fordulókiterjesztés grammatikailag függ attól a TCU-tól, amelyhez kapcsolódik, és nem nyit új cselekvést, hanem a TCU-val végrehajtott cselekvést terjeszti ki (Schegloff 1996; Lerner 2004; Couper-Kuhlen–Ono 2007; Sidnell 2012). A (16) példában Kati, Linda és Boglárka a lovaglásról beszélgetnek. Linda éppen azt újságolja, hogy nemrégiben talált egy jó lovaglóiskolát, ahol az oktatók örömmel fogadják az újonnan érkezett diákokat.

(16) (SZTEPSZI1, 10:27)

1 Linda: itt nagyon örülnek hogyha mennek ki

2 (1.0)

3 Linda: *őő* >lovagolni<=de tudsz is?

Az első sorban az *örülnek* és a *mennek* ige ágense nem egyértelmű. A többes szám 3. személyű igeragozás mindkét esetben utalhat a lovasiskola oktatóira és diákjaira is. A fordulókonstruációs egység kiterjesztése a *lovagolni* célhatározóval egyértelművé teszi mindkét ige ágensét a recipiensek számára: az oktatók örülnek, ha új diákok mennek ki lovagolni. Linda a fordulókiterjesztést csak 1 másodperccel a váltásreleváns hely után adja a TCU-hoz. Ez a szünet részben motiválhatja a kiterjesztés *őő*-vel való indítását: 1 másodperc elteltével a váltásreleváns hely után megnövelheti egy újonnan belépő beszélő megszólalásának „veszélyét”. Az *őő* használatával Linda jelzi, hogy igényt tart a társalgás egy további szakaszára, és együttal el is halasztja annak produkcióját. Ami a lány tekintetét illeti, az egész fordulókonstruációs egység produkciója közben (az első sor elejétől kezdve) az egyik

¹¹ Sacks (1992: 547) az [*uh* + szünet] hasonló, fordulókezdő funkcióját írja le. Az *uh* ebben a pozícióban a beszélőnek a további beszéd iránti elköteleződését jelzi.

recipiensre néz, és csak az *őő* produkciója után fordítja lefelé a tekintetét. Érdeemes megfigyelni a különbséget az előző példákhoz képest, amelyekben az *őő* pozíciója a TCU belsejében volt: ezekben a beszélők az *őő* produkciója közben kerültek a szemkontaktust a társalgás többi résztvevőjével. Az, hogy a váltásreleváns helyen levő *őő*-t Linda a partner szemébe nézve produkálja, alkalmas lehet annak kifejezésére, hogy a váltásreleváns hely ellenére magánál akarja tartani a szót.

A (17) példában az *őő* használata tagmondatnyi fordulókiterjesztést vezet be. Juli a közelgő esküvőjéről beszél.

(17) (bea006n002, 06:16)

1 Juli: há:t tesóm valószínűleg a tanúm lesz.

2 Anna: mhm.

3 Juli: **őő mer őő (0.7)** így a családban is ennek volt előzménye

Ebben a példában a 3. sor elején levő *őő* ismét olyan eszköznek tűnik, amellyel a beszélő biztosíthatja, hogy a váltásreleváns helyen senki ne vegye át tőle a szót.¹² A 3. sorban az *őő* után a fentebb bemutatott [kötőszó + *őő* + szünet + tagmondat] mintázat következik, ami arra utal, hogy már az első – elnyújtott – *őő*-nek is, kötelezettségvállaló funkcióján túl, időnyerő funkciója is lehet. Az *őő* megismétlése és a szünet ugyanis annak a tagmondatnak a további elhalasztására szolgálhat, amely a kötőszó után várható. Megfigyeléseim alapján a [kötőszó + *őő* + szünet + tagmondat] sorrend fordulókiterjesztés elején általában azonos a TCU belsejében tapasztalt sorrenddel.

Amikor az *őő* váltásreleváns helyen fordul elő, általában ugyanúgy tagmondatnyi egységet vezet be, mint a fordulókonstruktív egység belsejében. Ez további érv amellett, hogy a magyar beszélők fordulók felépítése során a tagmondatot egy grammatikai egységként kezelik. A következő részben a fordulókezdő *őő*-ket vesszük górcső alá. A korpuszban tett megfigyeléseim alapján a forduló elején megjelenő *őő*-k két csoportra oszthatók. Az egyik típusba azok tartoznak, amelyek egy párszekvencia második párrésztét (second pair part „SPP”) vezetik be. Ezeket összefoglaló néven „SPP-indító *őő*”-nek fogom nevezni. A másik típusba azokat az *őő*-ket sorolom, amelyek vagy egy párszekvencia első párrésztét (first pair part „FPP”) vezetik be, vagy egy olyan forduló elején állnak, amely nem tartozik párszekvenciához. Ezek lesznek a „nem-SPP-indító *őő*”-k.

4.2. Fordulókezdő *őő*-k

4.2.1. Nem-SPP-indító vs. SPP-indító *őő*-k

Schegloff (1968) megfigyelte, hogy bizonyos megnyilatkozások megjelenése a társalgásban elvárttá teszi egy második megnyilatkozás megjelenését. Ilyenkor az első párrészt produkáló fél normatív kötelezettséget támaszt partnerével szemben, hogy az az első lehetséges helyen egy második párrészt, azaz egy megfelelő válaszcselekvést produkáljon (Stivers 2013: 192). Ezeket a páros cselekvéseket

¹² Az Anna által produkált *mhm* a 2. sorban nem szóátvételi kísérlet, csupán háttéracsatorna-jelzés, hogy mint recipiens, befogadta az új információt. A *mhm* a magyarban gyakran jelezhet ilyen episztemikus állapotváltozást, amikor a recipiens a „nem tudás” állapotából a „tudás” állapotába kerül (vö. Heritage 2013: 379).

párszekvenciának nevezi a konverzációelemzés szakirodalma (Schegloff–Sacks 1973). A párszekvencia olyan cselekvéseket foglal magába, mint például a meghívás és annak elfogadása/elutasítása vagy az üdvözlés és a viszontüdvözlés (Stivers 2013: 192).

Sacks (1992: 547) megállapítja, hogy fordulókezdő pozícióban az [*uh* + szünet + mondat] mintázat az angol megnyilatkozások jellegzetes formája. Sacks szerint az *uh* ilyen használatával a beszélő jelzi, hogy igényt tart egy új fordulóra, így az *uh* engedélyez egy azonnali szünetet, mielőtt a beszélő folytatná a fordulót. A magyar korpuszban az *őő* szintén gyakran előfordul fordulókezdő pozícióban, de az *uh*-val ellentétben ritkán követi szünet ebben a pozícióban.

A következő példában az *őő*-t olyan fordulókezdő pozícióban figyelhetjük meg, amikor egy párszekvencia első párrészét vezeti be. Három fiatal, Anikó, Feri és Dóri Feri sportfogadásáról beszélgetnek. Anikó afelől érdeklődik, hogy Feri tényleg egy kosárlabdacsapatra fogadott-e előző nap.

(18) (SZTEPSZI4, 02:55)

1 Anikó: jól látom, hogy így kosár?

2 Feri: mhm. de az bejött. azt megraktam de az mos volt hajnalban.

3 (0.5)

4 Feri: az bejött.

5 (1.0)

6 Anikó: *őő* Lakers vagy [mire?]

7 Feri: [mhm.]

A 6. sorban, egy 1 másodperces szünetet követően Anikó megkérdezi Ferit, hogy a Lakersre fogadott-e, vagy más csapatra. Fordulóját, amely egy kérdés és így egy párszekvencia első párrésze, *őő*-vel kezdi. Ezzel a forduló (és a párszekvencia) megvalósulását késlelteti. Az *őő* produkciójával tehát megszerzi a jogot egy következő fordulóhoz, de annak cselekvését (a kérdést) még nem kezdi el. Az *őő* produkciója előtt végig Feri szemébe néz, viszont az *őő* *Lakers* kimondása közben lefelé pillant. Ez a tekintetváltozás hasonló ahhoz a beszélői viselkedéshez, amelyet a szökeresést tartalmazó példáknál megfigyelhettünk: a beszélő az *őő* kimondásának idejére elkerüli a szemkontaktust partnereivel (l. 3.2.). Anikó tekintete ezért az *őő* halasztó funkciójára utal. A (18) példában tehát feltételezésem szerint az *őő*-nek kettős szerepe van. Használatával Anikó egyrészt jelzi, hogy igényt tart egy új fordulóra, és el is kötelezi magát annak produkciója mellett (ez legalább egy forduló-konstrukciós egységet jelent, l. Schegloff 2007: 9), másrészt időt nyer a fordulóval végrehajtandó cselekvés (ez esetben egy információkérő kérdés) végrehajtása előtt. Ezt az elemzést a forduló előtti viszonylag hosszú szünet is indokolja (5. sor). A háromfős társalgásban 1 másodperc elteltével az előző forduló lezárása után különösen megnöveli annak esélyét, hogy Anikó előtt más beszélő ragadja magához a szót.

Lássunk még egy példát a fordulókezdő, de nem SPP-indító *őő* jelenségére! A (19)-ben az *őő*-t nem egy párszekvencia első párrésze követi, hanem egy olyan forduló, amely nem tartozik párszekvenciához. Amália, Gitta és Eta a tömegközlekedést használó tizenévesekről beszélgetnek. Gitta éppen arról az élményéről számol be, amikor olyan tizenévesekkel utazott együtt, akik nem értették, miért nincs a buszon annyi kerekesszékes ember, mint amennyi helyet fenntartanak nekik a buszon.

(19) (SZTEPSZI6, 11:40)

1 Gitta: kerekesszék? négy kerekesszéki hely van, de hát akkó hol vannak a kerekesszékek?

2 (1.0)

3 Eta: **őő** tehát az értelmiségi színvonalat próbálad prezentálni.

Gitta az első sorban idézi az egyik fiatal kérdését. Eta 1 másodperc eltelte után nem a kérdésre produkál válaszfordulót, hanem egy lehetséges értelmezését fogalmazza meg annak a cselekvésnek, amelyet Gitta az előző fordulóban végrehajtott: Gitta a buszon elhangzott kérdés felidézésével negatívan értékelt egy tizenévesek intelligenciáját. Eta fordulókönstrukciós egységének értelmező funkciójára utal a *tehát* kötőszó az *őő* után. Mivel Gitta kérdése csak idézet, nem valódi kérdés, nem is számít első párrésznek, tehát nem támaszt elvárást Etával (ill. Amáliával) szemben egy második párrész produkciójára. Eta tehát saját magát jelöli ki következő beszélőnek, amikor megszólal (a beszélőváltási szabályokról l. Sacks et al. 1974). Tekintve a váltásreleváns hely óta eltelt 1 másodperces szünetet és Amália jelenlétét, Eta az *őő* használatával blokkolhatja Amália lehetséges megszólalását. Az, hogy az *őő* és az egész forduló produkciója során kerüli a másik két résztvevő tekintetét, ismét arra utal, hogy az *őő* időnyerésre is szolgál a TCU felépítéséhez. A példa egy másik lehetséges elemzése, hogy az *őő* használatát Eta kritikus megjegyzése váltja ki. Lerner (2013) megmutatja, hogy a forduló megalkotása során alkalmazott halasztó, hezitációs jelenségek alkalmasak annak kifejezésére, hogy a beszélő a közeledő beszéd rész tartalmát érzékenynek, kínosnak tartja. Ilyen lehet például egy kritikus megjegyzés megfogalmazása (Lerner 2013: 104). Eta szarkasztikus hanglejtése is amellet szól, hogy az *őő*-t a példában a tizenévesekről tett kritikus megjegyzése váltja ki.

A magyar korpuszban több az olyan fordulókezdő *őő*, amely egy párszekvencia második párrészét vezet be, mint az olyan, ami nem SPP-índító. Egy párszekvencia első és második párrésze között fontos különbség, hogy míg egy első párrész produkálása csupán opcionális a beszélők számára, addig az első párrész megjelenése elvárttá és relevánssá tesz egy típuskonform második párrészt (Schegloff 1968; Schegloff–Sacks 1973; Sacks 1992). Ez azt jelenti, hogy a két párrésznek típusában is illenie kell egymáshoz (Schegloff–Sacks 1973; Schegloff 2007). Például egy kérdés típuskonform válaszcselekvése a kérdés teljesítése vagy elutasítása (Stivers 2013: 192). A párszekvencia két komponensét preferált egymás mellett tartani, azaz preferált, hogy azonnal, közvetlenül az első párrész elhangzása után következzen a második párrész (Sacks 1987 [1973]; vö. Stivers–Robinson 2006). Számos, a konverzációelemzés elméleti keretében született tanulmány jutott arra az eredményre, hogy ha a beszélő elhalasztja az elvárt második párrész produkcióját, a késleltetett forduló gyakran diszpreferált válaszcselekvést valósít meg (l. pl. Pomerantz 1984; Heritage–Atkinson 1984; Schegloff 2007). Ha ebből a szempontból figyeljük meg a magyar korpuszt, azt várhatjuk, hogy amikor a beszélő *őő*-vel kezd egy második párrészt, az *őő* egy diszpreferált válaszcselekvés elhalasztására fog szolgálni. Meglepő módon a korpusz egy ilyen példát sem tartalmaz. Ez valószínűleg abból adódik, hogy a beszélgetések nem tartalmaznak olyan beszédaktusokat, amelyek tipikusan kiválthatnak diszpreferált válaszcselekvést (pl. meghívás, ajánlat, kérdés). A korpuszban a legtöbb első párrész információkérő kérdés. Az alábbi példában Anna Julit a lány közelgő esküvőjéről kérdezi.

(20) (bea006n002, 06:35)

1 Anna: és a ruhád milyen lesz?

2 Juli: [ö ö ö ö ö ö]

3 Anna: [nehogy azt] mondd hogy fehér! ((nevetés))

4 Juli: dehát fe [hér lesz, igen!]

5 Anna: [((nevetés)) igen ((nevetés))]

6 Juli: **öö** nézegettem, két típus áll nekem igazán jól,...

A (20) példában Juli kétszer produkálja az *öö* hangot, az első esetben jelentősen elnyújtva. Vizsgáljuk meg először ennek az elnyújtott *öö*-nek a lehetséges funkcióit (2. sor)! Most, az előző példákkal ellentétben a beszélőnek nem csupán azt kell jeleznie, hogy új fordulót kezd, hanem Anna előző fordulóban feltett kérdése (1. sor) elvártta és relevánssá teszi egy megfelelő második párrész produkcióját az első beszélőváltásra alkalmas helyen (Schegloff–Sacks 1973; Sacks–Schegloff–Jefferson 1974). Anna ráadásul a kérdéssel implicit módon Julit jelöli ki válaszadónak, hiszen a ruha felől érdeklődik, és Juli a leendő menyasszony. Az, hogy Juli ezt a normatív elvárást nem teljesíti azonnal, nemcsak támogatja az *öööö* „ígéret a folytatásra” funkcióját, hanem még hangsúlyosabbá teszi azt, mint a nem-SPP-indító *öö*-k esetében. Juli tehát az *öööö*-vel kifejezi, hogy tisztában van a felé irányuló elvárással, és egyúttal ígéretet is ad a válaszadásra.

A (20) példa elemzése rámutat egy fontos különbségre a nem-SPP-indító és az SPP-indító *öö*-k között. A nem-SPP-indító *öö*-k esetében a beszélő felé nem irányul semmilyen elvárás, ő jelöli ki saját magát következő beszélőnek. Csak miután megszólalt, akkor válik kötelességévé, hogy legalább egy fordulókonstruktív egyiséget produkáljon. Az SPP-indító *öö*-knél viszont egy megfelelő típusú válaszreakciónak érkeznie kell, egy résztvevőt ki is jelöl az FPP-t produkáló beszélő, és ez az elvárás már a kijelölést követő első váltásreleváns helyen életbe lép, tehát már azelőtt, hogy a válaszoló fél megszólalna. Azaz az SPP-indító *öö*-t produkáló beszélőtől elvárt, hogy megszólaljon.¹³ Ha azonban az elvárt cselekvés produkciójára még nem képes a váltásreleváns helyen, szükségessé válhat annak elhalasztása. Az *öö* használata alkalmas lehet erre a célra. Tehát, míg a nem-SPP-indító *öö* egy lehetséges motivációja, hogy az új beszélő meg akarja előzni egy másik résztvevő belépését a váltásreleváns helyen, addig az SPP-indító *öö*-kkel a beszélő ígéretet tehet a felé irányuló elvárás teljesítésére, és egyúttal el is halaszthatja annak produkcióját.

Térjünk vissza a (20) példához! Anna vicce és a viccből kialakuló szekvencia miatt (3–5. sor) Juli válaszfordulója késik. A korábbi kérdésre csak a 6. sorban kezd el válaszolni, és válaszfordulóját ismét *öö*-vel kezdi. Az *öö* használatát indokolhatja, hogy a Julira vonatkozó elvárás most még erősebb: az öt fordulóval korábban neki szegezett kérdésre még mindig nem válaszolt. Az *öö*-nek tehát ismét elkötelező és halasztó funkciót tulajdoníthatunk.

¹³ Éppen emiatt a „nyomás” miatt, ami a kijelölt következő beszélőre nehezedik, ha valamilyen okból nem képes az elvárt válaszcselekvés kivitelezésére, például nem tudja megadni a választ egy információkérő kérdésre, ennek gyakran hangot is ad (pl. *Nem tudok válaszolni*). Ezzel megindokolja, hogy miért nem teljesíti a felé irányuló normatív elvárást (Heritage 1984; Beach–Metzger 1997; Stivers–Robinson 2006).

A fordulóbelseji kötőszókhöz kapcsolódó *őő*-khöz hasonlóan a fordulóindító *őő*-k között is találunk olyan előfordulásokat a korpuszban, amikor az *őő* környezetében egy kísérőjelenséget figyelhetünk meg. Ez a jelenség a *hát* diskurzusjelölő, amely többek között válaszelölő funkcióval is rendelkezhet (l. pl. Kiefer 1988; Németh T. 1998; Schirm 2011; Markó–Dér 2011; Kondacs 2016). A [*hát* + *őő*] kombinációt például információkérő kérdésre adott válaszok elején figyelhetjük meg.¹⁴ Itt, mivel egy párszekvencia második párrészenek elején található, az *őő* funkciója eltér a forduló belsejében előforduló, kötőszóhoz kapcsolódó *őő* funkciójától.

4.2.2. A [*hát* + *őő*] jelenség előfordulása második párrészek elején

A *hát* diskurzusjelölőnek számos funkciója lehet a magyarban. Lehet például hezitációs, javító vagy nyomatékosító eszköz, de válaszelölő szerepet is betölthet (Schirm 2011: 28–45). A következő beszélgetésrészlet egy válaszelölő *hát*-ot tartalmaz, amely egy párszekvencia második párrészt vezet be (2. sor).

(21) (SZTEPSZI1, 13:54)

1 Linda: és akkor milyen sportok érdekelnek? va:gy

2 Kati: **hát** régen táncolta:m, me:gőő (0.7) mmm ritmikus sportgimnasztika

3 Linda: m h [m]

4 Kati: [a z] az nagyon jó volt, az az hiányzik,

Kati, amikor átveszi a szót, nem néz sem az őt kijelölő Lindára, sem a beszélgetés harmadik résztvevőjére. Ez valószínűleg annak köszönhető, hogy mindenki tőle várja a választ, így nem kell a tekintetével is jeleznie, hogy igényt tart a következő fordulóra. Továbbá Kati a válaszelölő *hát*-tal is jelzi, hogy érkezik a második párrész. A példában megfigyelhetjük a korábban tárgyalt [kötőszó + *őő* + szünet] technikát is (*me:gőő (0.7) mmm*) (2. sor), amelyben a kötőszó elnyújtása és a szünetet követő *mmm* a jelenségegyüttes tagmondat-elhalasztó funkciójára utal.

Ebben a pozícióban a *hát* diskurzusjelölőt gyakran követi *őő* a korpuszban. A (22) és a (23) példában a [*hát* + *őő*] olyan kérdés–válasz szekvenciák második párrészt vezet be, amelyeknek az első párrésze információkérő kérdés.

(22) (SZTEPSZI1, 10:07)

Kati: és mennyit kell f i z e t [ni?

Linda: **[hátőő]** nekem most tíz alkalom az egy huszas volt. húszezer.

A (22) példában Kati a kérdésével Lindát jelöli ki válaszdónak. A kérdés elhangzása közben Linda végig Katira néz, de amint elkezd a válaszát, lefelé fordítja a tekintetét. Csak a *huszas* szó kimondása közben irányítja vissza a tekintetét Katira, ami a Kati által kért információ. A (23) példában hasonló a helyzet. Linda az egész második párrészt úgy mondja ki, hogy közben nem néz egyik résztvevőre sem.

(23) (SZTEPSZI1, 03:41)

Kati: kiket láttál?

Linda: **hát őőő** ugye Violáék ott voltak, Viola, Kriszti, ( ) Lilla meg én

¹⁴ A [*hát* + *őő*] kombináció egyéb előfordulásait a korpuszban nem vizsgáltam.

A következő, (24) társalgásrészlet 5. sorában Zsuzsi azt a kérdést teszi föl beszélgetőtársainak (és saját magának), hogy mit tennének, ha egy barátjuk arra kérné őket, hogy segítsenek neki csálni egy vizsgán.

(24) (SZTEPSZI5, 00:52)

1 Dániel: puskázás.

2 (0.7)

3 Zsuzsi: mmm

4 (3.0)

5 Zsuzsi: mit teszünk?

6 (1.1)

7 Martin: **hát őő** (0.3) ( )

8 Zsuzsi: **hát** én mmm (0.5) szerintem tutira segítenék neki.

Nemcsak Martin kezdi válaszát *hát*-tal a 7. sorban, hanem Zsuzsi is, aki pedig a saját maga által feltett kérdésre válaszol (8. sor). Ez a *hát* diskurzusjelölő válaszjelölő funkcióját támasztja alá a példában. Martin *hát*-ját a 7. sorban egy *őő*, majd egy 0,3 másodperces szünet követi. A fiú a *hát őő* (0.3) produkciója közben nem néz senkire, csak akkor pillant Zsuzsira, amikor átadja neki a szót. Ami a lány tekintetviselkedését illeti, Martin fordulója közben végig a fiút nézi (7. sor), de amint átveszi a szót a 8. sorban, lehajtja a fejét, és a *hát én mmm* (0.5) produkciója közben nem néz senkire. A szünetek Martin *őő*-je és Zsuzsi *mmm*-je után a két jelenség halasztó funkciójára utalnak.

A *hát* válaszjelölő funkciójára még nyilvánvalóbbnak tűnik azokban az esetekben, amikor a *hát* egy olyan választ vezet be, amely nem közvetlenül az őt kiváltó kérdés után következik. Nézzük a (25) példát!

(25) (bea007f005, 11:55)

01 Gizi: és arra nem gondoltál hogy mondjuk egy angol nyelvvizsga?

02 valahogy angolt megta, [merthogy] valamennyit tudsz angolul.

03 Anna: [((nevetés))]¹⁵

⋮

26 Józsi: **hátőő** igen tehát gondoltam rá, csak akkor először államvizsga, aztán

27 majd a .h német meg az o- orosz: aztán majd...

A (25) társalgásrészletben, amikor az egész beszélgetésből 11 perc és 55 másodperc telt el, Gizi megkérdezi Józsit, hogy nem gondolt-e már arra, hogy legyen egy angol nyelvvizsgát (1. sor). A kérdő intonációval elhangzó *arra nem gondoltál* formula bevezetheti a javaslat beszédaktusát a magyarban, amely arculatfenyegető aktus (Brown–Levinson 1978). Ez az arculatfenyegető státusz magyarázatot jelenthet arra, hogy Gizi egy fordulókitérésztéssel bővíti ki cselekvését. Ebben megindokolja, hogy miért javasolja Józsinak az angol nyelvvizsgát: valamennyire már beszéli a nyelvet. A kérdés formájában elhangzó javaslatra, amely a kérdés beszédaktusát is végrehajtja, ezért elvártta tesz egy válaszreakciót (vö. Searle 1975), Józsi csak a 26. sorban válaszol. Ennek oka, hogy a fiú először csak a fordulókitérésztésre reagál, ezután pedig a harmadik résztvevő, Anna meséli el az angoltanuláshoz fűződő

¹⁵ Helyhiány miatt a társalgás 12:00 és 14:00 közötti részét nem közlöm az átírásban. Figyelmünket a kérdés–késői válasz szekvenciára és annak környezetére összpontosítjuk.

élményeit (ezeket a fordulókat a példa nem tartalmazza). Gizi kérdésére csak a beszélgetés 15. percében kezd el Józsi válaszolni. Ezt a késői válaszreakciót a fiú *hátőő*-vel vezeti be, amely egyetlen intonációs kontúrban hangzik el, mintha a *hát* és az *őő* egyetlen szót képezne. Érdekes megjegyezni, hogy noha Józsi Gizi kérdésére csak két perc múlva reagál, nem nevezi meg az állítványhoz tartozó tárgyat, az angol nyelvvizsgára csak névmással utal (*gondoltam rá*). Ebben szerepet játszhat, hogy a *hát* mint válaszjelölő eligazítja a recipienseket, hogy a korábbi kérdésre fog válaszreakció érkezni, valamint Józsi ugyanazt a formulát használja a válasz megszerkesztése során, amit Gizi a kérdésében (*arra nem gondoltál–gondoltam rá*). Mindez segítheti a recipienseket a *rá* névmás referenciájának beazonosításában.

Hasonlóképpen, a (26) példa 3. sorában Kati azt kérdezi Lindától, hogy a lány a közös egyetemi társaikkal milyen sportágakat próbált ki az egyetemi sportnapon (*mást sportoltatok?*). Kérdésére csak a 13. sorban érkezik válasz.

(26) (SZTEPSZI1, 01:52)

- 01 Kati: és más?
 02 (0.3)
 03 Kati: mást sportoltatok?
 04 Linda: ige:n, há a Lil [lával kip-]
 05 Kati: [te vol]tál akkor [izé sportna]pon?
 06 Boglárka: [nem voltam.]
 07 Kati: nem.
 08 Linda: [( )]
 09 Boglárka: [tavaly se idén se.]
 10 Linda: igen? tavaly se voltál?
 11 (0.7)
 12 Linda: mondjuk én tavaly nem voltam. úgyhogy viszonyítási alapom
 13 nin>cse de< ÉN nagyon élvez>tem. sze<rintem nagyon jó volt.
 14 .h *hát őő* eleinte pingpongoztunk, .h utána Lillával ő szumóztunk

Amikor Linda elkezd Kati kérdésére válaszolni a 4. sorban, Kati félbeszakítja, és újabb párszekvenciát indít: megkérdezi a harmadik résztvevőtől, Boglárkától, hogy részt vett-e a szóban forgó sportnapon. Mivel ez a megszakítás jóval a váltásreleváns hely előtt történik, és még nem ismerhető fel a válaszfordulóban végrehajtandó cselekvés, Kati megszegi vele a beszélőváltás normatív szabályát (vö. Sacks–Schegloff–Jefferson 1974), és azt is megakadályozza, hogy Linda eleget tegyen annak a párszekvenciákra vonatkozó preferenciának, hogy a második párrész közvetlenül az első párrész után következzen (Sacks 1987 [1973]). Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy Kati fontosabbnak tartja a harmadik fél bevonását a társalgásba. Az is enyhíti a normaszegés „súlyosságát”, hogy Kati a saját kérdése által felállított elvárás kielégítését akadályozza meg. A Boglárkával folytatott belső szekvencia egészen a 13. sorig húzódik (*sze<rintem nagyon jó volt*). Linda csak ezután kezdi újra a 4. sorban félbeszakított válaszát, amelyet *hát őő*-vel indít. A *hát őő* előtt Katit nézi, de pontosan a jelenség produkciójának idejére leveszi a tekintetét a lányról, és akkor néz rá újra, amikor kimondja a *Lillával* társhatározót. Az, hogy a *hát őő* az első párrészétől viszonylag „messzire” került választ vezet be, az előző példához hasonlóan a *hát* válaszjelölő funkcióját erősíti.

Megvizsgálva a [*hát* + *őő*] jelenséget a korpuszban, összegezve azt mondhatjuk, hogy amikor a *hát* diskurzusjelölőnek válaszelölő funkciója van, kapcsolódhat hozzá *őő*. Azokban a példákban, ahol a [*hát* + *őő*] olyan válaszokat vezet be, amelyek nem közvetlenül követik az őket elvártta tevő kérdést, a *hát* válaszelölőként való használata motiváltabbnak tűnik, mint a közvetlen válaszok esetében. Ennek oka, hogy a beszélőnek jeleznie kell azt a pontot, ahol visszatér a korábban neki feltett kérdéshez.

A *hát*-hoz csatlakozó *őő* ígéret lehet a folytatásra, és egyúttal halasztó eszközként is szolgálhat. Más szóval, a [*hát* + *őő*] mintázatot a beszélők akkor használhatják, amikor választ kezdenek egy nekik feltett kérdésre (*hát*), de nem tudják a választ azonnal produkálni (*őő*). A beszélők tekintetviselkedésének vizsgálata azt sugallja, hogy a *hát*-hoz csatlakozó *őő* halasztó funkciót tölt be: produkciójának idejére a szókeresés eseteihez hasonlóan a beszélők elkerülik a szemkontaktust partnereikkel.

Ebben a részben az *őő* megjelenését fordulókezdő pozícióban figyelhetjük meg. A magyar korpuszban a párszekvenciák második párrészének elején elhangzó *őő*-ket elkülönítettük azoktól a fordulókezdő *őő*-ktől, amelyek nem második párrészetet vezetnek be. Az utóbbi esetben az önmagát kijelölő beszélő az *őő* használatával jelezheti, hogy új fordulót kezdett, és blokkolhatja az esetleges más résztvevők társalgásba való belépését, az *őő* ugyanakkor halasztó funkciót is kaphat. A második párrészek elején álló *őő*-t ezzel szemben egy már kijelölt beszélő használja, így nincs meg annak a „veszélye”, hogy vele egy időben más is igényt tartson a következő fordulóra. Az *őő*-nek ezért a második párrészek elején inkább halasztó funkciót tulajdoníthatunk: használatával a beszélő elhalaszthatja a tőle elvárt válaszcselkvést.

5. Konklúzió

A nemlexikális, svához hasonló *őő* hang vizsgálata a magyar korpuszban azt mutatta, hogy a jelenség előfordulásai jól meghatározható mintázatokat követnek. Ezekből a mintázatokból arra következtethetünk, hogy az *őő* mint technika használata szerepet játszik a magyar anyanyelvű beszélők forduló- és szekvenciaalkotásának folyamatában. Láthattuk, hogy (i) amikor az *őő* egy fordulókonstrukciós egység belsejében, jóval a váltásreleváns hely előtt jelenik meg, lehetővé teheti a beszélők számára a soron következő szintaktikai egység (szó, frázis, de leggyakrabban tagmondat) elhalasztását. (ii) Az *őő* használata váltásreleváns helyen pedig jelezheti egy új egység kezdetét, azaz a beszélő igényét egy új egység (fordulókiterjesztés vagy forduló) létrehozására. A beszélő így blokkolhatja más résztvevők megszólalását, ugyanakkor ígéretet is tesz az *őő* utáni folytatásra. Párszekvenciák második párrészének elején a kijelölt beszélő az *őő* használatával jelezheti, hogy noha nem azonnal, de az *őő* után érkezni fog tőle válaszreakció. Megfigyeléseim szerint az *őő* kapcsolódhat a *hát* diskurzusjelölőhöz, amikor az a második párrészek elején válaszelölő funkciót tölt be.

Mindezeket a mintázatokat és funkciókat figyelembe véve azt feltételezem, hogy a magyar beszélők nagyon gyakran használják az *őő*-t (a lehetséges kísérőjelenségeivel együtt) arra, hogy időt nyerjenek a fordulók komponenseinek lépésről lépésre történő felépítéséhez, vagyis a jelenség használata a fordulóalkotás infrastruktúrális alkotóeleme a magyarban. A korpusz vizsgálata arra utal, hogy a fordulóalkotás a magyar nyelvhasználatban szintaktikai egységről szintaktikai egységre történik.

Ez ráirányítja figyelmünket a szintaxis és a nyelvhasználat, és így a nyelvtan és a pragmatika közötti interakcióra (vö. Iványi et al. 2006; Németh T. 2019).

Jelen tanulmány célja csupán az első lépések megtétele volt az *őő* magyar társalgásokban betöltött szerepének feltárása felé a konverzációelemzés elméleti keretében. A jelenség használatának egyéb aspektusai, lehetséges további funkciói felderítésre várnak. A továbblépés érdekes iránya lehet például az *őő* javításban betöltött szerepének vizsgálata.

Hivatkozások

- Beach, Wayne A. – Terri R. Metzger 1997. Claiming insufficient knowledge. *Human Communication Research* 23/4:562–588. doi:10.1111/j.1468-2958.1997.tb00410.x.
- Beattie, Geoffrey W. 1978. Floor apportionment and gaze in conversational dyads. *British Journal of Social and Clinical Psychology* 17/1:7–15. doi:10.1111/j.2044-8260.1978.tb00889.x.
- Beattie, Geoffrey W. 1979. Planning units in spontaneous speech: Some evidence from hesitation in speech and speaker gaze direction in conversation. *Linguistics* 17/1–2:61–78. doi:10.1515/ling.1979.17.1-2.61.
- Brown, Penelope – Stephen C. Levinson 1978. Universals in language usage. Politeness phenomena. In Esther N. Goody (szerk.) *Questions and Politeness. Strategies in Social Interaction*. (Cambridge Papers in Social Anthropology 8) Cambridge: Cambridge University Press. 56–289.
- Couper-Kuhlen, Elizabeth – Tsuyoshi Ono 2007. ‘Incrementing’ in conversation. A comparison of practices in English, German and Japanese. *Pragmatics* 17/4:513–552. doi:10.1075/prag.17.4.02cou.
- Deme, Andrea – Alexandra Markó 2013. Lengthenings and filled pauses in Hungarian adults’ and children’s speech. In Robert Eklund (szerk.) *Proceedings of DiSS 2013, the 6th Workshop on Disfluency in Spontaneous Speech and TMH-QPSR Volume 54(1)*. Stockholm: KTH Royal Institute of Technology. 21–24.
- É. Kiss, Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ford, Cecilia E. – Sandra A. Thompson 1996. Interactional units in conversation: syntactic, intonational, and pragmatic resources for the management of turns. In Elinor Ochs – Emanuel A. Schegloff – Sandra A. Thompson (szerk.) *Interaction and Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press. 134–184. doi:10.1017/CBO9780511620874.003.
- Fox, Barbara A. – Yael Maschler – Susanne Uhmann 2010. A cross-linguistic study of self-repair: Evidence from English, German, and Hebrew. *Journal of Pragmatics* 42/9 (How People Talk to Robots and Computers):2487–2505. doi:10.1016/j.pragma.2010.02.006.
- Fox, Barbara – Fay Wouk – Makoto Hayashi – Steven Fincke – Liang Tao – Marja-Leena Sorjonen – Minna Laakso – Wilfrido Flores Hernandez 2009. A cross-linguistic investigation of the site of initiation in same-turn self-repair. In Jack Sidnell (szerk.) *Conversation Analysis. Comparative Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 60–103. doi:10.1017/CBO9780511635670.004.

- Goodwin, Charles 1980. Restarts, pauses, and the achievement of a state of mutual gaze at turn-beginning. *Sociological Inquiry* **50/3–4**:272–302. doi:10.1111/j.1475-682X.1980.tb00023.x.
- Goodwin, Charles 1981. *Conversational Organization: Interaction Between Speakers and Hearers*. New York: Academic Press.
- Goodwin, Marjorie Harness – Charles Goodwin 1986. Gesture and coparticipation in the activity of searching for a word. *Semiotica* **62/1–2**:51–76. doi:10.1515/semi.1986.62.1-2.51.
- Gósy Mária 1993. A lexikális hozzáférés. Szófelismerési stratégiák. In Gósy Mária – Siptár Péter (szerk.) *Beszéd kutatás. Tanulmányok az elméleti és az alkalmazott fonetika köréből*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 14–32.
- Gósy Mária 2006. A semleges magánhangzó nyelvi funkciói. In Gósy Mária (szerk.) *Beszéd kutatás 2006. Tanulmányok Vértess O. András emlékére*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 8–22.
- Gósy Mária 2012. Multifunkcionális beszélt nyelvi adatbázis – BEA. In Prószéky Gábor – Váradi Tamás (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIV. Nyelvtéchnológiai kutatások*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 329–349.
- Gósy Mária – Bóna Judit – Beke András – Horváth Viktória 2013. A kitöltött szünetek fonetikai sajátosságai az életkor függvényében. In Gósy Mária (szerk.) *Beszéd kutatás 2013*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 121–143.
- Haader Lea 1999. Az alárendelő összetett mondatok általános kérdései. *Magyar Nyelvőr* **123/3**:340–350.
- Hadrovics László 1969. *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Heritage, John 1984. Conversation analysis. In John Heritage Garfinkel and Ethnomethodology. Cambridge: Polity Press. 233–292.
- Heritage, John 2013. Epistemics in conversation. In Jack Sidnell – Tanya Stivers (szerk.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell. 370–394. doi:10.1002/9781118325001.ch18.
- Heritage, John – J. Maxwell Atkinson 1984. Preference organization. In J. Maxwell Atkinson – John Heritage (szerk.) *Structures of social action. Studies in conversation analysis*. (Studies in Emotion and Social Interaction) Cambridge: Cambridge University Press. 53–56.
- Horváth Viktória 2014. *Hezitációs jelenségek a magyar beszédben*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Iványi Zsuzsanna 2001. A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr* **125/1**:74–93.
- Iványi Zsuzsanna 2002. A szókincs hiányosságainak problémája hétköznapi beszélgetésekben. Konverzációelemzési és kognitív nyelvészeti kutatások egybevetése. *Nyelvtudományi Közlemények* **99**:281–304.
- Iványi Zsuzsanna 2003. A „nyelvemen van”-jelenség német és magyar nyelvű beszélgetésekben. *Magyar Nyelvőr* **127/1**:76–91.
- Iványi, Zsuzsanna – András Kertész – Kornélia Marinecz – Nóra Máté 2006. Social categorization and the grammar-pragmatics relation. An analysis of Hungarian data. *Sprachtheorie und Germanistische Linguistik* **16/2**:111–157.

- Jefferson, Gail 2004. Glossary of transcript symbols with an introduction. In Gene H. Lerner (szerk.) *Conversation Analysis: Studies from the First Generation*. (Pragmatics & Beyond New Series 125) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 13–31. doi:10.1075/pbns.125.02jef.
- Kenesei, István 1994. Subordinate clauses. In Ferenc Kiefer – Katalin É Kiss (szerk.) *The Syntactic Structure of Hungarian*. (Syntax and Semantics 27) New York: Academic Press. 275–354.
- Kiefer, Ferenc 1988. Modal particles as discourse markers in questions. *Acta Linguistica Hungarica* **38/1–4**:107–125.
- Kondacs Flóra 2016. A hát diskurzusjelölőről az óvodások diskurzusaiban. In Váradi Tamás (szerk.) *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2016*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 45–58.
- Lerch Ágnes 2007. Az ismétlés mint az önjavítás eszköze a magyarban. In Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.) *Nyelvelmélet – nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 123–130.
- Lerner, Gene H. 2004. On the place of linguistic resources in the organization of talk-in-interaction: Grammar as action in prompting a speaker to elaborate. *Research on Language and Social Interaction* **37/2**:151–184. doi:10.1207/s15327973rlsi3702_3.
- Lerner, Gene H. 2013. On the place of hesitating in delicate formulations: A turn-constructural infrastructure for collaborative indiscretion. In Makoto Hayashi – Geoffrey Raymond – Jack Sidnell (szerk.) *Conversational Repair and Human Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press. 95–134. doi:10.1017/CBO9780511757464.004.
- Levinson, Stephen C. 2013. Action formation and ascription. In Jack Sidnell – Tanya Stivers (szerk.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell. 101–130. doi:10.1002/9781118325001.ch6.
- Markó Alexandra – Dér Csilla Ilona 2011. A diskurzusjelölők használatának életkori sajátosságai. In Navracsics Judit – Lengyel Zsolt (szerk.) *Lexikai folyamatok egy- és kétnyelvű közegben. Pszicholingvisztikai tanulmányok II..* (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 121) Budapest: Tinta Könyvkiadó. 49–61.
- Mondada, Lorenza 2013. The conversation analytic approach to data collection. In Jack Sidnell – Tanya Stivers (szerk.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell. 32–56. doi:10.1002/9781118325001.ch3.
- Németh, Zsuzsanna 2012. Recycling and replacement repairs as self-initiated same-turn self-repair strategies in Hungarian. *Journal of Pragmatics* **44/14**:2022–2034. doi:10.1016/j.pragma.2012.09.015.
- Németh T. Enikő 1998. A hát, így, tehát, mert kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata. *Magyar Nyelv* **94/3**:324–331.
- Németh T., Enikő 2019. *Implicit Subject and Direct Object Arguments in Hungarian Language Use. Grammar and Pragmatics Interacting*. (Pragmatic Interfaces) Sheffield: Equinox.
- Ochs, Elinor – Emanuel A Schegloff – Sandra A Thompson (szerk.) 1996. *Interaction and Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Pomerantz, Anita M. 1984. Agreeing and disagreeing with assessments. Some features of preferred/dispreferred turn shapes. In J. Maxwell Atkinson – John Heritage (szerk.) *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. 57–101.
- Rossano, Federico 2013. Gaze in conversation. In Jack Sidnell – Tanya Stivers (szerk.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell. 308–329. doi:10.1002/9781118325001.ch15.
- Sacks, Harvey 1987 [1973]. On the preferences for agreement and contiguity in sequences in conversation. In Graham Button – John R. E. Lee (szerk.) *Talk and Social Organisation*. Clevedon: Multilingual Matters. 54–69.
- Sacks, Harvey 1992. *Lectures on Conversation*. Szerk. Gail Jefferson. Oxford: Blackwell Publishers.
- Sacks, Harvey – Emanuel A. Schegloff – Gail Jefferson 1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* **50/4**:696–735. doi:10.2307/412243.
- Schegloff, Emanuel A. 1968. Sequencing in conversational openings. *American Anthropologist* **70/6**:1075–1095. doi:10.1525/aa.1968.70.6.02a00030.
- Schegloff, Emanuel A. 1992. Repair after next turn: The last structurally provided defense of intersubjectivity in conversation. *American Journal of Sociology* **97/5**:1295–1345.
- Schegloff, Emanuel A. 1996. Turn organization: one intersection of grammar and interaction. In Elinor Ochs – Emanuel A. Schegloff – Sandra A. Thompson (szerk.) *Interaction and Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press. 52–133. doi:10.1017/CBO9780511620874.002.
- Schegloff, Emanuel A. 2007. *Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schegloff, Emanuel A. 2009. One perspective on *Conversation Analysis: Comparative Perspectives*. In Jack Sidnell (szerk.) *Conversation Analysis: Comparative Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 357–406. doi:10.1017/CBO9780511635670.013.
- Schegloff, Emanuel A. 2010. Some other “uh(m)”s. *Discourse Processes* **47/2**:130–174. doi:10.1080/01638530903223380.
- Schegloff, Emanuel A – Harvey Sacks 1973. Opening up Closings. *Semiotica* **8/4**:289–327. doi:10.1515/semi.1973.8.4.289.
- Schirm Anita 2011. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. Doktori értekezés. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. <http://goo.gl/BXvGVU>.
- Searle, John R. 1975. Indirect speech acts. In Peter Cole – Jerry L. Morgan (szerk.) *Syntax and Semantics, Volume 3: Speech Acts*. New York: Academic Press. 59–82.
- Sidnell, Jack 2012. Turn-continuation by self and by other. *Discourse Processes* **49/3–4**:314–337. doi:10.1080/0163853X.2012.654760.
- Stivers, Tanya 2013. Sequence organization. In Jack Sidnell – Tanya Stivers (szerk.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell. 191–209. doi:10.1002/9781118325001.ch10.

- Stivers, Tanya – Jeffrey D. Robinson 2006. A preference for progressivity in interaction. *Language in Society* 35/3:367–392.
doi:10.1017/S0047404506060179.
- Stivers, Tanya – Jack Sidnell 2013. Introduction. In Jack Sidnell – Tanya Stivers (szerk.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell. 1–8.
doi:10.1002/9781118325001.ch1.
- Torres, Obed – Justin Casell – Scott Prevost 1997. Modeling gaze behavior as a function of discourse structure. *Proceedings of the First International Workshop on Human-Computer Conversations*.
http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/versions?doi=10.1.1.57.3807.
- Vukov Raffai Éva 2016. A diskurzusjelölő-választások életkori sajátosságai az *így, ilyen, hát, mondjuk, ugye* esetében. *Magyar Nyelvőr* 140/4:483–497.
- Watanabe, Michiko 2003. The constituent complexity and types of fillers in Japanese. In Maria-Josep Solé – Daniel Recasens – Joachim Romero (szerk.) *Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences. Barcelona 3–9 August 2003*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. 2473–2476.
- Watanabe, Michiko – Keikichi Hirose – Yasuharu Den – Nobuaki Minematsu 2008. Filled pauses as cues to the complexity of upcoming phrases for native and non-native listeners. *Speech Communication* 50/2:81–94.
doi:10.1016/j.specom.2007.06.002.

Függelék

A példákban használt konverzációelemzési átírási konvenciók (Jefferson 2004):

(.)	mikropauza; nagyon rövid szünet, körülbelül egy szótagnyi hosszúságú
(2.5)	megmért szünet (másodperc.tizedmásodperc)
[nem	a bal oldali zárójel az átfedés kezdetét jelzi
[persze	
nem]	a jobb oldali zárójel az átfedés végét jelzi
persze]	
=	egyenlőségjel kapcsolja össze ugyanazon beszélő folyamatos megnyilatkozásának részeit, ha azokat a másik beszélő közbeszólása miatt az átírásban el kell szakítani egymástól; egyenlőségjel jelöli azt is, ha két megnyilatkozás között nincsen intervallum, de átfedés sincs
.h	hallható lélegzetvétel
.hh	hangosabb, hosszabb lélegzetvétel
( )	az üres zárójel érthetetlen közlést jelöl
aha,	a vessző a szó végén emelkedő intonációt jelez
aha.	a pont eső intonációt jelez, amely nem minden esetben esik egybe a megnyilatkozás végével
aha?	a kérdőjel a szó végén összefoglalóan azokat a hanglejtésformákat jelöli, amelyek a példákban kérdő funkciót töltenek be
<u>aha</u>	az aláhúzás nyomatékos közlést jelöl
AHA	a nagybetűvel való kiemelés a hangerő növekedését jelzi
a:ha	a kettőspont a magánhangzó megnyújtását jelzi

- a kötőjel a megszakítás jele
((torokköszörülés)) a kettős zárójel a nem nyelvi hangjelenségeket jelzi
- > < a jel két eleme közé eső beszédszakasz tempója gyorsabb, mint a
beszélő átlagos beszédtempója
- < > a jel két eleme közé eső beszédszakasz tempója lassabb, mint a
beszélő átlagos beszédtempója

A szerzőről

Németh Zsuzsanna az SZTE Általános Nyelvészeti Tanszékének és az MTA-DE-SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoportnak a munkatársa. Kutatási területe a társalgáselemzés, érdeklődésének középpontjában a spontán, hétköznapi társalgások javítási jelenségei, az egyes javítási műveletek közötti kapcsolatok, és a társalgásokban megjelenő implicit jelenségek állnak.

Elérhetősége: nemethzs7@gmail.com

A beszélgetőműsorokban megjelenő kézi gesztusok leírásának egy lehetséges módja

Szabó Éva

MTA-DE-SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport
SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola

Béres Tamara

SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék

Guba Csenge

SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék

Összefoglaló

Tanulmányunk fő célja, hogy bemutassunk egy olyan multimodális annotációs keretet, amely a multimodális korpuszok vizsgálatára alkalmas mind a beszéd, mind a kézi gesztusok szintjén, emellett a beszéd és a kézi gesztusok között fennálló szemantikai kapcsolatot is leírja. A dolgozat első felében az annotációs keretet ismertetjük, amelynek alapjául McNeill (1992), Kendon (2004) gesztusdefiníciója, illetve Alibali és társai (2001), Kong és társai (2015) gesztussemantikai taxonómiája szolgál. A beszéd átírásához Jefferson (2004) konverzációelemzési átírási konvencióját követjük. A dolgozat második felében egy politikai vitaműsorokból álló korpuszon végzett, verbális agresszióra fókuszáló esetelemzéssel ismertetjük a multimodális annotációs keret alkalmazhatóságát.

Kulcsszavak: nem verbális kommunikáció, kézi gesztusok, multimodális elemzés, verbális agresszió

1. Bevezetés

Az utóbbi évek nyelvhasználati kutatásai a verbális kommunikációval egyidejűleg megvalósuló nem verbális kommunikáció és a nem verbális jelek feltárására is törekednek. Ezen vizsgálódások a pragmatika és a diskurzuselemzés mellett mind az ember-gép kommunikáció (Esposito et al. 2011; Hunyadi et al. 2012), mind a neurolingvisztika (Fasola et al. 2020), mind a pszichológia (Ramseyer-Tschacher 2010) tárgyköreit érintik, tehát a multimodális kommunikáció leírása interdiszciplináris szemléletet követel.

A tanulmány elsődleges célja az, hogy különböző modellek ötvözésével bemutasson egy olyan automatikus eszközt, amely a multimodális korpuszokban – elsősorban beszélgetőműsorokban – megjelenő kézi gesztusok és a beszéd közötti kapcsolat vizsgálatára alkalmas. A dolgozat második felében a bemutatott eljárás tesztelése valósul meg három politikai vitaműsorból álló korpusz alapján.

A dolgozatunk a következőképpen épül fel. Először körüljárjuk a nem verbális kommunikáció definícióját, funkcióját és a verbális és nem verbális kommunikáció kapcsolatát (2. rész). Ezt követően bemutatjuk a gesztus mint nem verbális jel tulajdonságait (3. rész), majd a gesztusok annotálásához szükséges szempontokat (4.

rész). Továbbá bemutatjuk az általunk létrehozott multimodális sémát (5. rész), a korpuszunk alapján egy esetelemzésben megvizsgáljuk a beszéd és a gesztusok közötti kapcsolatot (6. rész), végül összegezzük az annotációs séma tulajdonságait (7. rész).

2. A nem verbális kommunikáció

Az emberi kommunikáció kutatása rendkívül összetett feladat, mivel mind a verbális kommunikáció, mind a nem verbális kommunikáció – kölcsönösen kiegészítve vagy felváltva egymást – az üzenetek kódolásával és dekódolásával jár, habár nem szükségszerű maga a kódhasználat (Németh T. 1989).

Az emberi interakció során az üzenetek átadásának jelentősebb része nem verbális úton történik, Brook és Servatka (2016) szerint a nem verbális jelenségek (*cues*) a kommunikáció kétharmadát teszik ki. Matsumoto és társai (2013: 4) a nem verbális kommunikációt a következőképpen definiálják: „a nem verbális kommunikáció üzenetek átadása és átvétele bármilyen és minden modalításban, ami nem tartalmaz szavakat”.¹ A nem verbális kommunikáció a viselkedés azon aspektusára vonatkozik, amely interakciók és személyközi kapcsolatok létrehozására és fenntartására szolgál (Kendon–Sebeok–Umiker–Sebeok 1981: 3). A nem verbális jelek (vagy kódok) közé tartozik többek közt a tekintet, a szemkontaktus, a mimika, a testbeszéd, az érintés, a személyközi távolság, a kézi gesztus, illetve a paralingvisztikai jelek (hangerő, tempó, intonáció) is (Matsumoto–Frank–Hwang 2013; Kostić–Chadee 2015; Hogg–Vaughan 2018: 613–622). A nem verbális jelek által a kommunikációs partner érzelmeiről, attitűdjeiről és interperszonális szerepeiről is gyűjthetünk információt (Ekman–Friesen 1981: 58), viszont mindemellett még számos más céllal és funkcióval is bírhatnak.

Patterson (1983; 1994) szerint a nem verbális viselkedés által (1) információgyűjtést hajthatunk végre a partner érzelmeiről és szándékairól, (2) az interakciót szabályozhatjuk, (3) bizalmasságot, közvetlenséget fejezhetünk ki, (4) dominanciát vagy kontrollt alapozhatunk meg, (5) a céljaink elérését előmozdíthatjuk, (6) a metakommunikációt létrehozhatjuk, (7) benyomást kelthetünk és formálhatunk. Patterson a funkciókra fókuszál, az említett hét funkció leírásában viszont hiányzik a szándékosság és a tudatosság leírása, mivel az (1) esetben a kommunikációs partner érzelmeit nem feltétlen szándékosan és tudatosan teszi nyilvánvalóvá, noha a testtartásából, tekintetéből, arckifejezéséből következtetéseket vonhatunk le. Példaként említendő Ekman (1971) kutatása az alapérzelmekről és azok felismeréséről a mimika által. A (3) és a (4) esetben is előfordul, hogy a kommunikációs partner nem verbális viselkedése nem szándékos és/vagy tudatos, hanem kulturális beágyazottságú, példaként tekintsünk az arab kultúrára, ahol a proxemika (személyek között betartott távolság) jelentősen eltér az angolszász kultúrától (Hall 1963). Emiatt a nem verbális kommunikáció elkülönítendő a nem verbális viselkedéstől. Habár mindkét jelenség informatív, az előbbi esetben a kommunikatív szándék is jelen van (Ekman–Friesen 1981).

A verbális és a nem verbális kommunikáció szoros kapcsolatban állnak egymással, Ekman és Friesen (1981) hat lehetséges kapcsolatot (együttal funkciót)

¹ „nonverbal communication as the transfer and exchange of messages in any and all modalities that do not involve words.”

fogalmaznak meg, amelyek a következők: (1) a nem verbális kommunikáció *helyettesíti* a verbális kommunikációt, (2) a nem verbális kommunikáció *megismétli* a verbálisat, (3) a nem verbális kommunikáció *ellentétben áll* a verbálissal, (4) a nem verbális kommunikáció *kiegészíti* a verbálisat, (5) a nem verbális kommunikáció *nyomatékosítja* a verbális üzenetet és (6) a nem verbális kommunikáció *szabályozza* a verbális kommunikációt.

3. A kézi gesztus

A gesztus a nem verbális jelek egyike, elsősorban a kéz és a kar koordinált mozgásaira vonatkozik (McNeill 1992; Kendon 2000; Matsumoto–Frank–Hwang 2013). A gesztusok használata egyénenként és kultúránként is változatosságot mutat, illetve a gesztusok kutatásával egyúttal a mentális folyamatokba nyerünk betekintést (Kirk–Burton 1981; Alibali–Heath–Myers 2001; McNeill 2013).

A gesztusok temporálisan, szemantikailag és pragmatikailag kapcsolódnak a beszédhez (McNeill 1992; 2005; Kita–Özyürek 2003). Egyes megközelítések szerint a gesztusok a szóbeli megnyilatkozások szintaktikai szerkezetével is kapcsolatban állnak, mivel igei és főnévi frázisok esetében gyakrabban megjelennek (Müller–Ladewig–Bressem 2013: 65).

A gesztusok funkciójának meghatározása a szakirodalomban nem egységes, viszont négy alapvető funkcióban egyetértenek a szerzők. A gesztusok (1) mentális állapotokat, érzelmeket, attitűdöket fejeznek ki, (2) a beszéd és a diskurzus koherenciájának megteremtésére szolgálnak, (3) konkrét és absztrakt referensek kijelölését, azonosítását hajtják végre, vagy (4) a beszélő általuk a saját viselkedését összehangolja a partnerével a társas interakcióban (McNeill 1992; Kendon 2004).

A gesztusok a formájuk és funkciójuk alapján többféleképpen kategorizálhatók. Alibali és társai (2001) megkülönböztetik a reprezentális, ábrázoló funkcióval bíró gesztusokat és a ritmikus ütemezést tanúsító gesztusokat. Ezzel szemben Kong és társai (2015: 100–101) a szemantikai funkció szerint hat formát jelölnek meg (McNeill 1992), Ekman–Friesen (1981) és Mather (2005) alapján, amelyek a következők: (1) ikonikus gesztusok (a beszélő egy tárgyat vagy egy eseményt formál a gesztussal), (2) metaforikus gesztusok (a beszélő a gesztus által egy olyan képi tartalmat jelenít meg, amely segítségével egy absztrakt gondolatot akar kifejezni), (3) deiktikus gesztusok (az interlokútor a térben elérhető tárgyra, személyre rámutat), (4) emblémák (nyelv- és kultúraspecifikus gesztusok), (5) kézzel való ütemezés/beat (az ujj, a kéz, a kar ritmikus mozgását jelöli) és (6) azonosítatlan gesztusok.

Az eddigiekből láthatjuk, hogy a gesztusok formai, funkcionális változatosságot mutatnak. A formai és a funkcionális jelleg kölcsönösen hatnak egymásra, mivel a formából fakadóan eltérő funkcióval bír egy gesztus, és fordítva, ezt a kölcsönhatást pedig a mentális folyamatok és a beszéd egyaránt meghatározzák. A kutatásban a gesztusok fizikai jellemzői mellett az adott gesztusegységhez funkciókat rendelünk a beszéd szemantikai tartalma alapján. A gesztusok rendszerezésében célszerűnek tekintjük Alibali és társai (2001) elkülönítését, miszerint megkülönböztethetünk reprezentatív és ütemező gesztusokat, viszont a reprezentatív kategóriát túl tág kategóriának tartjuk. Noha Kong és társai (2015) taxonómiája szélesebb spektrumon mozog, a szerzők nem tekintik külön szempontnak a beszéd és a kézi gesztusok között fennálló szemantikai viszonyt, illetve a taxonómiájuk alapján azon esetek

jelöletlenek maradnak, melyekben a beszélő nem gesztikulál, e testhelyzetet állapotként kezeljük a kézi gesztusokra vonatkozóan. E taxonómiák módosítása alapján a gesztusokat négy fő csoportba soroljuk: (1) reprezentatív, (2) ütemezést tanúsító, (3) állapot és (4) azonosítatlan gesztusok. A reprezentatív gesztusok csoportjában elkülönítjük (1a) az ikonikus, (1b) a deiktikus és (1c) az emblematisztikus gesztusokat. Most pedig térjünk rá a gesztusok annotálásához szükséges formai jellemzőkre és a létrehozott annotációs keretre!

4. A gesztusok annotálása

A multimodális annotáció mind a verbális, mind a nem verbális jelek kódolására és elemzésére szolgál, amelyeket egymástól elválasztva, különböző szinteken elemznek a kutatók. A nem verbális jelek (fizikai szinten való) vizsgálatakor elkülönítve rögzítik az arckifejezéseket, a tekintetet, a fej mozdulatait, a kézformát, a testtartást, illetve ezen aspektusok még a kutatás céljának megfelelően tovább bővíthetők, például a szemöldök, a tekintetmintázatok vagy a vállmozdulatok kategóriáinak bevezetésével (Abuczki 2011: 122; Blache et al. 2010; Tóth 2011).

A magyar nyelvű multimodális korpuszok egyike, a HuComTech-korpusz az emberi kommunikáció azon jellemzőinek feltárását tűzte ki céljául a Hunyadi-modell alapján, melyek az ember-gép kommunikáció kutatása számára elengedhetetlenek (Hunyadi 2011a: 8; 2011b). A HuComTech-korpusz terjedelme 50 óra, a résztvevők egyetemi hallgatók (121 fő) voltak, akik egy formális (szimulált állásinterjú) és egy informális interjún vettek részt. A HuComTech-korpuszban audió- és videóannotáció valósult meg, az utóbbi három szinten, melyek a következők: (1) alapszint (kommunikáció), (2) fizikai szint (arckifejezések, tekintet, szemöldök, fejmozgás, kézfej, érintés, testtartás, deiktikus), (3) funkcionális szint (érzelmek, emblémák) (Abuczki 2011: 122). Abuczki (2011: 136–137) a multimodális elemzésében feltárja, hogy intenzív gesztushasználat jelentkezik új információközlés során, a kézi gesztikuláció előhívás markereként és a logikai struktúra jelzéseként funkcionál, illetve a forduló átadása nem jár kézi gesztikulációval. Noha a HuComTech-korpusz a nem verbális jelek többségét jelölte, a kézi gesztusok esetében a kézfej formájára összpontosít, viszont háttérbe szorul a kezek térbeli mozgásának és a beszélő környezete kihasználásának vizsgálata a gesztikuláció szempontjából. Továbbá a HuComTech-korpuszban a fizikai szinten megvalósított videóannotáció nem terjed ki a kézi gesztikuláció összes aspektusára. Az általunk felvázolt annotációs keret a kézi gesztusokra fókuszál, annak komplex leírására törekszik. Az annotációs keret segítségével lehetővé válik egy-egy gesztus jegyeinek meghatározása, amellyel különböző gesztusok azonosítása megvalósulhat.

Mivel a gesztusok a beszéd gyakori kísérői, illetve a beszéd során a gesztusok váltakoznak, ezért a különböző gesztusokat egységekre (*gesture unit*) lehet bontani (1980). Egy gesztusegység alatt elsősorban a statikus testhelyzet/fázis és a következő statikus testhelyzet/fázis közötti szakasz értendő (Kendon 1980), ugyanakkor előfordul, hogy kettő vagy több eltérő gesztus váltakozik statikus testhelyzet/fázis megjelenése nélkül, így elkülöníthető egy gesztusegység a dinamikus fázisok váltakozásakor is (Seyfeddinipur 2006: 105). Kendon (1980) a gesztusok felépítését vizsgálva a gesztusegységekhez frázisstruktúrákat rendel, amelyek a következők: (1) nyugalmi helyzet (*rest position*), (2) előkészület (*preparation*), (3)

csúcspont (*stroke*), (4) tartás (*hold*), (5) visszahúzás (*retraction*) és (6) részleges visszahúzás (*partial retraction*) (Ladewig-Bressem 2013: 1061–1062).

A gesztusegységek és frázisok meghatározását követően a kar és a kéz mozgulatait a forma alapján több szempontból lehetséges leírni. A gesztus formája szerint a kézfej alakja (*handshape*), a tenyér iránya (*orientation*), a kéz/kar helyzete a térben (*position*), a mozgás típusa (*movement type*), iránya (*movement direction*) és minősége (*movement quality*) vizsgálható (Bressem 2013; Bressem–Ladewig–Müller 2013).

A kézfej formája elsősorban az ujjak kombinációjára vonatkozik. Az ujjak felvehetik az ökölformát (*fist*), viszont elkülöníthető a kinyújtott ujjak (*flat hand*) formája, a két ujj kombinációja (*combination of fingers*), például az amerikai „OK” jel, vagy egy ujj – főként a mutató- vagy hüvelykujj – helyzete (*single finger*). A tenyér iránya egyúttal a csukló irányát is jelöli, így a csukló/tenyér pozícióját tekintve megkülönböztethető négy főirány: a fel (*palm up*), a le (*palm down*), a vertikális (*palm vertical*) és a laterális (*palm lateral*). A kar/kéz helyzete, valamint a gesztus megvalósulásának helye a testhez viszonyítva megtörténhet centrálisan (*central*), jobb (*right*) és bal (*left*) oldalt, lent (*upper*) és fent (*lower*), továbbá felső jobb (*upper right*) és bal (*upper left*), és alsó jobb (*lower right*) és bal (*lower left*) oldalt (McNeill 1992). A mozgás típusa két részre bontható, szabályozottra (+*restricted*) és szabályozatlanra (–*restricted*), az előbbi a csukló egyirányú, szabályos mozgását, az utóbbi a csukló szabályozatlan, körkörös mozgását jelöli. A mozgás iránya, amely vonatkozhat a kézfej vagy az egész kar mozgásának térbeli irányára, a vertikális (*vertical axis*), a laterális (*lateral axis*) és a sagittális (*sagittal axis*) tengelyeken vizsgálendő. A mozgás minősége szerint maga a mozgás nagysága, a tempója és az áramlása/folyamata is leírhatóak (Bressem 2013; Bressem–Ladewig–Müller 2013).

Ahogy az előző részben említettük, a multimodális elemzés során a kutatók a beszéd és a nem verbális jelek annotálására törekednek, amelyeket egymástól elkülönítve valósítanak meg. A dolgozat a gesztusok annotálására szűkíti a nem verbális jelek vizsgálatát. Az annotációs eszközök közül az ELAN (EUDICO Linguistic Annotator) (ELAN 2019) szoftvert alkalmazzuk, amely audió- és videófájlok vizsgálatára egyaránt alkalmas, mindemellett felhasználóbarát, mivel a kutatás céljának megfelelően formálható a felület, a sorok (*tier*) száma korlátlan, így az összes vizsgált szempontot lehetséges jelölni egy-egy annotációs fájlban.

A gesztusok és a beszéd esetében az annotálást célszerű először hang nélkül véghezvinni, elkerülve azt, hogy a beszéd tartalma befolyásolja a gesztusegységek meghatározását, mivel előfordul, hogy egy-egy gesztusegység nincs teljes átfedésben a beszéd formai és tartalmi egységeivel. Kezdjük az annotációs keret leírását a gesztusok tulajdonságaival!

A létrehozott elemezendő multimédiás korpusz politikai vitaműsorokat tartalmaz. A műfaj választását az motiválta egyfelől, hogy többrésztvevős társalgásokat elemezzünk, másfelől a vitaműsorok résztvevői már hozzászoktak a kamera jelenlétéhez, viselkedésük feltehetően természetesebb, továbbá a kompetitív nyelvi viselkedés során megjelenő gesztusok vizsgálata lehetővé válik. Ezenkívül a korpuszunkban olyan videórészletek szerepelnek, melyekben a résztvevők verbálisan agresszívak, illetve hevesebb érzelmeket tanúsítanak², mivel kevésbé törekednek

² A kétfajta műfaj (interjú, politikai vitaműsor) tanulságai a későbbiekben összevethetőek lennének.

egymás arculatának védelmére, illetve a résztvevők közötti szociális távolság és a hatalmi viszonyok kevésbé fontosak.

A vitaműsor a beszélgetőműsorok műfajának egyik típusa, félintézményesített diskurzusnak tekintendő (Ilie 2001). A vitaműsorok helyszínét és annak térbeli tulajdonságait a vitaműsor készítői határozzák meg. A résztvevők elsősorban kör alakú asztalnál vagy félkörben helyezkednek el, amely hatással bír a gesztusok formájára és a tér kihasználására is. Ezt figyelembe véve létrehoztunk egy olyan annotációs sémát, amely a beszélgetőműsorokban megjelenő gesztusok leírására alkalmas keretnek tekinthető.

A gesztusok szegmentálása a gesztusegységig terjed, mivel a séma létrehozásával egy-egy gesztus azonosítására, nem pedig struktúrájának leírására törekedtünk. Egy gesztusegységnek két statikus helyzet közötti szakaszt tekintettünk Kendon (1980) alapján.

Most térjünk át az általunk létrehozott gesztusannotálási sémára!

5. Annotációs keret a beszélgetőműsorok multimodális elemzésére

5.1. A gesztusok leírására alkalmas annotációs séma

Egy gesztus jegyeinek meghatározásakor elsősorban Bresssem (2013) és Bresssem és társai (2013) szempontrendszerét követtük, így külön kategóriákként kezeljük a kézfej formáját, a tenyér/csukló irányát, a gesztus térbeli helyzetét, a mozgás irányát, a mozgás minőségét és a mozgás típusát, viszont egyes jegyeket mellőztünk, illetve további jegyeket hozzáadtunk. Bevezettünk további szempontokat és kategóriákat is, amelyek a következők: (1) a gesztus megvalósulása a környezeti jegyek tükrében (*Environment*) és (2) a gesztus során alkalmazott kezek (*Number of hands*) száma. Most pedig térjünk rá a kategóriák leírására!

A) A kézfej formájának tekintetében a következő kategóriákat határoztuk meg:

Handshape	Kézfej formájának tulajdonságai
Fist	Ököl
Flat hand	„Lapos tenyér”, kinyújtott ujjak szorosan egymáshoz kapcsolódva
Flat hand opened fingers	„Lapos tenyér”, kinyújtott ujjak egymáshoz kevésbé szorosan kapcsolódva
Single finger	Egy ujj a gesztus középpontjában (mutatóujj vagy hüvelykujj)
Combination of fingers	Ujjak kombinációja, például a mutató- és hüvelykujj egymáshoz ér
Clasping hands	Összekulcsolt kezek
Touching palms	Egymást érintő tenyerek

1. táblázat
A kézfej formái

1. ábra
Fist

2. ábra
Flat hand

3. ábra
Flat hand opened fingers

4. ábra
Single fingers

5. ábra
Combination of fingers

6. ábra
Clasping palms

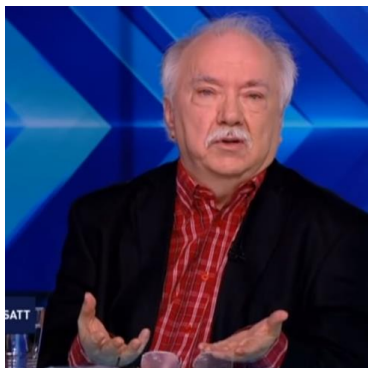

7. ábra
Touching palms

B) A tenyér és csukló irányának meghatározásában Bressem (2013), illetve Bressem és társai (2013) kategóriát követtük, amelyek a következők:

Orientation	A kézi gesztus irányultsága
Palm up	A tenyér és a csukló felfelé mutat
Palm down	A tenyér és a csukló lefelé mutat
Palm lateral	A tenyér és a csukló vízszintes helyzetben vannak, tehát a csukló derékszögben áll az asztalhoz képest
Palm vertical	A tenyér és a csukló függőleges helyzetben vannak, tehát az ujjak „felfelé mutatnak”

2. táblázat
A tenyér és a csukló iránya

8. ábra
Palm up

9. ábra
Palm down

10. ábra
Palm lateral

11. ábra
Palm vertical

C) A gesztus térbeli pozícióját tekintve McNeill (1992: 89) kilenc részre bontja a beszélő körüli teret, amelyek a következők:

Position	A beszélő előtti térben a gesztus pozíciója
Center	A beszélő előtti tér, amely a két váll és a has közepe közötti rész, tehát közvetlenül a törzs előtti tér
Right	A jobb válltól a has közepéig érő szakasz a beszélőhöz viszonyított jobb oldalon
Left	A bal válltól a has közepéig érő szakasz a beszélőhöz viszonyított bal oldalon
Upper	A két váll és a fej fölötti tér
Lower	A két csípő és a két térd közötti tér
Upper right	A fej jobb oldalához és a jobb vállhoz viszonyított tér
Upper left	A fej bal oldalához és a bal vállhoz viszonyított tér
Lower right	A törzs közepéhez viszonyított jobb oldal és a jobb térd közötti tér
Lower left	A törzs közepéhez viszonyított bal oldal és a bal térd közötti tér

3. táblázat

A gesztus térbeli, testhez viszonyított helyzete

D) A mozgás irányának leírásakor figyelembe vettük a laterális, a vertikális és sagitális tengelyeket, amelyek megkülönböztetésekor Bressen (2013) szempontjait módosítva a kar mozgulataira vonatkozóan a következő irányokat neveztük meg:

Direction of movement	Az elmozdulás iránya
Right horizontal	Jobbra irányuló, vízszintes mozgás
Left horizontal	Balra irányuló, vízszintes mozgás
Up vertical	Felfelé irányuló, függőleges mozgás
Down vertical	Lefelé irányuló, függőleges mozgás
Far	A testhez viszonyított, elsősorban centrális helyzetből észrevehető, távolodó mozgás
Close sagittal	A testhez viszonyított, elsősorban a centrális helyzethez, közeledő mozgás
Close horizontal	A két karra/kézre vonatkozó mozgás, amely során a karok egymáshoz közelednek
Out	A két karra/kézre vonatkozó mozgás, amely során a karok egymástól távolodnak
Combination of axes	Azon mozgások gyűjteménye, amelyek esetében az előzőek nem érvényesülnek

4. táblázat

A kar mozgásának iránya a testhez viszonyítva

E) A mozgás minőségének leírásában Bresse (2013) jegyei közül eltekintünk a mozgás nagyságának vizsgálatától, viszont a gesztus belüli mozgásnak a temporális tulajdonságát és folyamatosságát beépítettük a kategória meghatározásába.

Quality of movement	A mozgás minőségének jegyei
+Constant	A beszélő kitaratóan, ritmikusan mozgatja a kezét, a tempó változatlan, konstans
–Constant	A beszélő nem szabályosan mozgatja a kezét, a gesztus alatt a tempó váltakozik a gyorsabból a lassabbra, vagy fordítva
Stable	A beszélő „kitartja” a gesztust, nem mozog
One-way	A beszélő a gesztussal elér egy pontot, ahonnan már nem változtat a tempón

5. táblázat

A mozgás minősége

F) A mozgás típusa a csukló mozdulataira vonatkozik, Bresse (2013), illetve Bresse és társai (2013) az alapmozdulatok közé sorolta a csukló egyenes irányú mozgását, valamint a félkör ívben megvalósuló mozgást, a körkörös, a „cikk” alakú és a spirális mozdulatokat. A létrehozott annotációs keretben, követve Bresse (2013) kategóriáit, két csoportra osztjuk a csukló mozdulatait, a korlátozott, szabályozott és a szabályozatlan mozdulatok csoportjára.

Type of movement	A csukló mozdulatának tulajdonságai
+Restricted	A csukló egyenes vonalú mozgása
–Restricted	A csukló nem egyenes vonalú mozgásai

6. táblázat
A csukló mozgása

G) A vizsgálandó multimédiás korpusz esetében elengedhetetlen a fizikai kontextus részleges felvétele a kategóriák közé, mivel ebben a műsortípusban a beszélők egy asztal mögött foglalnak helyet, így a mozdulataik részben korlátozottak. Abban az esetben, ha egyik kar sem érinti az asztalt, hanem például a fej mellett valósul meg a mozgás, az adott szegmenst üresen hagyjuk. Az alábbi táblázat összefoglalja az asztalhoz és tárgyakhoz viszonyított mozgások lehetőségeit:

Environment	Környezeti jellemzők
One arm behind the table	Az egyik kar az asztal mögött van, a másik nem ér az asztalhoz és nem az asztal mögött van
Two arms behind the table	Mindkét kar az asztal mögött van, egyik kéz sem látható
One arm on the table	Az egyik kar az asztalon van, a másik nincs az asztalon és az asztal mögött sem
Two arms on the table	Mindkét kar az asztalon pihen
One elbow on the table	Az egyik könyök az asztalon pihen, a másik kar nem érinti az asztalt
Two elbows on the table	Mindkét könyök az asztalon pihen
One arm on the table, one elbow on the table	Az egyik kar az asztalon hever, a másik könyök az asztalon pihen
One arm on the table, one arm behind the table	Az egyik kar az asztalon hever, a másik az asztal mögött helyezkedik el
One hand touches the pen/the paper/the glasses	Az egyik kéz valamit tart, ami lehet egy toll, egy papír vagy a szemüveg, de a kar térbeli pozíciója megadható a további kategóriák által

7. táblázat
A kar helyzete a környezetéhez képest

H) Az annotációs sémában megneveztünk egy újabb kategóriát, amely a kezek számára vonatkozik. Ez a kategória részben arra szolgál, hogy felfedjük a szimmetrikus gesztusokat, illetve megállapítsuk, hogy egy gesztus létrehozásakor mekkora mozgást hajt végre a beszélő, például a gesztus a beszélőhöz képest a bal oldalon (*Positon*) zajlik, viszont a beszélő jobb keze mozog. Továbbá leírhatóvá válnak azon esetek is, melyekben felfedjük a kar és a kéz helyzetét a testhez viszonyítva az *Environment* kategória segítségével, viszont a további szempontok irrelevánsá válnak abban az esetben, ha a beszélő gesztikulációja passzív (*None*).

Number of hands	Gesztust megvalósító kéz/kezek
Right	A beszélő a jobb kezével hajtja végre a gesztust
Left	A beszélő a bal kezével hajtja végre a gesztust
Both	Mindkét kézzel gesztikulál, főként szimmetrikus gesztus fedezhető fel
None	Mindkét keze passzív, nem valósít meg gesztust

8. táblázat

A gesztust megvalósító kézfejek meghatározása

5.2. A beszéd annotálása

A beszéd megnyilatkozásokra való tagolása elsősorban Németh T. (1994) alapján valósult meg, ugyanakkor a vitaműsor műfajából fakadóan néhány megnyilatkozás monologikus jelleggel bírt, emiatt egyes esetekben nélkülözhetetlen volt a megnyilatkozások további szegmensekre való bontása. A leírás során Jefferson (2004) konverzációelemzési átírási konvencióit követjük. A társalgáselemzés által alkalmazott leírás segítségével a beszélőváltásokhoz, a javításokhoz, a beszélő kijelöléséhez és a nevetéshez társuló gesztusok feltárása lehetővé válik.

További annotációs szintnek bevezetjük a gesztus funkcióját/formáját (ld. 3. pont), amely a beszédhez viszonyított gesztusfunkciót jelöli. A funkciót vizsgálva elkülönítettünk négy fő csoportot: az ábrázolás (*representational*) és az ütemezés (*beat*) funkciókat, továbbá az azonosítatlan gesztusokat és az állapotot azonosítjuk, az ábrázoló funkció esetén alkategóriának bevezetjük az ikonikus, a deiktikus gesztusokat és az emblémákat, az ütemezés pedig a ritmikus gesztusokat jelöli.

A létrehozott keret előnye, hogy figyelembe veszi a környezeti tényezőket, így vizsgálhatóvá válik az, hogy a beszélők a kar és a kéz mozgulatai során milyen mértékben használják ki az adott teret. A kutatással különböző gesztusok azonosítása valósulhat meg, tehát rendszerezhetővé válhatnak. Továbbá a keret alapján leírhatóvá válnak a szimmetrikus kar- és kézmozdulatok, amely további vizsgálódásra ad lehetőséget.

A dolgozat következő felében egy esetelemzés során bemutatjuk az annotációs keret alkalmazhatóságát a vizsgált korpuszunk alapján, amely politikai vitaműsorokat tartalmaz. A kiinduló hipotézisünk korábbi megfigyeléseinken nyugszik, miszerint a vitaműsorok résztvevői heves érzelmi állapotban, gyakran a nyelvileg agresszív megnyilatkozások által kísért szituációkban ütemező, ritmikus gesztusokat alkalmaznak.

6. Esetelemzés

6.1. A felhasznált videók tulajdonságai

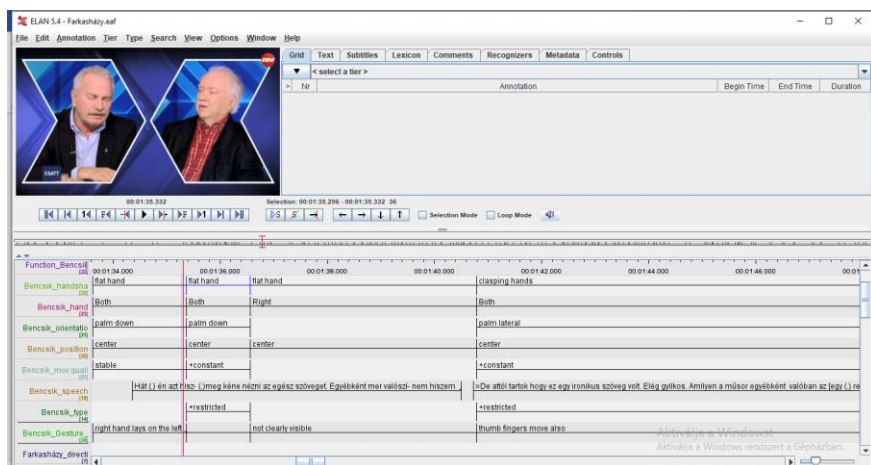
A multimédiás korpuszunkból 23 percnyi anyagot elemeztünk, mivel a létrehozott annotációs keret kipróbálásához elegendő ekkora korpusz. Az elemzett videóanyag három eltérő vitaműsorból származik, különböző résztvevőkkel.

A korpusz hiányosságának minősül a kameraállások meghatározottsága, így a teljes testbeszédet nincs lehetőségünk vizsgálni, továbbá csupán a produkciós oldalt látjuk, mivel a felvételeken elsősorban az aktuális beszélő látható, így nem áll módunkban a hallgató testbeszédén (főként gesztusain) mutatkozó reakciókat feltárni. A kutatásunkban a verbális és a nem verbális kommunikációt együttesen vizsgáljuk, elsősorban a beszéd és a gesztusok közötti szemantikai és pragmatikai kapcsolatra fókuszálunk, amely elősegítheti a kultúraspecifikus gesztusok rendszerezését, illetve a nem verbális kódhasználat és a beszéd tartalma közötti kapcsolat feltárását.

A videórészletek közötti választást meghatározza az, hogy a korpusz teljes videóanyagának ismeretében olyan videórészleteket emeljünk ki, melyekben a résztvevők legalább egyikét meglepetésként éri a vitapartnere nyelvi viselkedése, illetve a résztvevő nyelvi viselkedése nyelvi agresszióként minősül. A nyelvi agressziót Szabó (2020: 33–34) definíciója alapján kezeljük, amely a következő: „a nyelvi agresszió olyan nyelvi viselkedés és stratégiák gyűjteménye, illetve a nyelvi és nyelvhasználati eszközök olyan használata, amelyek segítségével az adott kontextust és az adott szociális távolságot felmérve a beszélői viselkedés mögött ellenségeskedő, ártó szándék feltételezhető, illetve mind a befogadó, mind a szituációs, vagy az adott társadalmi-kulturális kontextus szerint nyelviileg agresszívnek értelmezhető”. Szabó (2020) a politikai vitaműsorokat vizsgálva három stratégiát különít el a nyelvi agresszióra vonatkozóan: (1) a negatív attitűd kifejezése, (2) a partnertől/partner csoportjától való eltávolodás, és (3) az egyet nem értés maximalizálása. A három videórészlet ennek függvényében a három különböző stratégia prototipikus példányainak tekinthető.

Az első videóban³ a negatív attitűd kifejezésének stratégiája érvényesül, mivel a vitapartnerek egymás iránti ellenszenvüket fejezik ki. A videórészlet hossza 5 perc 29 másodperc, a beszélők közt helyet foglal Bencsik András, Farkasházy Tivadar, Kerényi Imre és a moderátor, Rónai Egon. Mindhárom részlet esetében a beszélgetés részletes ismertetése szükséges ahhoz, hogy a nyelvi agresszió stratégiájának meghatározása nyilvánvaló legyen. Ebben az adásban Bencsik András korábbi újságcikke kerül szóba, amelyben a *Heti Hetes* című műsor ártékony voltáról ír, illetve arról, hogy a műsor résztvevőit meg kellene büntetni. Farkasházy a *Heti Hetes* egyik állandó szereplőjeként felolvassa Bencsik újságcikkét, majd megkérdezi, hogy ki és mikor írta azt. E kérdés arculatfenyegető Bencsikkel szemben. Bencsik nem emlékszik erre az újságcikre, ezért meglepődik, majd felháborodik a kérdésen. Farkasházy és Bencsik elmondása alapján ez az első, egyben az utolsó alkalom, amikor egy asztalnál foglalnak helyet.

³ A videó elérhetősége: <https://youtu.be/ls7fhjFE60g> (utolsó hozzáférés: 2020. 02. 27.)

12. ábra
ELAN-ablak az első videó annotációs felületről

Farkashazy_speech	=Akkor ennnyit erről.]	Jó, hagyjuk h elmondtam amit akartam.
TC	00:04:37.377 - 00:04:38.452	00:04:41.528 - 00:04:44.018
Rónai_speech		Jó.
TC		00:04:44.226 - 00:04:44.566
Rónai_speech	Szerintem az fontos hogy ha már ez így alakult hogy egy asztalnál ültök (.) akkor erről tudjatok beszélni. Szerintem az adás után is lesz még mit, de akkor most valóban lépünk [tovább].	
TC	00:04:45.452 - 00:04:54.433	
Bencsik_speech	[Egy mondatot] (.)Csak [hadd] engedjem meg tehát (.) most ültém utoljára Farkashazy Tivadarral e- egy asztalnál h ez egy méltatlan helyzet volt, és kikérem magamnak hogy=	
TC	00:04:54.622 - 00:05:03.261	
Bencsik_speech		=hogy (.) lehet dédelgetni sebeket (.) de a (.) akkor hadd mondjak annyit hogy (.)=
TC		00:05:03.320 - 00:05:10.377
Rónai_speech	[Hogy]Jó.	
TC	00:04:54.754 - 00:04:55.660	
Bencsik_speech	=az a műsor olyan kártekonv volt, olyan ártalmas volt, olyan sok (.)55 55 rosszat okozott ennek az országnak hogy (.) valószínűleg jogos indulatomban írtam le amit írtam. És egyáltalán nem érzem úgy, hogy ezért magamat szégyellni kellene,	
TC	00:05:10.830 - 00:05:26.181	
Bencsik_speech	És akkor mehetünk tovább.	
TC	00:05:26.226 - 00:05:27.471	

13. ábra
Társalgásrészlet az 1. videóból⁴

⁴ Az átírási konvenciót a *Függelék*-ben található. Az ELAN sajátosságai miatt az átfedésben levő részek nem kerülhettek közvetlen egymás alá, ahogyan az a konverzációelemzésben a szokásos átírási mód.

Farkasházy: =Akkor ennyit erről.] Jó, hagyjuk .h elmondtam, amit akartam.

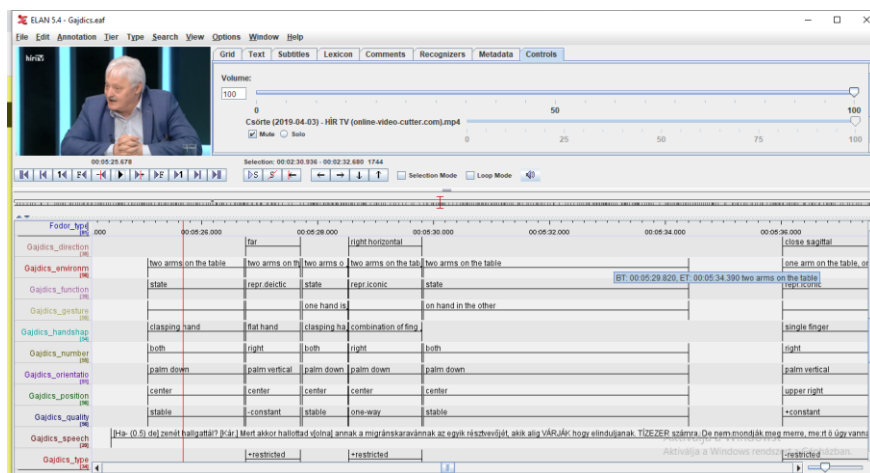
Rónai: Jó. Szerintem az fontos hogy ha már ez így alakult hogy egy asztalnál ültök (.) akkor erről tudatok beszélni. Szerintem az adás után is lesz még mit, de akkor most valóban lépünk (0.2) [tovább.]

Bencsik: [Egy mondatot], csak [hadd]=

Rónai: [Hogy]ne.

Bencsik: =engedjem meg tehát (.) most ütem utoljára Farkasházy Tivadarral e- egy asztalnál h. ez egy méltatlan helyzet volt, és kikérem magamnak, hogy hogy (.) lehet dédelgetni sebeket (.) de a (.) akkor hadd mondjak annyit hogy (.) az a műsor olyan kártékony volt, olyan ártalmas volt, olyan sok (.) ő ő rosszat okozott ennek az országnak hogy (.) valószínűleg jogos indulatomban írtam le amit írtam. És egyáltalán nem érzem úgy, hogy ezért magamat szégyellni kellene, és akkor mehetünk tovább.

A második videóban⁵ a csoporttól való eltávolodás stratégiája érvényesül. A vita-műsorban Gajdics Ottó, G. Fodor Gábor, Tóth Csaba, Závecz Tibor és a moderátor, Dobos M. Marianne vesznek részt, a kiválasztott részlet 11 perc. A vita témája a bevándorlás és a menekültválság. Gajdics és G. Fodor azonos állásponton vannak, mindketten ellenzik a bevándorlást, és az Orbán-kormány támogatói. Míg Tóth és Závecz nem ellenzik a bevándorlást és nem támogatják az Orbán-kormányt. Tóth e videórészletben Gajdics és G. Fodor megnyilatkozásait a propagandához hasonlítja, tehát a résztvevők az egymás eszméitől és csoportjától való eltávolodásra törekednek.

14. ábra
ELAN-részlet a 2. videóból

⁵ <https://hirtv.hu/csorte/csorte-ertekalapu-meg-vagy-valsagban-van-europa-2479260> A választott részlet a 24:44-nél indul, 35:45-nél ér véget. (utolsó hozzáférés: 2020. 02. 27.)

	a jelentős része, amit a kormány oldala ezzel kapcsolat[ban mond, az cáfolva van.]	
TC	00:02:23.723 - 00:02:32.872	
Fodor_speech		[Ezt is cáfolták, azt mondták ()]
TC		00:02:33.446 - 00:02:35.106
Gajdics_speech	[Tehát a cáfolat hazugság.]	[Mér szerintem nem az?]
TC	00:02:30.936 - 00:02:32.680	00:02:34.201 - 00:02:35.706
Tóth_speech	Én ezt értem hogy [()]	
TC	00:02:33.085 - 00:02:34.872	
Dobos_speech	[Jobb a nyugalom]	
TC	00:02:34.276 - 00:02:35.255	
Tóth_speech	[Még e- még egy mondatot sem tudtam] ez ügyben végigmo[ndani]. Ami jól mutatja azt, ami jól mutatja azt Ottó, hogy mennyire torzít az ezzel kapcsolatos kommun[i]kációk.]	
TC	00:02:35.148 - 00:02:43.247	
Dobos_speech	[>Hadd mondja végig a Csaba<]	
TC	00:02:36.457 - 00:02:37.557	
Fodor_speech		[Hát ((nevet))]
TC		00:02:37.659 - 00:02:39.042
Dobos_speech	[Vagy csak anny[ra foglalkoztat minden[kit, hogy mindenki szeretné elmondani a véleményét.] Hadd mond[ja végig a Csaba.]	
TC	00:02:42.868 - 00:02:48.549	
Fodor_speech	[Mutassunk már egy képet arról az anonimkártyáról]	[hog az van-e vagy nincs?]
TC	00:02:43.978 - 00:02:46.808	00:02:47.531 - 00:02:48.872

15. ábra
Társalgásrészlet a 2. videóból

Tóth: =a jelentős része, amit a kormány oldala ezzel kapcsolat[ban mond, az cáfolva van.]

Gajdics: [Tehát a cáfolat hazugság.]

Tóth: Én ezt értem hogy [( )]

Fodor: [Ezt is cáfolták, ( )] [azt mondták, ( )]

Gajdics: [Mér: szerintem [nem az?]] [Jobb a nyugalom.]

Dobos: [Jobb a nyugalom.]

Tóth: [Még e- még egy mondatot sem tudtam]=

Dobos: [>Hadd mondja végig a Csaba<]

Tóth: =ez ügyben végig [mondani.]

Fodor: [Hát ((nevet))]

Tóth: Ami jól mutatja azt, ami jól mutatja azt Ottó, hogy mennyire torzít az ezzel kapcsolatos kommun[i]kációk.]

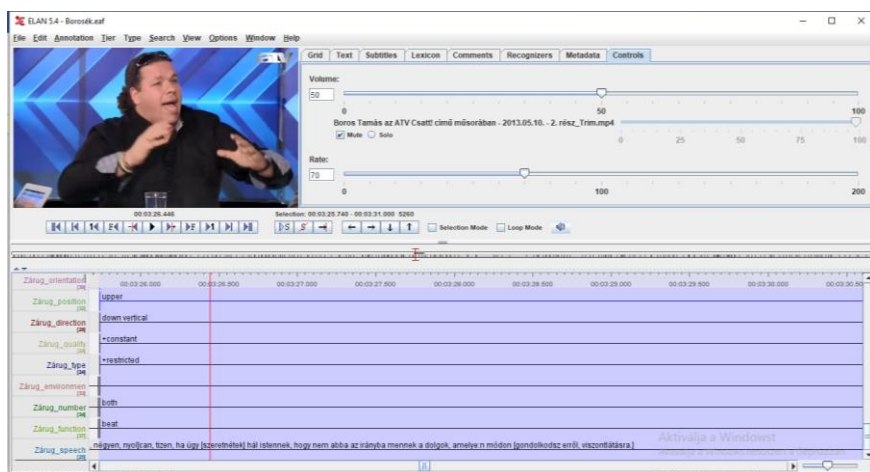
Dobos: [Vagy csak anny[ra foglalkoztat minden[kit, hogy mindenki szeretné elmondani a véleményét.]]=

Fodor: [Mutassunk már egy képet arról az anonimkártyáról]=

Dobos: =Hadd mond[ja végig a Csaba.]

Fodor: =[hog az van-e vagy nincs?]

A harmadik videórészletben⁶ az egyet nem értés maximalizálásának stratégiája érvényesül. A vitaműsorban Boros Tamás, Kovács Zoltán, Stefka István, Zárug Péter Farkas és a moderátor, Rónai Egon jelentek meg, a vizsgált részlet 7 perc 20 másodperc. A vita témája a kormány családpolitikája, illetve az, hogy a kormány mit tekint családnak. Ugyanakkor a vitában összetűzésbe kerül a résztvevők egyéni családfelfogása is, mivel Stefka és Zárug a férfi-női kapcsolatot részesítik előnyben, valamint a gyermekvállalást tekintik életcélnek. Velük szemben Boros és Kovács kijelentik, hogy a család fogalma nem merül ki a férfi-női kapcsolatban, illetve házasságban, ezenkívül hangsúlyozzák, hogy nem minden ember számára fontos a gyermekvállalás.

16. ábra
ELAN-ablak a 3. videóból

Zárug_speech	[Mer a Homo Sapiens] így működik, tehát [Tehet hogy kulturák működtek.]	
TC	00:02:56.950 - 00:03:01.640	
Boros_speech	[De hogy van egy csomó Homo Sapiens] amelyik nem [így működik.]	
TC	00:02:59.590 - 00:03:02.800	
Kovács_speech		[amelyik nem így működik például]
TC		00:03:01.610 - 00:03:03.890
Boros_speech	[Tehát hogy azokkal a Homo Sapiensekkel miért]	
TC	00:03:03.000 - 00:03:05.420	
Zárug_speech	[(...) na ez más] értékelativizmus, ebbe én nem akarok bele[menni (0.5) >nem nem nem nem nem< (1.0) uh ezt ne.]	
TC	00:03:03.000 - 00:03:10.010	
Boros_speech	h [De hogy azt nem tartod] embernek, (0.5) aki (0.8) [nem így működik?]	
TC	00:03:06.030 - 00:03:09.580	
Stefka_speech		[Nem, ehhez [nemmi kö-]]
TC		00:03:08.569 - 00:03:09.569

⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=Ja8S7lVli-k&t=850s>

Boros_speech		[Azt mondta hogy a Homo Sapiens így működik]
TC		00:03:11.040 - 00:03:13.343
Rónai_speech	[Ezt nem mondta]	
TC	00:03:09.430 - 00:03:10.950	
Stefka_speech	[Figyelj csak (0.5) ne:m, ne:m, hát mos meg mások ()]	
TC	00:03:11.400 - 00:03:14.150	

17. ábra
Társalgásrészlet a 3. videóból

- Zárug: [Mer a Homo Sapiens] így működik, tehát [lehet hogy kultúrák működtek,]
- Boros: [De hogy van egy csomó Homo Sapiens] amelyik nem [így működik.]
- Kovács: [amelyik nem így működik például]
- Boros: [Tehát hogy azokkal a Homo Sapienseket miért]
- Zárug: [( ) na ez már] értékrelativizmus, ebbe én nem akarok bele[menni (0.5) >nem nem nem nem nem< (1.0) uh ezt (0.5) ne:]
- Boros: .h [De hogy azt nem tartod embernek, (0.5) aki [(0.8) nem így működik?]]
- Stefka: [Nem, ehhez [semmi kö-]]
- Rónai: [Ezt nem mondta]
- Boros: [Azt mondta hogy a Homo Sapiens így működik]
- Stefka: [Figyelj csak (0.5) ne:m, ne:m, hát mos meg mások ()]

6.2. A beszéd és a gesztusfunkciók kapcsolata

Ebben a részben bemutatjuk a különböző gesztusfunkciók előfordulásának számát. Az első videóban 105, a második videóban 335, a harmadik videóban 208 gesztusegységet különítettünk el. A kameraállásoknak köszönhetően nem minden esetben volt látható a beszélő keze, ugyanakkor a testtartás, a vállmozdulatok és a tekintet is árulkodik arról, hogy a beszélő gesztikulál-e vagy sem, viszont ezen esetekhez nem rendeltünk gesztusfunkciót. A gesztusfunkciók előfordulásának számát az ELAN keresőfelülete alapján összegeztük.

A meghatározott gesztusfunkciók száma a következő:

Gesztusfunkció az 1. videóban	Előfordulások száma
Reprezentális-ikonikus	51
Reprezentális-deiktikus	10
Reprezentális-embléma	13
Ütemezést tanúsító gesztusok (beat)	40
Állapot	32 (abban az esetben, ha beszéd közben mozdulatlan)
Azonosítatlan (undetermined)	11

9. táblázat
A gesztusfunkciók megoszlása az 1. videóban

Gesztusfunkciók a 2. videóban	Előfordulások száma
Reprezentális-ikonikus	69
Reprezentális-deiktikus	38
Reprezentális-embléma	6
Ütemezést tanúsító gesztusok (beat)	38
Állapot	85 (abban az esetben, ha beszéd közben mozdulatlan)
Azonosítatlan (undetermined)	10

10. táblázat
A gesztusfunkciók megoszlása 2. videóban

Gesztusfunkciók a 3. videóban	Előfordulások száma
Reprezentális-ikonikus	18
Reprezentális-deiktikus	16
Reprezentális-embléma	0
Ütemezést tanúsító gesztusok (beat)	17
Állapot	28 (abban az esetben, ha beszéd közben mozdulatlan)
Azonosítatlan (undetermined)	13

11. táblázat
A gesztusfunkciók megoszlása a 3. videóban

A vizsgálattal teszteltük az annotációs séma alkalmasságát, ugyanakkor a korpusz típusából fakadóan nem állt módunkban az összes gesztusegység és azok tulajdonságainak meghatározása. Az esetelemzés kiinduló hipotézisével ellentétes eredményre jutottunk, mivel az ütemező gesztusok kisebb mértékben fordultak elő a vizsgált anyagban. Megállapítottuk, hogy a nyelvileg agresszív megnyilatkozások során az ütemező gesztusok mellett ikonikus gesztusokat alkalmaznak a beszélők, illetve egyes esetekben nem kíséri gesztus (state) a nyelvi agressziót. Ebből arra következtethetünk, hogy a nyelvileg agresszív megnyilatkozások megfontoltak és kontrolláltak a politikai vitaműsorokban, így a heves érzelmi állapotok kevésbé befolyásolják a gesztikulációt.

7. Összegzés

Dolgozatunkban kitértünk a nem verbális kommunikáció funkcióira, elsősorban a gesztusokra fókuszálva. Áttekintettük a gesztusok annotálási szempontjait, majd leírtunk egy olyan annotációs sémát, amely a beszélgetőműsorok multimodális elemzését elősegíti.

A felvázolt kategóriák elsősorban a beszélgetőműsorokban megjelenő gesztusok annotálására szolgálnak, viszont egyes kategóriák tovább bővíthetőek a környezeti

tényezőknek megfelelően. Ezzel az annotációs sémával lehetővé válik a gesztus és a beszéd együttes elemzése, valamint különböző gesztusegységeket határozhatunk meg, amelyekhez funkciót rendelve megállapíthatjuk, hogy mely gesztusok szolgálnak a diskurzus koherenciájának megteremtésére, illetve mely gesztusok segítségével valósul meg az érzelmek és mentális állapotok kifejezése.

Az ismertetett annotációs séma segítségével jelenleg a politikai vitaműsorokban megjelenő verbális agressziót és az azt kísérő gesztusokat vizsgáljuk. A vizsgálat eredményeivel feltehetőleg létrehozhatunk egy olyan modellt, amellyel a verbális agressziót detektálhatjuk nem verbális szinten.

A kutatásunk következő szakaszában egy kibővített korpuszban alkalmazzuk a létrehozott annotációs keretet, a hétköznapi témájú diskurzusokban megjelenő gesztikulációt összevetjük egy nagyobb, politikai vitaműsorokat tartalmazó korpuszsal. Ezenkívül a multimodális magyar nyelvű korpuszok segítségével feltárhatóvá válhatnak magyar kultúraspecifikus gesztusok (emlékmák), melyekkel az intra- és interkulturális kommunikációkutatásokhoz is hozzájárulhatunk.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány elkészülését az Új Nemzeti Kiválósági Program UNKP-19-3-SZTE-265 kódú ösztöndíj támogatta.

Hivatkozások

- Abuczki Ágnes 2011. A multimodális interakció szekvenciális elemzése. In Németh T. Enikő (szerk.) *Ember-gép kapcsolat. A multimodális ember-gép kommunikáció modellezésének alapjai.* (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 133) Budapest: Tinta Könyvkiadó. 119–144.
- Alibali, Martha W. – Dana C. Heath – Heather J. Myers 2001. Effects of visibility between speaker and listener on gesture production: Some gestures are meant to be seen. *Journal of Memory and Language* 44/2:169–188. doi:10.1006/jmla.2000.2752.
- Blache, Philippe – Roxane Bertrand – Emmanuel Bruno – Brigitte Bigi – Robert Espesser et al. 2010. Multimodal annotation of conversational data. *Proceedings of the Fourth Linguistic Annotation Workshop.* Uppsala: Association for Computational Linguistics. 186–191.
- Bressem, Jana 2013. A linguistic perspective on the notation of form features in gestures. In Cornelia Müller – Alan Cienki – Ellen Fricke – Silva Ladewig – David McNeill – Sedinha Tessendorf (szerk.) *Body – Language – Communication. An International Handbook on Multimodality in Human Interaction.* Vol. 1. Berlin, Boston: De Gruyter. 1079–1098. doi:10.1515/9783110261318.1079.
- Bressem, Jana – Silva H. Ladewig – Cornelia Müller 2013. Linguistic Annotation System for Gestures. In Cornelia Müller – Alan Cienki – Ellen Fricke – Silva Ladewig – David McNeill – Sedinha Tessendorf (szerk.) *Body – Language – Communication. An International Handbook on Multimodality in Human Interaction.* Vol. 1. Berlin, Boston: de Gruyter. 1098–1124. doi:10.1515/9783110261318.1098.

- Brook, Rebecca – Maroš Servátka 2016. The anticipatory effect of nonverbal communication. *Economics Letters* **144**:45–48. doi:10.1016/j.econlet.2016.04.033.
- Ekman, Paul 1971. Universals and cultural differences in facial expressions of emotion. In James K. Cole (szerk.) *Nebraska Symposium on Motivation*. Vol. 19. Lincoln: University of Nebraska Press. 207–284.
- Ekman, Paul – Wallace V. Friesen 1981. The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage, and coding. In Adam Kendon – Thomas A. Sebeok – Jean Umiker-Sebeok (szerk.) *Nonverbal Communication, Interaction, and Gesture*. (Approach to Semiotics 41) Berlin, New York: Mouton Publishers. 57–106. doi:10.1515/9783110880021.57.
- ELAN 2019. *Version 5.8*. Nijmegen: Max Planck Institute. <https://archive.mpi.nl/tla/elan>.
- Esposito, Anna – Alessandro Vinciarelli – Klára Vicsi – Catherine Pelachaud – Anton Nijholt (szerk.) 2011. *Analysis of Verbal and Nonverbal Communication and Enactment. The Processing Issues: COST 2102 International Conference, Budapest, Hungary, September 7-10, 2010*. (Lecture Notes in Computer Science 6800) Berlin, Heidelberg: Springer.
- Fasola, Alexia – F. -Xavier Alario – Marion Tellier – Bernard Giusiano – Carlo Alberto Tassinari – Fabrice Bartolomei – Agnès Trébuchon 2020. A description of verbal and gestural communication during postictal aphasia. *Epilepsy & Behavior* **102**:106646. doi:10.1016/j.yebeh.2019.106646.
- Hall, Edward T. 1963. A system for the notation of proxemic behavior. *American Anthropologist* **65**/5:1003–1026. doi:10.1525/aa.1963.65.5.02a00020.
- Hogg, Michael A. – Graham M. Vaughan 2018. Language and Communication. In Michael A. Hogg – Graham M. Vaughan *Social psychology*. 8. kiadás. Pearson Education. 596–636.
- Hunyadi László 2011a. A multimodális ember-gép kommunikáció modellezésének alapjai. In Németh T. Enikő (szerk.) *Ember-gép kapcsolat. A multimodális ember-gép kommunikáció modellezésének alapjai*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 133) Budapest: Tinta Könyvkiadó. 7–14.
- Hunyadi László 2011b. A multimodális ember-gép kommunikáció technológiái. Elméleti modellezés és alkalmazás a beszédfeldolgozásban. In Németh T. Enikő (szerk.) *Ember-gép kapcsolat. A multimodális ember-gép kommunikáció modellezésének alapjai*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 133) Budapest: Tinta Könyvkiadó. 15–42.
- Hunyadi László – Földesi András – Szekrényes István – Kiss Hermina – Abuczki Ágnes – Bódog Alexa 2012. Az ember-gép kommunikáció elméleti-technológiai modellje és nyelvtchnológiai vonatkozásai. In Prószyék Gábor – Váradi Tamás (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIV. Nyelvtchnológiai kutatások*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 265–309.
- Ilie, Cornelia 2001. Semi-institutional discourse: The case of talk shows. *Journal of Pragmatics* **33**/2:209–254. doi:10.1016/S0378-2166(99)00133-2.
- Jefferson, Gail 2004. Glossary of transcript symbols with an introduction. In Gene H. Lerner (szerk.) *Conversation Analysis: Studies from the First Generation*. (Pragmatics & Beyond New Series 125) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 13–31. doi:10.1075/pbns.125.02jef.

- Kendon, Adam 1980. Gesticulation and speech: Two aspects of the process of utterance. In Mary Ritchie Key (szerk.) *Nonverbal Communication and Language*. Hague: Mouton. 207–277.
- Kendon, Adam 2000. Language and gesture: unity or duality? In David McNeill (szerk.) *Language and Gesture*. (Language Culture and Cognition 2) Cambridge: Cambridge University Press. 47–63.
doi:10.1017/CBO9780511620850.004.
- Kendon, Adam 2004. *Gesture. Visible Action as Utterance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kendon, Adam – Thomas A. Sebeok – Jean Umiker-Sebeok (szerk.) 1981. *Nonverbal Communication, Interaction, and Gesture*. (Approaches to Semiotics 41) Hague: De Gruyter Mouton.
- Kirk, Lorraine – Michael Burton 1981. Physical versus semantic classification of nonverbal forms: A cross-cultural experiment. In Adam Kendon – Thomas A. Sebeok – Jean Umiker-Sebeok (szerk.) *Nonverbal Communication, Interaction, and Gesture*. (Approaches to Semiotics 41) Hague: De Gruyter Mouton. 459–482. doi:10.1515/9783110880021.459.
- Kita, Sotaro – Asli Özyürek 2003. What does cross-linguistic variation in semantic coordination of speech and gesture reveal? Evidence for an interface representation of spatial thinking and speaking. *Journal of Memory and Language* 48/1:16–32. doi:10.1016/S0749-596X(02)00505-3.
- Kong, Anthony Pak-Hin – Sam-Po Law – Connie Ching-Yin Kwan – Christy Lai – Vivian Lam 2015. A coding system with independent annotations of gesture forms and functions during verbal communication: Development of a Database of Speech and GEsture (DoSaGE). *Journal of Nonverbal Behavior* 39/1:93–111. doi:10.1007/s10919-014-0200-6.
- Kostić, Aleksandra – Derek Chadee (szerk.) 2015. *The Social Psychology of Nonverbal Communication*. London: Palgrave Macmillan.
- Ladewig, Silva H. – Jana Bressemer 2013. A linguistic perspective on the notation of gesture phases. In Cornelia Müller – Alan Cienki – Ellen Fricke – Silva Ladewig – David McNeill – Sedinha Tessendorf (szerk.) *Body – Language – Communication. An International Handbook on Multimodality in Human Interaction*. Vol. 1. Berlin, Boston: de Gruyter. 1060–1079.
doi:10.1515/9783110261318.1060.
- Mather, Susan M. 2005. Ethnographic research on the use of visually based regulators for teachers and interpreters. In Melanie Metzger – Earl Fleetwood (szerk.) *Attitudes, Innuendo, and Regulators: Challenges of Interpretation*. Washington, DC: Gallaudet University Press. 131–161.
- Matsumoto, David – Mark Frank – Hyi Hwang 2013. *Nonverbal Communication: Science and Applications*. London: Sage Publications.
- McNeill, David 1992. *Hand and Mind. What Gestures Reveal about Thought*. Chicago: University of Chicago Press.
- McNeill, David 2005. *Gesture and Thought*. Chicago: University of Chicago Press.

- McNeill, David 2013. Gesture as a window onto mind and brain, and the relationship to linguistic relativity and ontogenesis. In Cornelia Müller – Alan Cienki – Ellen Fricke – Silva Ladewig – David McNeill – Sedinha Tessendorf (szerk.) *Body – Language – Communication. An International Handbook on Multimodality in Human Interaction*. Vol. 1. Berlin, Boston: de Gruyter. 28–54. doi:10.1515/9783110261318.28.
- Müller, Cornelia – Silva H. Ladewig – Jana Bressemer 2013. Gestures and speech from a linguistic perspective: A new field and its history. In Cornelia Müller – Alan Cienki – Ellen Fricke – Silva Ladewig – David McNeill – Sedinha Tessendorf (szerk.) *Body – Language – Communication. An International Handbook on Multimodality in Human Interaction*. Vol. 1. Berlin, Boston: de Gruyter. 55–81. doi:10.1515/9783110261318.55.
- Németh T. Enikő 1989. Az emberi kommunikáció kutatásának néhány alapkérdése. *Néprajz és Nyelvtudomány* 33:43–56.
- Németh T. Enikő 1994. Megnyilatkozás: típus-példány. *Néprajz és Nyelvtudomány* 35:69–101.
- Patterson, Miles L. 1983. *Nonverbal Behavior. A Functional Perspective*. New York: Springer.
- Patterson, Miles L. 1994. Interaction behavior and person perception: An integrative approach. *Small Group Research* 25/2:172–188. doi:10.1177/1046496494252002.
- Ramseyer, Fabian – Wolfgang Tschacher 2010. Nonverbal synchrony or random coincidence? How to tell the difference. In Anna Esposito – Nick Campbell – Carl Vogel – Amir Hussain – Anton Nijholt (szerk.) *Development of Multimodal Interfaces: Active Listening and Synchrony: Second COST 2102 International Training School, Dublin, Ireland, March 23–27, 2009*. (Lecture Notes in Computer Science 5967) Berlin, Heidelberg: Springer. 182–196. doi:10.1007/978-3-642-12397-9_15.
- Seyfeddinipur, Mandana 2006. *Disfluency: Interrupting Speech and Gesture*. (MPI Series in Psycholinguistics 39) Nijmegen: Max Planck Institute.
- Szabó Éva 2020. A nyelvi agresszió megjelenése a politikai vitaműsorokban. *Argumentum* 16:31–43. doi:10.34103/ARGUMENTUM/2020/3.
- Tóth Csilla 2011. Tekintetmintázatok és funkcióik a HuComTech-projekt céljainak tükrében. In Németh T. Enikő (szerk.) *Ember-gép kapcsolat. A multimodális ember-gép kommunikáció modellezésének alapjai*. (Segédkönyvek a nyelvészeti tanulmányozásához 133) Budapest: Tinta Könyvkiadó. 101–118.

Függelék

A példákban használt konverzációelemzési konvenciók (Jefferson 2004):

- (.) mikropauza; nagyon rövid szünet, körülbelül egy szótagnyi hosszúságú
- (2.0) megmért szünet (másodperc.tizedmásodperc)
- [nem a bal oldali zárójel az átfedés kezdetét jelzi
- [persze
- nem] a jobb oldali zárójel az átfedés végét jelzi
- persze]
- = egyenlőségjel kapcsolja össze ugyanazon beszélő folyamatos megnyilatkozásának részeit, ha azokat a másik beszélő közbeszólása miatt az átírásban el kell szakítani egymástól; egyenlőségjel jelöli azt is, ha két megnyilatkozás között nincsen intervallum, de átfedés sincs.
- .h lélegzetvétel
- .hh hangosabb, hosszabb lélegzetvétel
- ( ) érthetetlen közlést jelöl
- aha, a vessző a szó végén emelkedő intonációt jelez
- aha. a pont a szó végén eső intonációt jelez, amely nem minden esetben esik egybe a megnyilatkozás végével.
- AHA a nagybetűvel való kiemelés a hangerő növekedését jelzi
- a:ha a kettőspont a magánhangzó megnyúlását jelzi
- a kötőjel a megszakítás jele
- ((torokköszörülés))
- a kettős zárójel a nem nyelvi hangjelenségeket jelzi
- >aha< a jel két eleme közé eső beszédszakasz tempója gyorsabb
- <aha> a jel két eleme közé eső beszédszakasz tempója lassabb

A szerzőkről

Szabó Éva a Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola Elméleti Nyelvészet Programjának hallgatója, az MTA-DE-SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa. Kutatási területe a pragmatika és a diskurzuselemzés, azon belül elsősorban a benyomáskeltés és a politikai nyelvhasználat.

Elérhetősége: szaboevi@hung.u-szeged.hu

Béres Tamara a Szegedi Tudományegyetem elméleti nyelvészet mesterszakán pragmatika szakirányon végzett. Kutatási területe a verbális agresszió megjelenése a magyar közösségi médiában.

Elérhetősége: tamiberes@gmail.com

Guba Csenge a Szegedi Tudományegyetem elméleti nyelvészet mesterszakos hallgatója számítógépes nyelvészet szakirányon. Szakdolgozatában egy beszélt nyelvi korpusz feldolgozásával és elemzésével foglalkozik.

Elérhetősége: csenge.guba@gmail.com

Funkcionális variáció és átmenetiség a határozói igenevek köréből – számolva a következményekkel

Varga Mónika
MTA Nyelvtudományi Intézet

Összefoglaló

A dolgozat a határozói igeneves és az igével konstruált szerkezetek variációjának egy olyan, eddig kevésbé tárgyalt esetével foglalkozik, amikor az értelmező/specifikáló olvasat mellé a cselekvés/történés módjára épülő következményesség kifejezése kapcsolódik. Az elemzés célja a szerkezeti és használati jellemzők bemutatása, elsősorban korpuszadatokon keresztül. A tagmondatok közötti viszony itt javasolt meghatározása részben eltávolodik az igenevekre vonatkozó hagyományos funkció-meghatározástól, hangsúlyozva az oksági viszonyok, elsősorban a következményes jelentéstartalom és következtető viszony összetett, kontextusfüggő természetét az igeneves tagmondatok esetében is. A szerkezetek grammatikai és pragmatikai leírása az igés konstruálással megelégtetve történik, beleértve az igeneves szerkezetet tartalmazó tagmondat beágyazott vs. független jellegének vizsgálatát is.

Kulcsszavak: határozói igenév, oksági viszonyok, funkcióbővülés, tagmondatsorrend, korpuszalapú elemzés

1. Bevezetés

Tanulmányomban a határozói igeneves¹ és az igével konstruált szerkezetek variációjának egy esetével foglalkozom, különös tekintettel az alábbi mondattípusra:

- (1) a. A tankönyv típusokban tárgyalja a szövegeket, *(ezzel/így) bizonyítja* a fogalom elemi voltát.²

¹ A terminushasználat – akárcsak az angol *-ing* participium kapcsán (l. Killie–Swan (2009) és az ő hivatkozásaik) – nem egységes és nem elméletfüggetlen. A hagyományos történeti és leíró vizsgálatokban manapság is a *határozói igenév* a megszokott, viszont a formálisabb elemzésekben általánosanabbá vált a toldalék alapján való megnevezés, azon belül is a *-va* vagy *-val/-ve* toldalékos mondatokról, tagmondatokról beszél a szakirodalom, azt is megkérdőjelezve, hogy képzőnek tekinthetők-e a kérdéses elemek (pl. Tóth 2000; Bartos 2008; 2009). A dolgozatban ugyanakkor a hagyományosabb *határozói igenév* (a rövidség kedvéért *igenév*), valamint az *igeneves szerkezet* ~ *igeneves tagmondat* kategóriamegnevezéseket alkalmazom. Ezt egyrészt az indokolja, hogy a vizsgált funkcióban a *-val/-ve* és a *-ván/-vén* végű változatok egyaránt használatosak lényegében szabadon váltakozva, másrészt a tárgyalt viszonyok, jelentések alapvetően mód-, fok-, valamint időhatározói eredetűek.

² A Magyar Nemzeti Szövegtárban (<http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev>, leírását l. Oravecz–Váradi–Sass (2014), továbbiakban MNSZ) található tényleges példa: „[...] középiskolai tankönyv viszont nemcsak megemlíti a szövegtípusokat, hanem típusokban tárgyalja a szövegeket, *ezzel bizonyítva* a fogalom elemi voltát.” A ( ) a kapcsolóelemek elhagyhatóságára utal.

- b. A tankönyv típusokban tárgyalja a szövegeket, *(ezzel/így) bizonyítva* a fogalom elemi voltát.

Az elemzés célja annak a kimutatása, hogy az (1b) mondatban látható igeneves tagmondat típusként az (1a) rendszerszerű variánsaként működik, kitérve a variáció szerkezeti lehetőségeire és korlátaira is, úgymint: implicit, koreferens alany vs. explicit saját alany, tagadhatóság, igeidőbeli és módbeli megfeleltethetőség, a (határozószói) kapcsolóelem megléte vagy hiánya. A részletes leírás azért is szükséges, mert a határozói igenév e használata a viszonylagos gyakoriság ellenére (l. a 3. szakasz) kevésbé tárgyalt a szakirodalomban, abban pedig nincs konszenzus az egyes munkák alapján, hogy milyen természetű az igeneves és az azt megelőző tagmondat közötti jelentéviszony.

E dolgozat valamelyest eltávolodik az igenevekkel kapcsolatos hagyományos funkciómeghatározástól, mivel az adatokkal való szembesítés ezt teszi szükségesé. A javasolt értelmezés ugyanakkor összegzi és ötvözi a hagyományos történetileíró megállapítások tanulságait (Károly 1955; 1956; 1958; Rácz 1963; 1995) az újabb – elsősorban az angol *-ing* tagmondatokra vonatkozó – grammatikalizációs megközelítésekkel (Killie–Swan 2009; Fonteyn–Cuyckens 2015; Fonteyn–van de Pol 2016). Az utóbbiak alapvetően nem felülről, inkább megerősítik, kiegészítik a korábbi leíró megfigyeléseket. Javaslatom szerint az (1b)-ben megfigyelhető funkció, tagmondatok közötti viszony skaláris módon írható le, mivel a következményes jelentéstartalom és a következő viszony átjárható és kontextusfüggő. A következmény kifejezőmódjának elhatárolása a célhatározás jelölésétől nem probléma-mentes, az elemzés ezt szemantikai-pragmatikai alapon kísérli meg (5. szakasz).

A tanulmány elsősorban a korpuszadatokból kirajzolódó használati sajátosságokat mutatja be. Az elemzés célja nem a formalizáló leírás, ugyanakkor az igeneves szerkezet alternatívaként való működésének kimutatásával hozzájárul a hagyományosan sajátos jelentéstartalomként tárgyalt kategóriával kapcsolatos megállapításokhoz, valamint az okság különböző kifejezőmódjainak részletesebb leírásához. Az igeneves tagmondatok tárgyalását pedig azzal egészíti ki, hogy a szerkezeti jellemzők egy része hangsúlyozottan nem független az igenév aktuális funkciójától. Az adatok összevetése az igeneves tagmondatok esetén is rámutat az átmenetre a következményes (alárendelő) jelentéstartalom és a következtető mellérendelő viszony között. Így szó lesz arról, hogy bár az igeneves tagmondatok hagyományosan beágyazottnak számítanak, az itt tárgyalt funkcióban a függetlenség szerkezeti jellemzői is megfigyelhetők (6. szakasz).

2. Funkció, viszonyjelentés: előljáróban

A határozói igenév, átmeneti szófaj lévén (igei jellemzőit is megtartva), a történetiségben számos olyan diskurzusfunkcióra, tagmondatok közötti viszonyjelentésre kínálkozott alternatívaként, amelyek fő változata ragozott igével fejeződött ki, tipikusan alárendelő mondatokban idő-, ok-, mód-, állapotahatározóként és ezek kombinációjaként (Károly 1956; Horváth 1991; 1992; Gugán 2002; 2006).

A hagyományos határozói használatok mellett a középmagyar korszak – tágan értelmezve a 16–18. század – magánéleti szövegei és gyakorlati témájú, többek között orvoslással, kertészettel, szakácsmesterséggel kapcsolatos prózái alapján kimutathatók a sajátos jelentéstartalmak is, mint a feltételeesség vagy a

megengedés (részletesen: Varga 2017a; 2017b; Varga 2019a és az ottani hivatkozások). Ez utóbbiak napjainkra többé-kevésbé periférikussá váltak, vélhetőleg azzal is összefüggésben, hogy a *-ván/-vén* képzős forma visszaszorulóban van. Az okság egyes fajtáinak kifejezése ugyanakkor épp manapság mondható jellegzetesebbnek (l. 3. szakasz). Jelen esetben mind a *-vA*, mind a *-vÁN* végű igenevek használatosak ebben a funkcióban, utóbbi az MNSZ adatai alapján ritkább, de alapvetően szerkezeti és szemantikai korlát nélküli, szabad variánsnak mutatkozik. A határozói igenév által kifejezett jelentések általában alulspecifikáltak és kontextusfüggők (Killie–Swan 2009; Fonteyn–van de Pol 2016 és az ő hivatkozásai), így főként az igés főváltozattal való megfeleltetésen keresztül értelmezhetők mind a funkcióra vonatkozó, mind a szerkezeti jellemzői.

Az (1b) típusú mondatok igeneves része esetében a diskurzusfunkció, azaz a tagmondatok közötti viszonyjelentés meghatározása nem problémamentes, így érdemes egy általánosabb leírást is felvázolni, utalva a korábbi megfigyelésekre is. A hagyományos leíró szakirodalom e használat kapcsán egyrészt értelmezői szerepről beszél (Károly 1958: 46–47), ezt a tagmondatsorrend, a hátravetett helyzet alátámasztja, ahogyan az is, hogy a kérdéses tagmondatok a korábban kifejezett, tágran értelmezett eseménynek, jelenetnek az újrakonstruálásai egy másik nézőpontból, megközelítésből. Másrészt az igenév ilyenkor a hagyományos határozói viszonyokból kiindulva módhatározónak is tekinthető. Károly Sándor (1956) a kódexadatokon alapuló összegző munkájában az úgynevezett kettős szemléletű cselekvést a módhatározók közé sorolja: „habár sokszor közeli rokonságot mutatnak az okot, illetőleg következményt kifejező határozóval” (Károly 1956: 159). Az idézett megállapításokat nem értékelte át az újabb szakirodalom (vö. például Horváth 1991; 1992; A. Jászó 1992; Gugán 2002; 2006). A formális elméleti megközelítésű munkák jellemzően nem az egyes funkciók tárgyalására irányulnak, hanem arra, hogy hogyan kezelhetik és magyarázhatják az igenév szerkezeti jellemzőit a saját elméleti rendszerükben (Tóth 2000; Bartos 2009; Georgieva 2017). Andrási (2017) ugyan a következményes határozói igeneves tagmondatokkal foglalkozik, a szerző tudomása szerint azonban e jelenség az ő tanulmánya előtti szakirodalomban „észrevétlen maradt” (2017: 10, illetve: „nem vizsgálták”, 24), így a fentebb hivatkozott korábbi hazai szakirodalmi előzményeket (Károly 1956; 1958) nem veszi tekintetbe, jóllehet azokban nem maradt észrevétlen az igeneves szerkezet következményes funkciója. Andrási (2017) további állításairól és az azokkal kapcsolatos kritikákról a következményes funkció meghatározása után lesz szó.

A következményes jelentésárnyalat a 20. századi, különböző műfajú írott szövegekből származó adatok kapcsán is felmerül több lehetséges értelmezés mellett, szintén alapvetően a (tágabb) módot tekintve a fő határozói funkciónak (Horváth 1992: 47–49, 50–51). Egy másik, szépirodalmi adatokra épülő kutatásban is szerepelnek olyan példák, amelyek úgy értelmezhetők, ahogy a már idézett adatok:

- (2) Az udvaron garázda csikó futott keresztül, éppen előttük, *ugyancsak megriasztva* a hölgyeket. (Mikszáth: A gavallérok, 164)³

Raisz Rózsa (1980: 644) ugyanakkor a hagyományos funkciómeghatározástól elszakadva arra mutat rá, hogy az ilyen típusú igeneves tagmondat mintha mellérendelő

³ <https://mek.oszk.hu/07700/07757/07757.pdf>

viszonyban állna a mondat többi részével, méghozzá „legtermészetesebben kapcsolatos mellérendeléseként” tartja azonosíthatónak azzal az indoklással, hogy az ilyen használatú igeneves szerkezetek „új közlendőt, új, fontos gondolati egységet indítanak a szövegekben”. Az új közlendő és a tagmondatsorrend kapcsolatára a 4. szakaszban térek vissza.

Az angolban azokat az *-ing* végű participiumokat (*-ing participle*, *-ing clause*), amelyek bármiféle határozói viszonyt fejeznek ki, külön kategóriába is sorolja a szakirodalom, ez a *converb* (más nyelvekben is; a terminológia közel sem egységes és nem „tisztá”, vö. Killie–Swan 2009: 337 és az ő hivatkozásaik; Fonteyn–Cuyckens 2015; Fonteyn–van de Pol 2016: 185–186, 189). A határozói viszonyok e megközelítésben igen tágnak tekinthetők (Killie–Swan 2009: 340–341, egy részük a határozószzerű, *adverbial-like* jelzőt kapta, Fonteyn–Cuyckens 2015: 161, 167–168). Ilyen az *exemplification/specification* (Kortmann 1995: 217–218; Killie–Swan 2009: 341; Fonteyn–Cuyckens 2015: 168): az ezt kifejező szerkezetek nem vezetnek be új eseményt, hanem egy másik aspektusból újraalkotják, vagy mintegy tisztázzák, magyarázzák, kidolgozzák a főmondatban kifejezett információt. Ebbe az értelmezésbe, specifikálásba beleérthetők az olyan kommunikatív aspektusok is, amelyeket például a *jelezve*, *utalva* stb. angol megfelelői képviselnek.

Károly Sándor munkáihoz (Károly 1955; 1956; 1958) hasonlóan tehát megjelölik az a felfogás, hogy a tartalom egyrészt „különböző oldala, szemlélete ugyanannak a viszonynak”, amelyet a szövegelőzmény kifejezett. Másrészt felmerülnek a további diskurzusfunkciókkal való részleges megfelelések, lehetséges olvasatok. Például olyan határozói viszonyok is, amelyek az oksághoz kapcsolódnak, ok, cél, feltétel, megengedés, magyarázat.⁴ Az értelmező/specifikáló viszony többértelműségét a szerzők egy része a kontextussal járó úgynevezett „szubjektív értékelő mozzanattal” magyarázza, így pedig lehetővé válik többek között a következményes (*result*) interpretáció.⁵

A jelentésvizonyok ártértékelődését a következő részlet elemzésével igyekszem érzékeltetni:

- (3) A spanyol rendező sikerének egyik titka valószínűleg a természetesség. *Az a mód, ahogyan* a legmeghökkenőbb témákat is a legtermészetesebb hangon meséli el, jócskán *kitolva ezzel* a „normalitás-küszöbünket”, azaz azt a képességünket (vagy inkább előítéleteink határvonalát), amellyel a világ dolgait pillanatok alatt elfogadható és elítélendő, életünkéből kizárandó részre osztjuk. (MNSZ)⁶

⁴ Az okságot kifejező mellérendelés és alárendelés elhatárolásáról az ómagyarban lásd Haader (1992), a jelenkori következtető és magyarázó viszony határhelyzeteiről lásd Kugler (2018: 101–103).

⁵ Killie–Swan (2009) példája a következő: „Four British players ... have been given ‘wild card’ entries into the men’s singles at Wimbledon *saving them from having to qualify*. (GUA, 32)” [Killie–Swan kiemelése] (Killie–Swan 2009: 354). Fonteyn–Cuyckens (2015: 161) következő példája szintén az „ex/spec.” kategóriába kerül: „[...] acts upon the kidneys, at others on the bowels, producing griping and diarrhoea (1807)” – az átmeneti, többértelmű funkciómeghatározást ugyanakkor Fonteyn–Cuyckens (2015) is hangsúlyozza.

⁶ A korpuszbeli előfordulásokat az ott megjelenő helyesírással közlöm.

A (3) példában különösen explicit, hogy ezúttal a cselekvés/történés módjának kifejezéséhez kapcsolódik az oksági viszony: ahogyan elmeséli [a rendező a témákat] (*az a mód*), *az/azzal/azáltal (ezzel)* *kitolja* a befogadók normalitásküszöbét. Azaz: a jellegzetes módon (*legtermészetesebb hangon*) való elmesélés egyúttal olyan cselekvésként jelenik meg a szerkezetben, amelynek az az eredménye, hogy a befogadók normalitásküszöbe kitolódik – az eredmény ugyanakkor a cselekvésre vetődik vissza, aktív formában a cselekvőhöz kötve (vö. *kitolva*, ígés változatban pedig *kitolja* lenne, nem *kitolódik*). A „normalitásküszöb kitolása” tehát úgy ábrázolódik igeneves változatban is, mintha egyidejűleg – legalábbis több-kevesebb időbeli átfedésben – zajlana az elmeséléssel, illetve mintha egyazon cselekvésről lenne szó két nézőpontból (*meséli el, kitolva*) egyfajta újrakonstruálásként, specifikációként.

E rövid leírás akkor is érvényesíthető lenne, ha az *ezzel* nem szerepelne a szerkezetben. Andrási (2017: 24) azzal indokolja a rezultatív jelentéstöbbletet, hogy az igeneves szerkezet „szabadon kiegészíthető” az *ezzel* típusú elemekkel, „a következményes jelentéstartalomért pedig a szerkezetben szabadon kiteható mondat-előzményű névmás a felelős”. Azonban az idézett állítás ellenében éppen azt a tényt idézhetjük fel, hogy a kapcsolóelem/névmás elhagyható a szerkezetből. A következményes/következtető jelentéstartalom kifejezhető a pusztá igeneves szerkezetekkel – úgy, ahogyan a különböző határozói viszonyok kifejezésekor is a kontextusból következtethető ki az idő, okság stb. értelmezése, további elemek nélkül. Jóllehet a történeti változás és a következményes funkció kialakulásának részletes bemutatása túlfeszítené e tanulmány kereteit, annyit érdemes megjegyezni, hogy a pusztá igeneves megoldások bizonyulnak elsődlegesnek az adatok alapján is (részletesen I. Varga 2020).

Jelen elemzés szerint tehát a (határozószói) kapcsolóelemek megjelenésének mindössze a funkció nyomatékosításában van szerepe, jóllehet ilyesmi az igeneves tagmondatok más használatok kevésbé jellemző. Az *ezzel* (és az *ezáltal*) a szövegelőzményben kifejezett esemény egészére utal vissza, a folyamatjelleg helyett inkább statikusságot, állapotot jelezve, a bekövetkezés tényéhez kapcsolva az oksági viszonyt (l. többek között: (3) példa). Az *így, ily módon, ekképpen* pedig közvetlenebb módon utal a szerkezeti-szemantikai kiindulásra, felidézve a cselekvés módját, egy kiterjesztettebb értelmezésben, a következményt vagy következtetést is magába foglalva (l. többek között a következő szakasz (5c) példája).

Károly Sándor (1955: 39) megjegyzi: „A -*ván*, -*vén* és -*va*, -*ve* végzetű ige-névnek mai nyelvünkben való használata nincs pontosan felderítve. Részletesebb megfigyelésre, adatgyűjtésre van szükség, hogy a használat terjedelmét és arányait ismerjük.” A későbbiekben a már idézett tanulmányok (Raisz 1980; Horváth 1992) tárgyalták az ige-név funkcióit különféle 20. századi források alapján. Ezzel együtt Károly Sándor gondolata manapság is érvényes: továbbra is indokolt a felderítés és a részletesebb adatgyűjtés (akár újabb adatok bevonásával) az ige-nevek használatát illetően, a funkciókat és a szórendi sajátosságokat egyaránt beleértve.

Ahogy a bevezetőben jeleztem, a következményesnek nevezhető funkció esetében viszonylag gyakori, bevett használatról beszélhetünk – részben intuitíve a nyomtatott és elektronikus sajtó, és tudományos (népszerűsítő) szövegek alapján, ezt azonban érdemes korpuszalapúan is megvizsgálni.

3. Adatok, arányok, variáció

Az elemzés ezúttal főként a Magyar Nemzeti Szövegtár (<http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev>, leírását I. Oravecz–Váradi–Sass (2014), a továbbiakban MNSZ) adatain alapul, tallózó jelleggel kiegészítve történeti adatbázisokból származó, irodalmi, valamint az elektronikus sajtóból származó előfordulásokkal. Az MNSZ választását az indokolja, hogy a teljes anyaga hozzáférhető morfológiailag annotált formában, s a közvetlen szöveggörnyezetbeli keresésekre, szűkítésekre is van mód.

Az MNSZ-ből való gyűjtésekkel az is volt a cél, hogy a variáció, illetőleg az igeneves variáns használatának rendszerességét kimutassam. Egyaránt végeztem szűréseket határozói igenevekre és közvetlen környezetükre, valamint egyes kapcsolóelemekre is. Utóbbin keresztül remélhetőleg sikerül rámutatni arra, hogy a variáció hozzávetőlegesen mennyire tekinthető számottevőnek az egyes regiszterekben. Mivel alapvetően nem mutatkozik korlát az igeötvet illetően, érdemes volt a teljes szófaji kategóriára lefuttatni a kereséseket (összesen 2802676 találatot hoz a lekérdezés). A szerkezeti pozícióval kapcsolatban szükséges szűkítéseket végezni.

Lekértem továbbá szűréseket az *ezzel*, *így*, *ezáltal*, valamint a korpuszban szórványosnak mondható *ekképpen*, (*ily*) *módon* elemekre az igenevet közvetlenül megelőző és követő helyzetben,⁷ majd az eredményt manuálisan ellenőriztem, többek között az alább is tárgyalt szempontok szerint eltávolítva a találati sorból azokat az előfordulásokat, amelyek valójában nem a keresett diskurzusfunkcióban használatosak:

előfordulás, adatszám	MNSZ tudományos regiszter		MNSZ sajtó regiszter	
	összes (100%)	szűrt, funkciós	összes (100%)	szűrt, funkciós
igenév + előtte <i>ezzel</i>	1590	1563 (98%)	2340	2281 (97,5%)
igenév + utána <i>ezzel</i>	2320	2291 (98,7%)	minta: 3000 [összes: 6340]	2954 (98%)
igenév + előtte <i>így</i>	1692	1549 (91,65%)	3775	3278 (86,8%)
igenév + utána <i>így</i>	388	233 (60%)	872	469 (53,78%)
igenév + előtte <i>ezáltal</i>	238	238	301	301
igenév + utána <i>ezáltal</i>	206	206	341	340

1. táblázat

Következményes jelentéstartalmú határozói igenevek előfordulása
az MNSZ tudományos és sajtó regiszterében (adatszám)

Ahogy látszik, az *ezzel* mind az igenév előtt, mind utána megjelenve közel azonos arányban nyomatékosítja a funkciót – az *így* inkább az igenevet megelőző

⁷ Az *ekképpen* és (*ily*) *módon* esetében csak az igenevet közvetlenül megelőző helyzetre vonatkozott a keresés; *ek(k)éppen*: 43 adat, (*ily*) *módon*: sajtó 248 adat, tudományos 82 előfordulás.

helyzetben. A tagmondat éli *ezzel*-re (*ezzel* + közvetlenül előtte [,]) külön is kértem le 4000 előfordulást – igés és igeneves tagmondatokat egyaránt – tartalmazó listákat a sajtó és a tudományos regiszterből (összesen tehát 8000 találatot), ezt ugyancsak kézi szűrés követte. Ennek eredménye az arányokat tekintve megegyezik a két regiszterben: a következményes jelentésárnyalatú tagmondatoknak (tudományos regiszter 2891 adat, sajtó 1999 adat) 33%-a tartalmazza a határozói igeneves variánst (972, valamint 658 adat), a többi ragozott igealakkal konstruálódott meg. Az igenévvél való variáció tehát még úgy sem elhanyagolható a korpusz e két szövegcsoportjában, hogy mintavételekre kellett szorítkozni.

Az angol tudományos stílus kapcsán a grammatikák is javasolják a participiumok használatát – mellérendelő kötőszó és finit tagmondat helyett (Malá (2010: 78), hivatkozva többek között a *Longman English Grammar*re). A magyarban ugyan nem jellemző hasonló ajánlás, mégis a szaktanulmányokra (és a sajtóra) jellemző nyelvhasználat szerves részét képezik az angol *resultative* -ing szerkezeteknek megfelelően igeneves tagmondatok – méghozzá nem is teljesen új keletűen:

- (4) a. Szvorényi a „függő” és az „önálló” elnevezéssel különíti el az állapot- és módhatározót az idő- és okhatározótól, *rátapintván ezzel* arra a különbségre, amely [...] köztük valóban megvan. (Károly 1958: 156)
- b. [...] grammatikai szerkezetek bonyolítására épp átmeneti jellegűknél fogva az igenevek különösen alkalmasak: általuk egész mellékmondatok ágyazódhatnak be a főmondat testébe, *növelvén* az „egyszerű” mondatok telítettségét. (M. Korchmáros 1988: 591)
- c. Három olyan monográfia jelent meg, amely a nyelv perspektívált és kultúraspecifikus vonásait, az emberi tapasztalás és a környezet meghatározó szerepét állította a figyelem középpontjába, *ezáltal megkérdőjelezve* az addigra a fő kutatási irányvonalat jelentő generatív nyelvészet szintaxis-központúságát. (Benczes 2019: 263)

Az MNSZ további regisztereit tekintve a személyes fórum, közösségi és a beszélt-ként jelölt források jelentősen csekélyebb számú előfordulásokat mutatnak (az egyes találatok gyakori ismétlődése is torzítja az eredményt). A műfaji jellemzők szintén jelentősen csökkentették az arányokat, például a személyes fórumnál az ezúttal nem releváns adatok nagy részét az *így leírva*, *így visszaolvasva*, *így olvasva*, vagy épp az *ezzel egyetértve* teszi ki, míg a beszélt esetében az interjújelleg miatt az *így kimondva*, *így visszagondolva* stb. előfordulásait kellett kiszűrni (személyes regiszterbe tartoznak a következő példák: 5c, 17c, 22b, 22d). A nagyságrendbeli különbségek ellenére azonban a kapcsolóelemek szerepét tekintve ugyancsak az *ezzel*/emelkedik ki (70–80% körüli arányokkal).

A tagmondatsorrend állandósága miatt további kereséseket lehetett folytatni a tagmondat élén álló igenevekre (igenév + közvetlenül előtte [,]). Az *így* nyert és megszűrt előfordulások ugyanakkor keveset árulnak el a pusztán igeneves variáció természetéről és gyakoriságáról, hiszen az igenév a vizsgált funkcióban sem kizárólag a tagmondat élén állhat, emellett ilyenkor is kapcsolódhat hozzá *így*, *ezzel*/stb..⁸

⁸ Tájékoztató jelleggel random minták kézi szűrése alapján: tudományos 500-as minta, 261 (52%) funkciós; sajtó 500-as minta, ebből 273 (54,6%) funkcióban, személyes (fórum és közösségi) 1000-es minta, ebből funkcióban 179 adat (17,9%).

- (5) a. Az őszi lecsapolás és a tavaszi árasztás két külön évszakra választja szét a fenti kettőt, kis- és nagyvizes időszakokra *bontva* az őszt és a tavaszt, ami az élővilágra is hatással van. (MTA)⁹
- b. Teátrális előadásaiban gyakran a közönség „segítségét” kérte a dalokhoz, példaként *állva* a későbbi aréna rock előadók számára. (MNSZ)
- c. [mindez valóban igaz?] El kellene tiltani a gyerekeket a kézmosástól, súlyos bélfertőzések veszélyének *téve* így *ki* őket? Aligha. (MNSZ)

További kutatást igényel tehát a jelenség árnyaltabb feltérképezése a speciálisabb keresésen keresztül. Ezzel együtt az eddigi több ezer önálló adat, valamint az, hogy az iges változat mellett mindkét nagyobb minta szerint 33%-ot tesz ki, a variáció viszonylagos stabilitását mutatja. További szempont, hogy a korábbi időszakokból kimutatható igeneves variációkhoz hasonlóan (Gugán 2006; Varga 2015) nem merül fel, hogy a váltakozás, megfelelés valamiféle felváltó jellegű szintaktikai változással járt volna (ahogy számos más variáció esetében sem, l. Haader (2004)). A tartós egymás melletti váltakozásból is adódik, hogy az igeneves variáns megjelenése összességében nem korlátozódik regiszterre, jóllehet az MNSZ alapján a tudományos és a sajtó alkorpuszban jelentősebbek az előfordulások, az egyes regiszterek önmagukban sem tekinthetők homogénnek.

4. Megfelelés, szerkezeti jellemzők, tagmondatsorrend

A variáció és az arányok feltárása után érdemes visszatérni arra, hogy az itt tárgyalt funkció az értelmező/kifejtő jelleg részeként alapvetően komplex. A lehetséges természetes oksági viszony egyúttal személyes értékeléssel társulhat, váltakozva a tekintetben, hogy épp melyik kerül inkább előtérbe az aktuális megnyilatkozásban, diskurzusban.

Az értékelő mozzanatnak – és ezen keresztül az okság, következmény előtérbe kerülésének – a magyar igeneves variáns funkciójának meghatározásában is fontos szerepe van, ahogy azt egy angol novellarészlet különböző fordításai is mutatják:

- (6) a. It came in last, *putting me* in a dashed delicate position. (Woodhouse: 16)¹⁰
- b. Utolsóként ért célba a nyavalyás, átkozottul kényes helyzetbe *hozva* engem. (Molnár: 166)¹¹
- c. Utolsónak jött be, *és ettől* fenemód kényes helyzetbe kerültem. (Révbíró: 16)¹²

A (6c) változatban kapcsolatos mellérendelés fejezi ki az eredetileg nem-finit alárendelt tartalmat (l. még 2. szakasz), az *ettől* ugyanakkor itt is világossá teszi, hogy a megelőző tagmondatban kifejezett esemény – az, hogy a ló a futam utolsójaként ért célba – a megnyilatkozó (anyagilag és ebből adódóan más tekintetben is) kényes helyzetbe kerülésének kiváltó okaként értelmeződik.

⁹ <https://mta.hu/esemenynaptar/2019-10-15-filmklub-az-akademian-a-szoke-to-3127>

¹⁰ Woodhouse, P. G. 1957 [1939]. *Very good, Jeeves!* Harmondsworth: Penguin.

¹¹ Woodhouse P. G. 2008. *A rút rendőr románca. Humoros történetek, karcolatok.* Fordította Molnár Zoltán. Budapest: Ciceró.

¹² Woodhouse P. G. 2011. *Igenis, Jeeves!* Fordította Révbíró Tamás. Budapest: Ciceró.

A (6b) változat közvetlenebb módon tükrözi az eredeti mondat grammatikáját az igeneves szerkezettel és az egyező alannyal, ugyanaz az esemény a megszólaló személyes helyzetével kapcsolatban (a *kerültem*-hez képest) kívülről szemlélve, a cselekvő megnevezésén keresztül (*hozva engem*) értelmeződik újra, ahogy a (3) példa esetében is láthattuk. Ehhez kapcsolódik az oksági viszony, a következő/következtetés kifejezése, hiszen a szerkezetben kifejezett tartalom a lényegyet tekintve értelmezésszerű változtatás nélkül megkonstruálható lenne *úgy, hogy ~ úgyhogy*, vagy épp *így, ezzel, ezáltal* kapcsolóelemekkel is.

A tárgyalt szerkezet szintaktikai jellemzőire egyrészt azért érdemes kitérni részletesebben, mert ebből derül ki, hogy a ragozott igés megoldások mely csoportját tekintve kínálkozik alternatívának, melyek azok a helyzetek, ahol nem működik variánsként.

Az igenév szerkezeti jellemzőinek egy része más funkcióban is megfigyelhető. A szerkezetnek hagyományosan jellemző módon ezúttal is lehet tárgyi vagy épp határozói bővítménye is, beleértve a saját alárendelő tagmondatot is (lásd például a (4a), (8a)). Noha az igeidő és az igemód nem jelölődik magán az igenévben, a szövegkörnyezetből gyakran kikövetkeztethető a múlt mellett a jelen idővel való megfeleltetés is (például: (1b)), ahogy más módok sem példátlanok: a (7) számú szövegrészletben a *sértve* 'sértené' és 'sértette volna' -ként is értelmezhető. Az igenév hagyományos jellemzőinek megfelelően tagadható, akár a megelőző tagmondatról függetlenül is:

- (7) Ehhez képest még akár nagylelkűnek is nevezhető lenne az ORTT, [...].
Feltéve persze, ha a többi, regionálisra avaszkodó s így az országos pályázatok idején egyik frekvenciájától megfosztott, zsugorodó Juventus versenytársaivá váló frekvenciát is üzleti értékelés alapján hirdette volna meg az ORTT, *nem sértve így* az esélyegyenlőség elvét (MNSZ)

A tárgyalt szerkezet igenévi variánsára általában a szövegelőzményből azonosítható, kikövetkeztethető implicit alany jellemző. Más megközelítésben a teljes főmondat értelmezhető kontrollálóként.¹³ Ezzel együtt nem eleve kizárható a saját explicit alany előfordulása:

- (8) a. jó érzéssel tudnám végignézni, amint ez a póráz jól megrángatja a püspök urakat, *jeleztén ezzel a Gazda*, hogy nem ilyen viselkedést várel tőlük (MNSZ)
b. 1552-ben az egyház egy része kált katolikus egyház néven csatlakozott Rómához, *így alakulván ki* a keleti-szír szertartású keleti katolikus egyház (MNSZ)

Az eddig vizsgált adatokban igen szórványos az igenév saját alanya, ugyanakkor egyelőre kevésbé valószínűsíthető meg erre a speciális szempontokra vonatkozó – más funkciókat is bevonó – célzott lekérdezés a pontosabb arányok feltárásához, hiszen az alany a (8a–b) példákban is láthatóan több szónyi távolságra lehet az igenév mögött vagy előtt.

A formális elméleti leírások szerint a *-va/-ve* végű igeneves szerkezetnek nem lehet explicit saját alanya (Sárik 1998; Tóth 2000; Bartos 2009; Georgieva 2017;

¹³ Az angolban és a franciában is az eseménykontroll példáinak tekintik az ilyen kontextusokat, vö. Duffley–Dion–Girardeau (2015: 333) és hivatkozásai.

Andrási 2017).¹⁴ A korpuszadatok alapján ugyanakkor mégsem zárható ki eleve az előfordulása névmási¹⁵ (9a–b) és önálló főnévi formában (9c–d) sem:

- (9) a. Azaz ugyanarról az *öt bíróról*, akik szombaton a számlálás felfüggesztését támogatták, *ezzel maguk is hozzájárulva* az időszükhöz, amire most hivatkoztak. (MNSZ)
- b. [...] matematikai, kriptográfiai, az internet felépítését kutató stb.) projektek indultak, *mindegyik* más-más módon *közelítve* a kulcskérdéshez: meggyőzni a felhasználókat, hogy telepítsék és futtassák az alkalmazást. (MNSZ)
- c. [...] egészen addig, míg a felgyülemlett feszültség egy ponton vulkáni kitörések formájában levezetődik, *így távozva a „főlős” hőenergia*. (MNSZ)
- d. Választási Alternatíva (németül Arbeit und soziale Gerechtigkeit – Die Wahlalternative, WASG) párt volt Németországban, amelyet 2005-ben alapítottak az akkor kormányzó SPD-Szövetség 90/Zöldek koalíciót elhagyó politikusok. Első kongresszusát 2005. május 6-a és 8-a közt tartotta. A WASG és a Baloldali Párt.PDS 2007. június 16-án összeolvadt, *így megalakulva a Baloldali Párt*. (MNSZ)

Az itt idézett szövegrészek az MNSZ tudományos és sajtó alkorpuszából származnak, így többé-kevésbé grammatikailag is tervezett forrásokról van szó. Az explicit alany megjelenése ugyan nem számottevő az eddigi adatok alapján, azonban a ritkaság miatt még nem feltétlenül agrammatikus jelenség. Használatalapúan tekintve grammatikai értelemben sem tekinthető eleve lehetetlennek vagy elfogadhatatlannak, hiszen az értelmezést nem akadályozza.¹⁶

¹⁴ Andrási (2017: 15–17) önnön kreált példái alapján a *-ván/-vén* végű igenév következményes tartalma esetében sem tartja „lehetséges”-nek a hangzó alany megjelenését.

¹⁵ Egyik bírálóm megjegyzi, hogy a (9a) és (9b) esetében az explicit *maguk*, illetve *mindegyik* helyett kiejtetlen, „néma” névmások (PRO-k) töltik be az alany szerepét ténylegesen. Az itt képviselt funkcionális megközelítés azonban nem tartja indokoltnak, hogy kiejtetlen elemeket feltételezzon a szerkezetben olyankor, amikor testes/hangzó forma is kínálkozik az adott funkció betöltésére (különösen a (9b) esetében; a hagyományos grammatikai leírás szerint a *maga* típusú névmások is átvehetik az alany szerepét).

¹⁶ Egyik bírálóm kifogásolja, hogy többek között a (9a–d), azaz a saját alanyú *-va/-ve* képzős ige-neves példákat nem szűrtem ki eleve, mintegy véletlen, hibás adatként tekintve rájuk, illetve hogy értelmezésükkor teljesen elmaradt az anyanyelvi beszélői kontroll. Kérdés azonban, hogy mire is adhat/adjon választ a beszélői értékelés ebben az esetben: arra, hogy a megértést akadályozza-e, félreérthető-e az adott megoldás (vö.: Nádasdy Ádám így határozza meg a nyelvi-nyelvészeti értelemben vizsgálható helyességet, grammatikusságot (Nádasdy 2003: 271–274)), vagy a használati szintér, a stílus, a gondosság is számít-e. Eszerint egy rétegzett, skaláris értékelés lenne a leginkább informatív – ami azonban nem feltétlenül tükrözi a beszélő tényleges nyelvhasználatát és az arra vonatkozó tudását (felvetve az eredmények általánosíthatóságának kérdését is). Az anyanyelvi beszélők egy része számára a konkrét példákban látott grammatikai megoldások nem akadályozták az értelmezést, még ha a stílust tekintve esetenként körülményesnek is bizonyultak – nem kizárólag az ige-neves szerkezetek miatt. Módszertanilag tehát releváns a példák lehetségesnek (de legalábbis elvben nem lehetetlennek) tekintése – fenntartva, hogy bár nem a legkonvencionálisabbak, nem minden beszélő számára eleve agrammatikusak.

Mutatkozik tehát szerkezeti korlát az ígés–igeneves variációban a saját alanyt illetően, ha elvben nem is zárható ki az ettől való eltérés. Az angol *converb* esetében a szakirodalom szerint a tagmondat éli használat jár együtt a jellemzőbb explicit alannal (Fonteyn–van de Pol 2016: 214 és az ottani hivatkozások); informális használata ugyanakkor változóban van, növekvő számú saját alannal (részletesen: Aarts–Wallis–Bowie 2018).

A szerkezet viszonylagos függetlenségét jelzi (vö. Lehmann 1988; Cristofaro 2007), hogy a korábbi tagmondat valamely bővítménye megjelenhet újraemlítve az igeneves folytatásban is:

- (10) *banánhéjon* nyoma maradt, azaz az oxidációs folyamat eredményeként az érintetlen sárga *héj* megbarnult, elárulván így a bűvész babrálását *rajta*.
(MNSZ)

Napjaink nyelvhasználatában az igenév jellegzetes pozíciója lényegében szűkíti a lehetséges értelmezéseket – sokkal inkább, mint amikor az igenév megelőzi az ígét – az oksággal kapcsolatos funkciókra. Ezzel együtt a jelenlegi adatok alapján kevésbé határozható meg az, hogy milyen arányban jelenik meg a kapcsolóelemes változatokhoz képest a puszta igeneves variáns.

Ezenkívül, ahogy az már kiderült, az igenév a (tag)mondat ragozott igéjét követően jelenik meg, írásban jellemzően vesszővel is elválasztva, így a tagmondatnak láthatóan több-kevesebb függetlenséget adva, például az egyszerű mód- vagy állapothatározókhoz képest. Károly Sándor kódexadatok alapján rámutat arra, hogy az egyidejűséget vagy utóidejűséget is kifejező igenevek esetében ez a sorrend nem sérti az elbeszélés menetének logikáját, ilyen értelemben elfogadható, és nem feltételez idegen, például latin mintát (Károly 1955: 39; l. még A. Jászó 1992: 447).

A formálisabb leírások egy részében ugyanakkor egyes sorrendi változatok kevésbé számítanak grammatikusnak, azzal az általános rendezőelvvel indokolva, hogy a világ eseményeinek lineáris rendezése és az azok kifejezésekor megfigyelhető szintaktikai elrendezés egymásnak megfeleltethető, ikonikus (vö. Bartos 2009 és hivatkozásai). Bartos (2009: 98, idézi még Andrási 2017: 19–20) szerint például a (11b) jelöltnek, kevésbé elfogadottnak mutatkozik:

- (11) a. Kinyitotta az ablakot, utat *engedve* a füstnek.
b. Utat engedett a füstnek, *kinyitva* az ablakot.

Jelen megközelítés szerint a (11) számú példapár egyrészt tekinthető egyazon esemény leírásának kétféle nézőpontból szemlélve, másrészt külön cselekvéseként tekintve is egyidejűként, de legalábbis érintkező egyidejűként értelmezhetők, így a tagmondatok felcserélhetők (l. még Károly 1955: 39; 1956: 159). További szempont, hogy ha a (11b) változat sorrendjét megtartva az első tagmondatba kerül az igenév – *Utat engedve a füstnek, kinyitotta az ablakot* –, az a tagmondat a múlt idejű *kinyitotta* ellenére is inkább célként interpretálható 'hogy utat engedjen a füstnek'. A (11b) viszont az utat engedés módját jelzi, ehhez pedig a cselekvés eredményének, következményének kifejezése kapcsolódhat (Bartos (2009: 76, 98) célként azonosítja, a szórendi variánsoknál vagylagosan: cél/ok).

Újrakonstruálásként tekintve a következményes/következtető igeneves mondatokra, sok esetben nem szükséges ténylegesen több esemény egymás utáni

sorrendjét feltételezni a hátravetett igeneves szerkezetek elfogadásához. Az igenév hátravetett helyzete inherensen összefügg a következményes/következtető funkcióval, az eredmény jelleg, illetve újraértelmezés, újként való közlés (vö. Raisz 1980: 644) előtérbe kerülésével. A tagmondatrend ellenére ugyanakkor a figyelem irányulása elmozdulhat a specifikáció felé:

- (12) Ha a rendező értené a dolgát, ezzel bíbelődne, mondjuk azon a nyomon elindulva, hogy a mai kultúrában aki a képeket birtokolja, azé a valóság (MNSZ)

Az *elindulva* és bővítményei a cselekvés (*bíbelődne*) módját fejtik ki részletesen, a módra épülő oksági viszony, azaz a „bíbelődés” és az azzal járó „valahogyan elindulás” közötti kapcsolat ugyanakkor a háttérben marad (inkább ‘úgy, hogy’, semmint ‘úgyhogy’ jelentésben). Ezt a háttérben maradást a *hogy* kötőszós tagmondat mint folytatás önmagában nem magyarázza.

Ha azonban az igenév másfajta elhelyezkedést mutat, azaz az ige előtt jelenik meg, akkor a szerkezet által kifejezett viszony is markánsan ártéltelmeződik:

- (13) [...] irányított egy atom-tengeralattjárót is. (Ugyancsak miheztartás végett.)
A nukleáris erőegyensúly ily módon helyreállván, a háborút a felek
hagymányos fegyverekkel vívták meg (MNSZ)

A(z *erőegyensúly ily módon*) *helyreállván* alapvetően a szövegelőzményben kifejezett cselekvések következményét jelöli – ezt már a megelőző zárójeles megjegyzés is előfeszíti, jelezve, hogy az [...] *irányított* [...] az erőviszonyok alakítása és annak érzékeltetése érdekében – *miheztartás végett* – történt. Az összetett mondat első felébe és az ige elé kerülve ugyanakkor ártértékelődik a *helyreállván* szerepe a figyelemirányítást tekintve, immár a *vívták meg* határozói körülményeként, háttérviszonyaként: ‘miután/mivel (ily módon) helyreállt az erőegyensúly’, illetve ‘az (ily módon) helyreállt erőegyensúlyi viszonyok között’. A következményes jelentéstartalom és az igeneves tagmondat figyelemirányításban való kiemelt szerepe akkor maradt volna érvényes e szövegrészlet esetében, ha az [...] *irányított* [...] tagmondat nem zárult volna le, vagy ha a *helyreállván*-t tartalmazó szerkezet lezárult volna (az utóbbi lehetőségre l. a (22) számú példákat).

Jóllehet az igeneves szerkezet esetében szigorúan vett perifériákról nem beszélhetünk, a jelzett különbség párhuzamba állítható azzal a tendenciával, hogy a különböző kötőszók, diskurzusjelölők funkcióbővülésekor – tágran értett grammatikalizációja során – az is befolyásolja a változás kimenetelét, hogy milyen szórendi pozícióba kerül a kérdéses elem. A tagmondat végi helyzet a megelőző tartalmak kapcsolatát módosítja, újraértelmezi (nyomatékosítja, enyhítheti, vagy épp bizonyosságot jelez (Haselow 2015: 161–166)), a lokális koherenciához kötődik. Ez a jellemzés kiterjeszthető az igeneves szerkezet tárgyalt funkciójára: az angol *-ing* tagmondatok kapcsán is mutat összefüggést a specifikációra épülő ok-feltétel-megengedés, avagy „CCC-relations” megjelenése a tagmondat végi pozícióval (Fonteyn–van de Pol 2016: 214), továbbá az ige utáni pozícióban megjelenő *-ing* tagmondatok nem temporális interpretáció esetén hajlamosak a főmondatban jelölt szituációval kapcsolatos következtetést, következményt vagy célt jelölni (Bouzada-Jaboïs 2018: 182). Duffley–Dion-Girardeau (2015: 333) a participium és az

eseménykontroll kapcsán kitér arra, hogy az ígét követő helyzet – tágon értett *final position* – és a logikus következmény asszociációja ikonikus (angol és francia példák alapján). Ezzel együtt az okság specifikálása további megfontolásokat is igényelhet, ahogy a ragozott ígés változatokban is.

5. Szándék és/vagy következményesség: szempontok az elhatároláshoz

A (6b) szóhasználat – *hozva* – a kontextusból kiragadva célként is értelmezhető lehetne, a szövegrészletben azonban nincs szó szándékosságról, az igenév nem célhatározói szerepű. A konkrét példától függetlenül a következményes jelentés-tartalmú és a célhatározói mellékmondatok elhatárolása nem mindig problémamentes.¹⁷

Hetterle (2015: 52) definíciója szerint a következményesség az adott szituáció, esemény nem szándékolt, vagy éppen természetes eredményét, konzekvenciáját jelöli. További fontos szempont, hogy legtöbbször ténylegesen, bekövetkezett eseményként feldolgozva fejeződik ki, míg a cél esetében csak a szándék jelenik meg.

A nem szándékolt fejlemény vagy a körülmény fontossága önmagában nem minden esetben objektív érv a céltól való elkülönítéshez, így érdemes kitérni néhány olyan funkcionális-pragmatikai szempontra, amelyek az adatokból rajzolódnak ki. Az adott esemény, történés esetében megjelenhet olyan módon, hogy a szándékosság fel sem merül, mert nem tudatos, akarattal rendelkező cselekvőről van szó, vagy épp a megnyilatkozásban nem ilyen vonatkozásban kerül előtérbe (metaforikus–metonimikus megoldások):

- (14) a. Ezekben a késői típusú csillagokban az anomális elemgyakoriságok a színeképet jelentős mértékben megváltoztatják, lehetetlenné *téve ezzel* a klasszikus osztályba való besorolásukat. (MNSZ)
- b. Néha megesik, hogy az eredeti probléma szempontjából zsákcának bizonyuló felvetések váratlan ötletek születését indítják el, kiszámíthatatlan útra *terelve* a tudóst. (Krauss: 62)¹⁸
- c. Amennyiben a kísérlet sikeres lesz, egyes részecskék önmaguk tükörképévé alakulnak majd át, és átjutnak a falon, *ezzel igazolva*, hogy a tükörvilág létezik. (HVG)¹⁹

A második tagmondatban éppen olyan fejlemény, vagy annak lehetősége merülhet fel, amely – részben a szövegelőzmény alapján, részben a nyelvhasználók számára intuitíve valószínűbb, hétköznapiabb értelmezést szem előtt tartva – inkább ellenkező a feltételezett szándékkal:

¹⁷ A tipológiai összevetések alapján: Hetterle (2015: 52–53, 230) és az ő hivatkozásai; magyar anyagon Rácz (1963: 42–43); Haader (1995: 663; 2018: 215).

¹⁸ Krauss Lawrence M. 2017. *Kvantumember. Richard Feynman tudományos munkássága*. Fordította Bojtár Péter. Budapest: HVG Könyvek.

¹⁹ <https://24.hu/tudomany/2019/07/08/tukoranyag-fizika/>

- (15) a. [...] ha kis ögzidát magára hagyva találunk, ne közelítsük meg, semmiképp ne érijünk hozzá, ne simogassuk meg, és még véletlenül se vigyük haza ezekkel a vesztét *okozva*. (NG)²⁰
- b. [restaurátorai is:] háromszor „mentették meg” a festményt, vízben és ásványi sókban gazdag cementet használva, *ezzel*/különösen *megnehezítve* a mostani restaurátorok munkáját. (MNSZ)
- c. végeztek itt ásatást, de inkább feltúrták, mint feltárták a terepet, *megnehezítve ezzel* a későbbi korok kutatóinak munkáját. (MNSZ)

Más esetekben a szándékosságon túlmutatva – hiszen egy győzelem például feltételezhet szándékot, azonban önmagában nem elégséges tényező – egy már bekövetkezett esemény hangsúlyozottan utólagos átértékelései jelennek meg ilyen formában, a kontextus miatt többé-kevésbé természetes eredményként, következményként értékelve azokat:

- (16) a. 2011-ben megnyerte a Paris Masterst, *ezzel* a 9 ATP Masters-tornából 7-et megnyert, *beállítva ezzel* Andre Agassi rekordját. (MNSZ)
- b. A 6. helyen célbaérő Bourdais az ütközésért utólag 25 másodperces büntetést kapott, *ezzel* visszaesett a 10. helyre, így Massa feljött a 7. helyre 5 pontra *csökkentve a hátrányát* a pontot nem szerző Hamiltonnal szemben (MNSZ)
- c. a fenti előadók egy része a zene nyelvén lázadott, *létrehozván ezzel* a 70-es évek talán legszínesebb és zeneileg leginnovatívabb zenei áramlatát a progresszív rockot. (MNSZ)
- d. Így a 32 éves Elena Cornaro Piscopia lett az első nő, aki ledoktorált, *megnyitva* az utat a mai, modern felfogás és megannyi tudós nő előtt. (HVG)²¹
- e. A férfiak harcoltak, a nők pedig a gyárakban dolgoztak, így sokkal nagyobb mobilitásra tettek szert, *ezzel* saját pénzt és szociális szabadságot nyerve. (MNSZ)

Jellemzően a (16a–b)-hez hasonló módon fogalmazódnak meg a számszerűsített helyezések, a rekordokkal vagy más, összevethető adatokkal kapcsolatos megnyilatkozások (*megelőzve, megnyerve, elérve* stb.). Egyes attitűdjelölő elemek pedig – *gyakorlatilag, nyilván, némiképp, mellesleg, épphogy, néha* – ráirányítják a figyelmet arra, hogy az eredmény a szándéktól részben vagy teljesen függetlenül következett be (a vélhető nem szándékoltságot időnként a szóválasztás, mint a (17d) részletben a *meglep* is tovább nyomatékosítja, ezúttal a résztvevőkben tett hatáson keresztül):

- (17) a. munkamegbeszélés lesz, közölte érdeklődésünkre a külügyi szóvivő, *gyakorlatilag cáfolva ezzel* laptársunk értesülését. (MNSZ)
- b. saját elfogult, „promóciós” véleményemet írom (*nyilván bosszantva*, vagy ami rosszabb: *untatva ezzel* az olvasók seregeit (MNSZ)

²⁰ <https://ng.hu/foto/a-nap-kepe/2019/07/12/csupa-ful-vagyok-2/>

²¹ https://hvg.hu/tudomany/20190605_elena_cornaro_piscopia_doktori_fokozatot_szerzo_els_o_no_filozofia_doktora

- c. a házinéninkhez járó két szürke-fehér macska is igen jól él, míg mi ott lakunk, *néha kiváltva ezzel* a háziak neheztelését (MNSZ)
- d. [idézet] mutatkozott be a székesfehérvári hajós tegnapi tájékoztatóján, *némiképp meglepve ezzel* a meghívottakat, hiszen az előzetes hírek arról szóltak, hogy a versenyző ezúton kívánja bejelenteni (MNSZ)
- e. Több szemtanúnak sikerült fényképet is készítenie a párducról, *végleg meggyőzve ezzel* a korábbi kétkedőket (MNSZ)

A (17c) példa bizonyos tekintetben magyarázatot igényel. A részletben ugyanis a *kiváltva* kontextusból kikövetkeztethető alanya (*mi*) nem feltétlenül egyértelmű a befogadók számára, jöllehet a közvetlenül megelőző tagmondatban megjelenik. Az esetleges értelmezési nehézséget az okozhatja, hogy a többes szám első személlyel jelölt résztvevőkhöz kötött cselekvés a macskákra tett hatásként fejeződik ki (*igen jól él*), lényegében szintén eredményként értékelve.

A kommunikációra vonatkozó, azt részletező igeneves szerkezetek szintén a közlés vagy annak megfelelő gesztus lezajlása miatt jelölnek következményességet, ezt az igével való megfeleltetés is igazolja (e téren a legismertebb a diskurzus-jelölővé grammatikalizálódott *mondván*, alakulásáról utóbb I. Dömötör (2015)):

- (18) a. A fogadásról a nyugati nagykövetek távol maradtak, *ezzel jelezték*, hogy elítélik a Magyarország elleni katonai támadást. (MNSZ)
- b. felfüggesztették az utak blokádját, *ezzel is jelezve* tárgyalókészségüket (MNSZ)

A ragozott igével való megfeleltetés a további szemantikai csoportok mentén is irányadó lehet, mivel a célhatározás a felszólító mód használatával jár, míg a következményes a kijelentő és a feltételes móddal vagy *-hat/-het* képzős igealakokéval. Az alábbi példa korábban a mód-cél besorolást kapta (a példa forrását I. Horváth (1992: 59)), jöllehet a szöveggörnyezet sem szándékról, hanem lehetőségről árulkozik, amellyel a megnyilatkozó (saját véleménye szerint legalábbis) élni tudott; igeeként inkább *bizonyítottam ~ bizonyíthattam* formában fejeződik ki:

- (19) [...] s a hangszer irodalmának legnagyobb darabjait játszhattam el, *bizonyítván*, hogy nem sikertelenség, gátlás miatt kellett pályát módosítanom.

További szempont, hogy a melléknévi igenév egyik változata világosabban kifejezi a célhatározást, például: *A nevezetes eseményre Budapestre érkezik I. Bartholomeosz konstantinápolyi pátriárka is, ezzel is nyomatékosítandó a magyar egyházdiplomáciai sikert.* (MNSZ). Összességében tehát kimutatható, hogy a tárgyalt szerkezet számos esetben kevésbé értelmezhető a célhatározás kifejezéseként, részben függetlenül attól, hogy a cselekvés szándékossága implikálva, esetleg feltételezve van-e, vagy attól, hogy az eredmény fontosnak vagy pusztán mellékszáltnak tekinthető. Ahogy a példákban is látszik, az esetek egy részében a szöveggörnyezeti vagy egyéb tapasztalati értelemben természetes következmény kifejezését látjuk így megkonstruálva, máskor pedig inkább a cselekvés/történet értékelését, személyes attitűd jelölését.

6. További szerkezeti jellemzők – a beágyazottságon is túl

Az igével való megfeleltetés során felvetődik, hogy az igeneves tagmondat a tárgyalt funkcióban inkább beágyazott, vagy inkább válhat függetlenné, így finit jellegűvé. A tipológiai megközelítések alapján a finitségre nem az igealak vagy az annak megfelelő elem sajátosságaként lehet tekinteni, hanem a tagmondat jellemzőjeként abban az összefüggésben, hogy mennyire független az azt megelőző vagy követő tagmondattól (részletesen Lehmann (1988), magyar történeti anyagon Gugán (2006) és Varga (2019b)). További szempont, hogy a kontextusból kinyerhetők-e az idő-, mód-, személyi és aspektuális viszonyok (*information recoverability*, Cristofaro (2007: 92, 96) és az ottani hivatkozások). A kérdést az is indokolja, hogy a más nyelvekben, például az angolban megjelenő *converb* kategória egy részét félig mellérendelőnek (*semi-coordinated*) tekintik (Killie–Swan 2009; Fonteyn–van de Pol 2016 és az ő hivatkozásai). Vizsgálandó tehát az is, hogy az igeneves tagmondat milyen módon kapcsolódik környezetéhez, közvetlen előzményéhez vagy éppen folytatásához.

Az igenevet tartalmazó tagmondat függetlenségét tekintve a kapcsolóelemeknek is szerepe van: amellett, hogy a fentebb jelzett módon nyomatékosíthatják a tagmondatok közötti viszonyt, egyfajta határát is kijelölik a tagmondathoz. Az egyes funkciók esetében kötőszók, határozószók megjelenését az angol *-ing* kapcsán egyfajta ikonikussággal magyarázza a szakirodalom: minél komplexebb és informatívabb a határozói viszony – az okság az úgynevezett kidolgozáshoz (*elaboration*) képest –, annál inkább igényel valamiféle megerősítést például további kapcsolóelemmel (Fonteyn–van de Pol 2016: 194–195 és az ő hivatkozásai).

A magyarban a kapcsolóelemek az egyes tagmondatokon belül is váltakozhatnak, ahogy az is, hogy a következményes tartalom halmozott előfordulásakor az egyik igeneves tagmondat kapcsolóelemmel, a másik pedig anélkül jelenhet meg. Ezt egyfajta nem feltétlenül tudatos vagy szándékos változatosságra törekvés motiválhatja:

- (20) a. Ennek hiányában számos turistabusz kénytelen a kegytemplom és a kolostor előtti téren parkolni, *ezzel* sokszor *zavarva* a szertartásokat és jelentősen *hozzájárulva* a műemlék állagának rongálásához (MNSZ)
- b. A démon a falhoz ragadja Mary-t, majd elevenen felgyújtja, *leégetve* *ezzel* a lakást, és *megölve így* a nőt (MNSZ)
- c. A jenkik északon akarnak menni az etnikai vonal mentén, *elvágva így* az összes vasutat. Mi délen akarunk menni, *megtartva* a Kassa-Komárom oldalirányú összeköttetést (MNSZ)
- d. többször újította meg zenéjét, gyakran új zenei trendek előfutárává *válva ezzel*. Zenei újításait külsejének és „személyiségének” megváltoztatásával ötvözte, *kiérdemelve így* „a pop kaméleonja” elnevezést (MNSZ)

Az összekapcsolt tagmondatok függetlensége szempontjából újra érdemes kitérni a jellegzetes tagmondatsorrendre és a hátravetett helyzet függetlenítő szerepére:

- (21) a. Olyan szabály ez, amely lényegében nem változott a kódexirodalom óta (Károly 1956: 203)

- b. Olyan szabály ez, amely lényegében nem változott a kódexirodalom óta, *ezzel is tanúsítván* a nyelv nyelvtani szerkezetének viszonylagos szilárdságát és a változásokkal szemben való ellenállóképességét (Károly 1955: 40)

A fenti példapár a szakirodalomból jól mutatja, hogy az igeneves tagmondat igen lazán kapcsolódhat a szövegelőzményhez, ami önmagában is teljes mondat lehet. Ez pragmatikailag a személyes értékelő attitűddel magyarázható, az újrakonstruálásból adódó részleges redundancia miatt ugyanakkor az igenév szerkezetileg kevésbé beágyazott, mint a hagyományosabb határozói viszonyok esetében. Az írásbeli gyakorlat is azt mutatja, hogy megvan a lehetőség arra, hogy – a tagolás, a központosítás szempontjából legalábbis – elhatároltan, külön mondatba kerüljön az igeneves szerkezet. A kapcsolóelem pedig immár szövegszinten jelzi az előzménnyel való összefüggést:²²

- (22) a. [...] vezetői javarészt az útviszonyoknak megfelelően közlekednek gépjárműveikkel. Sok balesetet és koccanást *megelőzve* ezzel. (MNSZ)
 b. [...] dolgoztam. Szóval elkövettem azt a hibát, hogy alantas, emberhez nem méltó tevékenységgel mulattam az időt. *Kérdemelve* ezzel Finci kutya jogos megvetését és örök haragját. (MNSZ)
 c. állandósult szókapcsolatok sokaságával találkozhatunk a kása, kenyér, kéz, macska stb. szócikkekben is. *Igazolva ezzel* a tájszótár főszerkesztőjének az Előszóban megfogalmazott gondolatait: [...] (MNSZ)
 d. [...] az következik, hogy mindenki a szomszéd ablaka alatt parkol, a sajátja elé pedig gyöngyvirágot ültet. *Bizonyítva ezzel*, hogy aki a virágot szereti, rossz ember nem lehet. (MNSZ)

Itt érdemes megjegyezni, hogy ez a fajta elliptikus szerkesztésmód kevésbé jellemző az igeneves tagmondatokra a hagyományos határozói viszonyok kifejezésekor, például időhatározásnál. Történetileg nem elképzelhetetlen ugyanakkor a formula jellegű feltételeesség kifejezésekor, például *az Isten engedvén, alkalom adtván* stb. eseteiben, jóllehet a ma elvárható központoszási, tagolási szabályosságok nem vetíthetők vissza.

A szerkezet ugyancsak kevésbé beágyazott voltáról árulkodik az a használati lehetőség, hogy az alapvetően meghatározó tagmondatsorrend lazulásával az általában megelőző helyzetű tagmondatba ékelődik az igenév bővítményeivel egy egységként – akár gondolatjellel is elválasztva –, az ige előtt:

²² Egyik bírálóm kifogásolja ezeket a példákat azzal összefüggésben, hogy szerinte gondosan megfogalmazott szövegben aligha fordulnának elő, hacsak nem stílári célból (utógondolat hatását kelve). A gondatlan fogalmazás például a (22c) kapcsán kevésbé merülhet fel, szakszövegről lévén szó: mnytud.arts.klte.hu. Ugyanakkor elvi és módszertani kérdés, hogy az esetleges stílusbeli kötöttség vagy jelöltség mennyiben zárja ki azt, hogy grammatikailag elfogadhatónak – az értelmezést nem akadályozónak – de legalábbis lehetségesnek tekintsük a jelenséget (vö. attól, hogy valami stílusban jelölt, még nem „helytelen”/agrammatikus, ahogy az agrammatikus jelenségek sem válnak automatikusan grammatikussá attól, hogy egyes stílári célokat szolgálnak).

- (23) a. Egy szolnoki autóbusz sofőrjére panaszkodtak, aki elütött egy kutyát, s
állításuk szerint mit sem foglalkozva ezzel, továbbhajtott (MNSZ)
 b. Az amatőr festő tájképei Komlón maradnak, hiszen azokat a volt
 belvárosi diák – *ezzel köszönve meg édesanyja ápolását* – a kórháznak
 ajándékozta (MNSZ)

További kérdést vet fel ugyanakkor, hogy a tagolási lehetőségek és elsősorban az *így* kapcsolóelemet tartalmazó mondatok esetében a viszonyjelentés következményes-e, vagy tekinthető következtetőnek. Ebből a szempontból érdemes felidézni az *úgyhogy* kialakulását, melynek során az általa összekapcsolt tagmondatok viszonya hasonló módon változott meg a (nem mondatrészkifejtő) alárendelésből kiindulva, fokozatosan átértelmeződve mellérendelésként (Rácz 1963: 95–96; 1995: 699–700). Érdemes szem előtt tartani azt is, hogy az eredmény, a következmény a nyelvek egy részében nem határozói alárendelésben, hanem – nyelvspecifikusan értve – mellérendelő szerkezetként realizálódnak olyan jelentésű kötőszókkal vagy kötőszószerűen funkcionáló határozószókkal bevezetve, mint az 'ezért', 'így' (Hetterle 2015: 52).

Jóllehet a következtető viszony oksági jellegénél fogva a mellérendelés perifériáján helyezkedik el (történetileg: Haader (1992), napjaink nyelvhasználatára alapján: Kugler (2018: 101–103)), a tagmondatok közötti viszony átmenetiségére a kapcsolóelem-társulások is felhívják a figyelmet: „A következtető kötőszavak nagy része elé különben kitéhető a kapcsolatos kötőszó is, a mellérendelés áruló jele” (és *így*, és *ennek következtében* stb., Károly (1958: 50–51)).

A korpuszadatok egy része ennek alapján jelez a használatban egy további lépést a funkcióváltás (következményesség → következtetés) felé, valamint a mellérendelés felé – ha szórványosan is (erre a speciális megoldásra szintén nem futtatható le célzott szűrés, a kapcsolóelemek és az igenév között távolság is lehet):

- (24) a. miközben úgy tűnik, hogy spekulánsok pedig arra vártak, hogy majd
 ehhez is hozzá lehet nyúlni, és *így előidézve* azt a veszteséget,
 amit(sic!) bekövetkezett (MNSZ)
 b. elképzelhető, hogy a tudtuk nélkül egy török autószervezben rejtették el a
 kábítószert a kocsijukban és *így használva* fel őket tulajdonképpen
 futárként (MNSZ)
 c. [...] megy Kolozsvárra, ha valami kapcsolat van, Lendva a horvátországi
 magyarokkal, és *így kikerülve* esetleg az eddig központnak tekintett
 Budapestet (MNSZ)
 d. [...] intézkedtek a kérdéses határszakasz lefoglalására, valamint közvetlen
 információkkal látták el és *ezzel segítve* román kollégáik munkáját. A
 kérdéses 9 fős csoport még román területen kettévált (MNSZ)
 e. A hátulsó lábaira ágaskodó szarvast és a koronát a Károlyiak grófi
 címeréből vette át, és *kifejezve ezzel* a grófi családhoz való tartozását
 is. A pajzsot megosztja a vizet szimbolizáló hullámpólya [...] (MNSZ)

Az igeneves szerkezet beágyazottságáról vagy épp függetlenségéről nemcsak az előzményhez való mellérendelő kapcsolódás árulkodhat, hanem a folytatás is, amikor nem zárul le a mondat. Ilyenkor is kimutatható az igével kifejezett tagmondatnál közeli megfelelést mutató használat, amennyiben az igeneves szerkezethez is

kapcsolódhat következtető mellérendelés, vagy éppen szembeállító ellentétes mellérendelés:

- (25) a. amikor a legkiválóbb szimfonikus zenekarokat hívja meg, és velük bonyolít le egy programsorozatot, *így bemutatva* a klasszikus repertoárt és mai darabokat is, *tehát* felhívja a figyelmét a koncertlátogató közönségnek (MNSZ)
 b. A tettes a hajógyári irodában nyitott tüzet, *ezzel* két ember halálát okozva, kettőt *pedig* megsebesített. (MNSZ)

A (24)–(25) példák egyrészt interjúkból, tudósításokból, valamint az MNSZ tudományos regiszteréből származnak, többé-kevésbé tervezett szövegnek tekinthetők grammatikai értelemben is. A korpuszbeli szórványosság tehát nem jelenti azt, hogy automatikusan zajaként kell értelmeznünk a (24)–(25) vagy akár a korábbi előfordulásokat. Az egyes megnyilatkozások általános elfogadhatósága, természetessége a további adatgyűjtés mellett tesztelést igényelne. A tesztelésbe ugyanakkor nem pusztán az értendő bele, hogy valóban véletlenszerű, lényegében hibás megoldásokról van-e szó, hanem hogy a nem nyelvész – vagy még inkább a nyelvészeti prekonceptiók által nem befolyásolt – beszélőknek egyáltalán feltűnőek lennének-e például a (24)–(25) mondatai bármilyen szempontból, okozna-e értelmezési nehézséget. Ez azonban egy további kutatás tárgya lehet – addig módszertanilag indokolt legalábbis lehetséges szerkezeti megoldásokként tekinteni a fenti példákra, tudva, hogy a potenciális nyelvi változások szempontjából a kivételes (kevésbé prototipikus) elemek, szerkezetek akár fontosabb is válhatnak, mint a gyakoriak (Károly 1963: 169; Kiss 2008: 266).

Ha a fenti példák bevett használatúak, vagy idővel azzá válnának, az ugyan lényegesen felülírná az igeneves tagmondat szerkezeti jellemzőit, de nem lenne példa nélküli a nyelvtörténetben. A 16–18. századi szövegek – elsősorban Történeti magánéleti korpusz (<http://tmk.nyud.hu/>, a továbbiakban TMK, leírását l. Dömötör et al. (2017) és Novák et al. (2018)) több ezer adata – alapján a *-ván/-vén* képzős tagmondatok írásban legalábbis nemritkán használatosak voltak olyan kontextusokban, amelyekben egyenértékűeknek mutatkoztak a finit formákkal – lényegében bármilyen számban és személyben (l. még Gugán 2006; Varga 2015; 2019b). Azért érdemes ezúttal a történeti adatokra egy-egy példa erejéig kitékinteni, mert a korábban bevett finit jellegű megoldások eltérő tagmondatsorrenddel jellemzők (26a), mint a következményes/következtető szerkezet, amelynek előfordulásai (26b) inkább kivételesek a korpuszban:

- (26) a. *Eloľvasván* mások előtt Kegyelmednek való írásomat az épületről, s nem értik. (Bark. 239., 1709, TMK)
 b. mint egy négy, vagy ött napra esset könnyebsége [= 'a tanúnak'], és *így föl gyógyulván*, abbul gyanakodván e fatens Tott Susáro hogy boszorkány volna (Bosz. 222., 1767, TMK)

A (26b) esetben az *és így felgyógyulván* a következtető értelmezést erősíti. Noha a korszak központoszásából nem egyértelmű, hogy lezárul-e ezzel a mondat, vagy sem, az 'abból' mindenesetre az egész gyógyulási folyamat egészére utal vissza. Az eddigi adatok alapján a 16–18. században a következményes/következtető

jelentéstartalmú igenevek előfordulása szórványos, ez azonban a szövegtípusok pragmatikai természetével is magyarázható. Pusztán igeneves szerkezetről lévén szó, több esetben összetetten értelmezhető a funkció, a következményes és a következtető viszony átmenetiségét mutatva (akárcsak az *úgy, hogy ~ úgyhogy* esetében). Ezzel együtt az igeneves megoldás az adatok alapján e funkcióban is tartósan váltakozik a finit fővariánssal (részletesen l. Varga 2020).

Mivel a tárgyalt funkció főként a módhatározásból indul ki, nem befolyásolja a terjedését és használatát a *-ván/-vén* viszonylagos visszaszorulása, ahogy annak a változatnak a megritkulásával sem jár automatikusan együtt az egyéb (*-va/-ve* képzős) igeneves szerkezetek, tagmondatok háttérbe kerülése. A pontosabb történeti háttér, különös tekintettel a 18. század végére és a 19. századra, további adatgyűjtést és -elemzést igényel, különös tekintettel az igeneves tagmondat tendenciaszerű függetlenebbé válására.

7. Összegzés

A dolgozat a határozói igenevek egyik napjainkban jellegzetes diskurzusfunkciójával foglalkozott, használatalapúan feltárva annak rendszerszerű variációját. Az elemzés kimutatta, hogy az igeneves megoldások tipikusan az előzménnyel egyező alanyú, kijelentő módú, jelen vagy múlt idejű ígés változatoknak kínálnak grammatikai-pragmatikai alternatívát a következményes/következtető viszony kifejezésekor. A korpuszadatok alapján ugyanakkor nem zárható ki a bármelyik jellemzőtől való eltérés, például az explicit saját alany megjelenése.

A funkcióbővülés – vagy inkább előtérbe kerülés – felfogható egyfajta tágran értett grammatikalizáció eseteként is.²³ A magyarban a tagmondatok közötti viszony jelölése kapcsán a cselekvés/történés módjának meghatározásából indul ki, hátravetett helyzetben az előzmény értelmezése, újrakonstruálása során kapcsolódik hozzá az oksági összefüggés, a következményes funkció.²⁴ Az igenév alapvetően alulspecifikált és kontextusfüggő szerepei miatt pragmatikai–grammatikai jellemzőkkel határolható el a célhatározástól. A mondatbeli helyzet fontos a viszonyjelölés kialakulásában (hangsúlyossá téve az eredmény jelleget) és a szerkezet konvencionálissá válásában, emellett kapcsolóelemek – *ezzel, így, ezáltal* – nyomatékossíthatják a funkciót, nemritkán váltakozást, halmozódást mutatva.

A tagmondatokban megjelenő *így* miatt és a szövegelőzménnyel vagy a folytatással összefüggésben az igeneves szerkezet által jelölt funkció átmenetet mutat a következményes jelentéstartalom és a következtető mellérendelő viszony között. Az adatok egy része a szerkezet szintjén is jelentős függetlenedést vetít elő. Ez utóbbi kérdéskör további adatgyűjtést és tesztelést igényel, nem eleve kizárva az egyelőre szórványosan adatolható megoldásokat. Hasonlóképpen feltárandó a szerkezet használatának terjedése a (nem homogén) tudományos és sajtó regisztertől az informálisabb színterek felé.

²³ Ez más nyelvekben is megfigyelhető, l. Killie–Swan (2009), Fonteyn–Cuyckens (2015), Fonteyn–van de Pol (2016) és az ottani hivatkozások.

²⁴ Ez analógiát mutat az *úgyhogy* kialakulásával, l. Rácz (1963: 95–96; 1995: 699–700); az igeneves variáns történeti háttérét l. Varga (2020).

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az MTA Nyelvtudományi Intézetben zajló, 116217. számú NKFIH/OTKA-munkálat (Versengő szerkezetek a középmagyar élőnyelvben: változók elemzésén alapuló megközelítés) támogatásával készült. Ezúton köszönöm lektoraimnak a kéziratához fűzött észrevételeket, megjegyzéseket.

Hivatkozások

- Aarts, Bas – Sean Wallis – Jill Bowie 2018. *-Ing clauses in spoken English: structure, usage and recent change*. In Elena Seoane – Carlos Acuña-Fariña – Ignacio Palacios-Martínez (szerk.) *Subordination in English. Synchronic and Diachronic Perspectives*. (Topics in English Linguistics 101) Berlin, Boston: De Gruyter. 129–154. doi:10.1515/9783110583571-007.
- Andrási Krisztina 2017. Következményes határozói igeneves mellékmondatok. In Gécseg Zsuzsanna (szerk.) *Lingdok 16. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola. 9–25.
- Bartos, Huba 2008. *The syntax of Hungarian -vA adverbial participles: A single affix with variable merge-in locations*. Kézirat. Budapest. <http://budling.nytud.hu/~bartos/papers/va-prt.pdf>.
- Bartos, Huba 2009. The syntax of Hungarian -vA adverbial participles: A single affix with variable merge-in locations. In Katalin É. Kiss (szerk.) *Adverbs and Adverbial Adjuncts at the Interfaces*. (Interface Explorations 20) Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 75–102. doi:10.1515/9783110214802.1.75.
- Benczes Réka 2019. Korszakváltás a nyelvészetben. Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan. Magyar Nyelvőr* **143/2**:263–266.
- Bouzada-Jabois, Carla 2018. Free adjuncts in Late Modern English: A corpus-based study. In Hubert Cuyckens – Hendrik De Smet – Liesbet Heyvaert – Charlotte Maekelberghe (szerk.) *Explorations in English Historical Syntax*. (Studies in Language Companion 198) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 179–202. doi:10.1075/slcs.198.08bou.
- Cristofaro, Sonia 2007. Deconstructing categories. Finiteness in a functional-typological perspective. In Irina Nikolaeva (szerk.) *Finiteness. Theoretical and Empirical Foundations*. Oxford: Oxford University Press. 91–115.
- Dömötör Adrienne 2015. A *mondván* és az *úgymond*: diskurzusjelölő elemek keletkezése idéző szerkezetekből. *Magyar Nyelv* **111/1**:21–37. doi:10.18349/MagyarNyelv.2015.1.21.
- Dömötör Adrienne – Gugán Katalin – Novák Attila – Varga Mónika 2017. Kiütkeresés a morfológiai labirintusból: korpuszpépítés ő- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* **113**:85–110.
- Duffley, Patrick J. – Samuel Dion-Girardeau 2015. Control in free adjuncts in English and French: a corpus-based semantico-pragmatic account. In Mikko Höglund – Paul Rickman – Juhani Rudanko – Jukka Havu (szerk.) *Perspectives on Complementation: Structure, Variation and Boundaries*. London: Palgrave Macmillan. 227–248. doi:10.1057/9781137450067_12.

- Fonteyn, Lauren – Hubert Cuyckens 2015. The development of free adjuncts in English and Dutch. In Michael Adams – Laurel J. Brinton – R.D. Fulk (szerk.) *Studies in the History of the English Language VI. Evidence and Method in Histories of English*. (Topics in English Linguistics 85) Berlin, München, Boston: De Gruyter Mouton. 15–50. doi:10.1515/9783110345957.15.
- Fonteyn, Lauren – Nikki van de Pol 2016. Divide and conquer: the formation and functional dynamics of the Modern English *ing*-clause network. *English Language & Linguistics* **20/2**:185–219. doi:10.1017/S1360674315000258.
- Georgieva Ekaterina 2017. A nem véges mellékmondatokról: a magyar *-ván/-vén* képzős határozói igeneves szerkezetek elemzése finnugor és törökségi nyelvek adatainak tükrében. In Szécsényi Tibor – Németh T. Enikő (szerk.) *Stratégiák és Struktúrák. Tanulmányok Kenesei István 70. születésnapjára*. Szeged: JATEPress. 55–69.
- Gugán, Katalin 2002. Syntactic synonymy: A case study. *Acta Linguistica Hungarica* **49/1**:23–49. doi:10.1556/aling.49.2002.1.4.
- Gugán Katalin 2006. A szintaktikai változások feltételezett egyirányúságáról. *Nyelvtudományi Közlemények* **103**:61–74.
- Haader Lea 1992. Az okhatározói mondat problematikája az ómagyar korban. In Kozocsa Sándor Géza – Laczkó Krisztina (szerk.) *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára*. Budapest: ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék. 97–104.
- Haader Lea 1995. Az alárendelő mondatok. Az alanyi, állítmányi, határozói mellékmondatok. In Benkő Loránd (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2. A kései ómagyar kor. Mondattan, szöveggrammatika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 506–665.
- Haader Lea 2004. Változások a történeti szintaxisban – pragmatikai háttérrel. *Magyar Nyelvőr* **128/4**:464–469.
- Haader Lea 2018. Az összetett mondatok. In Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) *A magyar nyelvtörténeti kézikönyve*. (A magyar nyelv kézikönyvei 29) Budapest: Tinta Kiadó. 209–225.
- Haselow, Alexander 2015. Left vs. right periphery in grammaticalization. The case of *anyway*. In Andrew D. M. Smith – Graeme Trousdale – Richard Waleriteit (szerk.) *New Directions in Grammaticalization Research*. (Studies in Language Companion Series 166) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 157–186. doi:10.1075/slcs.166.08has.
- Hetterle, Katja 2015. *Adverbial Clauses in Cross-Linguistic Perspective*. (Trends in Linguistics 289) Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.
- Horváth László 1991. *Három vázlatos szinkrón metszet határozói igeneveink történetéből*. (Nyelvtudományi Értekezések 133) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Horváth László 1992. A határozói igenevek mondatbeli szerepeiről. In Keszler Borbála (szerk.) *Újabb fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó. 33–82.
- A. Jászó Anna 1992. Az igenevek. A határozói igenév. In Benkő Loránd (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfémika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 439–454.
- Károly Sándor 1955. A határozói igenév szórendjéhez. *Magyar Nyelv* **51**:36–40.

- Károly Sándor 1956. *Igenévszerünk a kódexirodalom első szakaszában*. (Nyelvtudományi Értekezések 10) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly Sándor 1958. *Az értelmező és az értelmezői mondat a magyarban*. (Nyelvtudományi Értekezések 16) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly Sándor 1963. Adat és probléma szerepe a nyelvtörténetben és a nyelvleírásban. In Benkő Loránd (szerk.) *Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből*. (Nyelvtudományi Értekezések 40) Budapest: Akadémiai Kiadó. 166–173.
- Killie, Kristin – Toril Swan 2009. The grammaticalization and subjectification of adverbial *-ing* clauses (converb clauses) in English. *English Language & Linguistics* 13/3:337–363. doi:10.1017/S1360674309990141.
- Kiss Jenő 2008. A nyelvi változás – kutatói dilemmák. *Magyar Nyelv* 104/3:257–274.
- M. Korchmáros Valéria 1988. Igenevek a hivatali nyelvhasználatban. In Kiss Jenő – Szűts László (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 591–598.
- Kortmann, Bernd 1995. Adverbial participial clauses in English. In Martin Haspelmath – Ekkehard König (szerk.) *Converbs in Cross-Linguistic Perspective. Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms – Adverbial Participles, Gerunds*. (Empirical Approaches to Language Typology 13) Berlin, New York: De Gruyter Mouton. 189–237.
- Kugler Nóra 2018. *Az összetett mondat*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Lehmann, Christian 1988. Towards a typology of clause linkage. In John Haiman – Sandra A. Thompson (szerk.) *Clause Combining in Grammar and Discourse*. (Typological Studies in Language 18) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 181–225. doi:10.1075/tsl.18.09leh.
- Malá, Marcela 2010. Syntactic functions of finite and non-finite clauses in academic English. *Discourse and Interaction* 3/1:73–85.
- Nádasdy Ádám 2003. *Ízlések és szabályok: írások nyelvről, nyelvészetről*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Novák, Attila – Katalin Gugán – Mónika Varga – Adrienne Dömötör 2018. Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52/1:1–28. doi:10.1007/s10579-017-9393-8.
- Oravecz, Csaba – Tamás Váradi – Bálint Sass 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In Nicoletta Calzolari – Khalid Choukri – Thierry Declerck – Hrafn Loftsson – Bente Maegaard – Joseph Mariani – Asuncion Moreno – Jan Odijk – Stelios Piperidis (szerk.) *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14)*. Reykjavik: European Language Resources Association (ELRA). 1719–1723.
- Rácz Endre 1963. *A magyar nyelv következményes mondatai*. (Nyelvtudományi Értekezések 39) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Rácz Endre 1995. Nem mondatrészkifejtő sajátos jelentéstartalmú mellékmondatok. In Benkő Loránd (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2. A kései ómagyar kor. Mondattan, szöveggrammatika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 694–718.
- Raisz Rózsa 1980. Határozói igenevek szintagmatikus kapcsolatokban. In Imre Samu – Szathmári István – Szűts László (szerk.) *A magyar nyelv grammatikája*. (Nyelvtudományi Értekezések 104) Budapest: Akadémiai Kiadó. 641–647.

- Sárik Pál 1998. A határozói igenevek néhány problémája. *Magyar Nyelv* 96/4:423–426.
- Tóth, Ildikó 2000. VA and VÁN participles in Hungarian. In Gábor Alberti – István Kenesei (szerk.) *Approaches to Hungarian 7. Papers from the Pécs Conference*. Szeged: JATEPress. 239–256.
- Varga Mónika 2015. A határozói igenév és az igei állítmány viszonyáról boszorkányperekben. *Magyar Nyelv* 111/1:54–67.
doi:10.18349/MagyarNyelv.2015.1.54.
- Varga Mónika 2017a. Feltételes jelentéstartalmú mondszerkezetek alakulásáról középmagyar szövegekben. In É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.) *Nyelvelmélet és diakrónia 3*. Budapest, Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar. 137–162.
- Varga Mónika 2017b. „Nem szólhatván, az Úristent segítségül hívta” – A fonák okság kifejezéséről középmagyar szövegekben. *Magyar Nyelv* 113/1:59–74.
doi:10.18349/MagyarNyelv.2017.1.59.
- Varga Mónika 2019a. Feltételes jelentéstartalmú határozói igeneves szerkezetek történeti–társadalmi kontextusáról. *Nyelvtudományi Közlemények* 115:149–172. doi:10.15776/NyK/2019.115.5.
- Varga Mónika 2019b. *Középmagyar kori világi szövegek nyelvtörténeti vizsgálata, különös tekintettel a szövegtani és pragmatikai sajátosságokra*. Doktori értekezés. Budapest.
- Varga Mónika 2020. Következmény, okság és szintaktikai variánsok a középmagyar kortól napjainkig – ezzel tanúsítva az innovációt(?). In Balogné Bérces Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.) *Nyelvelmélet és diakrónia 4.* Budapest, Piliscsaba: PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék, Magyar Nyelvészeti Tanszék. Megjelenés alatt.

A szerzőről

Varga Mónika az MTA Nyelvtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa. Kutatási területe a magyar nyelvtörténet (szövegnyelvészet, mondattan, morfológia), valamint a történeti pragmatika. Részt vesz a Történeti magánéleti korpusz építésének munkálataiban.

Elérhetősége: varga.monika@nytud.hu